
Christus medicus

Vallások Magyarországon

Fejedelmi ajándék Stockholmban

Egy felvilágosult misztikus

A Memeltől délre

Algimnázium Aszódon

Új század küszöbén

Rokon irodalmakból

CREDO

Evangelikus Műhely

2003

1-2

CREDO

Evangélikus Műhely

A Magyarországi Evangélikus Egyház folyóirata
IX. évfolyam, 2003. 1-2. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Mányoki János szerkesztő	Jánosy István
Bozóky Éva	Kovács házi Zelma
Cserháti Márta	Reuss András
Fabiny Tamás	Ribár János
Fabiny Tibor	Schulek Mátyás
ifj. Fasang Árpád	Sólyom Jenő
Frenkl Róbert (elnök)	Szezik Imre
Hafenscher Károly	Tóth-Szöllös Mihály
Harmati Béla	

JELLEN SZÁMUNK SZERZŐI

Dér Katalin eszmetörténész	Nagy Gábor Tamás szociológus
Dubsky Mercédesz tanárnő	Németh Zoltán lelkész
Ernstell, Eva-Sofi művészettörténész	Orosz Gábor Viktor lelkész
Kányádi Sándor költő	Somkuti Gabriella könyvtáros
Kárpáti László muzeológus	Sudár Balázs turkológus
Keveházi László lelkész	Sullay Gergely tanár
Komoróczy Emőke G. irodalomtörténész	Terray László lelkész
Ladányi Sándor levéltáros	Tóth Károly ny. ref. püspök
Lázár Viktória irodalomtörténész	Végh László fizikus
Mányoki János könyvtáros	

2001-es számaink a VII. évfolyamot képezték, s tévedésből került rájuk a VI. évfolyam megjelölés. (a szerk.)

Folyóiratunkat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatja.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója. Felelős kiadó: Kendeh K. Péter.

Olvasószerkesztő: Berecz Ágnes. Műszaki szerkesztő: Galgóczi Andrea.

Tördelő: Fodor Gábor. Szöveggondozó: Szabó István.

A borítót Urai Erika tervének felhasználásával Galgóczi Andrea készítette.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 1085 Budapest, Üllői út 24. Telefon: 317-5478, 486-1228 • Fax: 486-1229.

Előfizetés egy évre 1500 Ft, egy szám ára 750 Ft. Megrendelhető (külföldre is) a fenti címen.

Előfizetési díj külföldre portóval együtt 5300 Ft.

Kapható a gyülekezeti iratterjesztésben, a Luther Kiadó Könyvesboltjában (VIII. Üllői út 24.), a Huszár Gál Könyvesboltban (V. Deák tér 4.) és a Protestáns Könyvesboltban (IX. Ráday u. 1.).

Nyomta és kötötte: ETO-PRINT Kft. Felelős vezető: Balogh Mihály

ISSN 1219-6800

OROSZ GÁBOR VIKTOR	
Christus medicus (áhítat)	3
TÓTH KÁROLY	
„A tradicionális kegyesség védelmet nyújt”	7

Corpus evangelicorum

EVA-SOFI ERNSTELL	
Bethlen Gábor ajándéka	18
LÁZÁR VIKTÓRIA	
Egy tudós misztikája	33
MÁNYOKIJÁNOS	
A bárd éle	45

Seminarium Ecclesiae

DUBSKY MERCÉDESZ	
Fejezetek az Aszódi Evangélikus Egyház Algimnáziumának történetéből 1863–1912	56

A gondolat vándorútján

VÉGH LÁSZLÓ	
Örökségünk és a huszonegyedik század	76

Rokon irodalmakból

Észt költők Kányádi Sándor tolmácsolásában	100
Refik Halid Karay két elbeszélése	104
Somkuti Gabriella versei	112

Figyelő

DÉR KATALIN

Két könyv Jézus példázatairól

(Mártonffy Marcell: *Az újszövetségi példázatok irodalma. Poétika és teológia.*

Kozma Zsolt: Jézus Krisztus példázatai) 115

KÁRPÁTI LÁSZLÓ

A kereszt népe

(Örményország kincsei – Titkok az Ararátról. Kiállítás a Károlyi Palota Kulturális

Központban) 122

SUDÁR BALÁZS

„A ló lába vágat, a dalnok nyelve pereg”

(Dede Korkut Könyve. Török eredetmonda) 125

LADÁNYI SÁNDOR

„Szenvedem békével...”

(„Vitetnek ítélőszékre...” Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve)

127

TERRAY LÁSZLÓ

„Menjetek el ...”

(Kevházi Kászló: „Tegyetek tanítvánná minden népet.” Egyetemes missziótörténeti vázlat.

Kevházi Kászló: Kit küldjek el? Kunos Jenő élete és szolgálata) 130

KEVEHÁZI LÁSZLÓ

Túróczy Zoltán életműve

Isten embere. Túróczy Zoltán... I-II. 132

SULLAY GERGELY

Egy nagy ember portréjához

(Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikája*)

136

L5

NAGY GÁBOR TAMÁS

Szűkösségeink és távlataink

(Balla Bálint: *Szűkösség*) 138

G. KOMORÓCZY EMŐKE

„Boldogság-bohózat” az ezredfordulón

(Határ Győző: *Hamu a mamumondó*) 144

NÉMETH ZOLTÁN

„Mi haszna is, mi haszna?”

(Heinz Zahrnt: *Mire jó a kereszténység?*) 146

Christus medicus

Áhítat

„Akik elmentek mellette, fejüket csóválva káromolták, és ezt mondták: *Aki lerombolod a templomot, és három nap alatt felépítéd, mentsd meg magadat, ha Isten Fia vagy, és szállj le a keresztről!* Hasonlóan a főpapok is gúnyolódva mondták az írástudókkal és a vénekkel együtt: *Másokat megmentett, magát nem tudja megmenteni. Ha Izrael királya, szálljon le most a keresztről, és hiszünk benne! Bízott az Istenben: szabadítsa meg most, ha akarja; hiszen ezt mondta: Isten Fia vagyok.* (Mt 27,39–43)

Evangélikus énekeskönyvünk egyik szép, 16. századi énekében ez áll: „Orvost ad, ki segíthet, Krisztust, aki az élet, Kinek véres halála üdvösségünk forrása.”¹ Ez a kép, mely Krisztust orvosként ábrázolja, a nyugati egyházatyák prédikációiban nagyon gyakran föllelhető, és mind a mai napig azon szimbólumok közé tartozik, melyek Isten bűnbocsátó, megváltó és üdvözítő munkájáról beszélnek. Jézus Krisztus az orvos, aki „Sok halálos sebből gyógyítónk...”² – írja Luther Márton. De vajon hol és mikor kapcsolódott egybe a Krisztusról történő beszéd az orvosi, gyógyítói tevékenység szimbolikájával? Mit üzen számunkra a szaknyelven *Christus medicus* motívumnak nevezett képes beszéd? Mit jelent abban a korban, melyben az informatika mellett a géntechnológia vált vezető tudományággá? Mit jelent számunkra, akik egészség és betegség, élet és halál, bűn és kegyelem, váradalom és beteljesedés kőtábláit cipeljük? Nekünk, akik gyógyulásra vágyunk és akiknek gyógyítanunk adatott?

Az orvos-szociológus Alexander Schuller kutatásai során arra a következtetésre jutott, hogy sokaknak éppen a géntechnológia által elért és elérhetőnek tűnő lehetőségek váltak a 21. század üdvtanává.³ Mások az új technológiák körül kialakult új mítoszokról beszélnek, így Ted Peters is, aki a „gén-mítoszlól” a következőképpen ír: „Az orvos-tudósok a mi lovagjaink csillogó vértben, a gének despota diktátorok. Az orvos-lovagok bevonulnak a despota király kastélyába a molekuláris kutatások segítségével, megfejtik a DNA titkát és megnyitják a kapukat a gyógyító csapatok előtt.”⁴

A mítoszoknak, így az új mítoszoknak is van természetesen valóságalapjuk. Hiszen valóban csodálatosak azok az eredmények, amelyekről szinte naponként hallunk híreket. Képesek olyan mikrovilágot teremteni, melybe belépve egy modern orákulumban érezheti a halandó magát, ahol képes beletekinteni sorsának könyvébe, ahol képesek kijavítani defektusait, ahol képesek megszabott élethatárait kitolni, ahol ráragyoghat a „posztmodern géntech-kegyelem” derúje. Orvost ad, ki segíthet, Krisztust, aki az élet, kinek véres halála üdvösségünk forrása?

Jézus azt állította önmagáról, hogy Isten Fia. Inkább hagyta volna magát megkövezni, mintsem, hogy tagadja ezt. S most Jézus gúnyolói bizonyítékot várnak. Ha megsza-
badítja önmagát is, akkor elhiszik: valóban Isten Fia. De vakok ők. Nem látják, és nem ismerik fel, hogy éppen a kereszt az, ami Jézus istenségét ábrázolja. A világ bűnéért hal meg, hogy meggyógyítsa azt a világot, mely idegen testét kivetni készül önma-
gából.

Hitvallásként hangzanak Ignatius sorai az Efezusiakhoz írott leveléből: „Egy orvos van testi és lelki, aki született és születetlen, a testben lévő Isten, a halálban igazi élet, aki Máriától és Istentől való, először szenvedő, majd szenvedéstől mentes, a mi Urunk Jézus Krisztus.”⁵ Ugyancsak nála találkozunk azzal, hogy a kenyér a halhatatlanság orvossága, „... ellenszer a halál ellen, hogy ne haljunk meg, hanem mindörökké éljünk Jézus Krisztusban”.⁶ Jézus az, aki egy személyben orvos és orvosság, „medicus” és „pharmakon”, aki az emberiségért adta önmagát a kereszten és a kenyérben önmagát adja nekünk, hogy életünk legyen.

Mégsem szűnik a gúnyolódó tömeg zaja, nem is mellékes dolgokat vetnek Jézus szemére, hanem egyenesen ezt a megrázó kijelentést teszik: „Másokat megmentett, magát nem tudja megmenteni.” Miért nem tudja mindezt megtenni? Neki nincs szüksége segítségre, hiszen ő Isten Fia. Ezért képes lemondani a dicsőségről és a hatalomról, a szépségről és az erősségről.

Az apokrif apostoltörténetekben a következő imádságot találjuk: „Te, aki egyedül vagy védelmezője és orvosa ezen szolgáltnak, te, aki ingyen gyógyítasz, te, aki egyedül vagy könyörületes és az embereket szereted, te, aki egyedül vagy üdvözítő és igaz.”⁷ Ebben az imádságban feltűnő számunkra az „egyedül” polemikus használata, mely egyértelműen az Aszklépiosz-kultusszal szembeni elhatárolódásra utal. Aszklépiosz a görög hitregében a gyógyítás istene. Halálra vált embereket állított talpra, sőt még halottakat is feltámasztott. Szent helyein kígyókat tenyésztettek és azokkal gyógyítottak is. Az Aszklépiosz-bot, mely köré kígyó tekeredik, nem csupán a gyógyszertárak emblémája, hanem az orvosi hivatás jelképe is⁸. Arról is tudunk, hogy templomaiban gyakorlat volt az „incubatio”. Ekkor a betegek a templomban töltötték az éjszakát, hogy az isten álmukban közölhesse velük a gyógyító erejű orvosságot. Rómában Kr. e. 291-ben honosult meg tisztelete, „akkor történt ugyanis, hogy egy pusztító dögvész idején a Sibylla-könyvek tanácsára kígyó alakjában Epidaurusból elhozták és a Tiberis szigetén templomot emeltek neki”.⁹ Kultusza Pannóniában is meghonosodott, erről tanúskodnak a hazánkban talált nagy számú fogadalmi feliratok és szoborművek is. És számunkra még egy fontos epizód: Zeus attól tartva, hogy Aszklépiosz tevékenysége által megszűnik a földön a halandóság, és a halálfélelemmel együtt elvész az istenfélelem is, villámaival megölte Aszklépioszt.¹⁰ Ennek kapcsán mondja Lactantius: „egy embert agyoncsaphat a villám, de nem egy istent”.¹¹ Ebből és sok más hasonló hivatkozásból kitűnik¹², hogy az Aszklépiosz-kultusz és a Krisztus-hit között kialakult feszültség centrumában nem az a kérdés állt, hogy melyikük a nagyobb orvos, hanem ez: melyikük isten? A pusztában vándorló nép akkor gyógyult meg a „halálos sebből”, ha föltekintett a Mózes által készített és póznára tűzött rézkígyóra. Másként: akkor maradok-e *életben*, ha az érckígyóra szegezem tekintetem, vagy ha az Aszklépiosz-botra?

A *Christus medicus* motívum Augustinus prédikációiban az eredendő bűn betegségként történő értelmezése kapcsán fordul elő. A bűn olyan örökletes betegség, „genetikai rendellenesség”, amelyet egyik generáció örökít a másikra.¹³ Augustinus szerint ez a rendellenesség emberi erővel, tudással, technikával nem gyógyítható: Krisztus az isteni orvos, ...*az ő sebei árán gyógyulunk meg.* (Ézs 53,5)

Nekünk ezért segítségre van szükségünk. Önigazságunk szakadt kabát, átlátszó nejlonköpeny. Aki ezt felismeri és Jézus gyógyító közelségét keresi, azt Jézus meggyógyítja. Ő a bűnös embert a bűnbocsánat szavaival igazzá teszi: egészségessé.

Sören Kierkegaard *A halálos betegség* című könyvében arról ír, hogy a hit hiánya kétségbeesésbe taszítja az embert és ez a kétségbeesés a halálos betegség. Így érthető a Lázár betegségében rejelő paradoxon, hiszen *Ez a betegség nem halálos* (Jn 11,4) – mondja rá Jézus. De tudjuk, Lázár mégis meghalt. „Lázár tehát meghalt, de az a betegség mégsem volt halálos; ő halott volt, de a betegség mégsem volt halálos.”¹⁴ Mert a kétségbeesés rosszabb és veszélyesebb a testi kínnál, mivel magába zárja a testi halálnál rettenetesebb halált: az Én halálát. A kétségbeesés az „örökkévalóság radikális baja”; ez a betegség általános, mindenki ebben szenved: nem akar Istentől származó Én lenni. A végesség és az örök szintézisének, az Énnek az egészsége attól függ, hogy bizalommal és hittel van-e Isten iránt, akinek létezését köszönheti, hogy személyes viszonyban van-e vele?

Jézus szenvedése a kereszten mégis nyugtalanította a gúnyolódókat. Ha az életük forgott kockán, inkább hazudtak, mintsem vállalták volna az igazságot. Hiányzott belőlük az igazi szeretet, mely magához öleli az igazságot. A világ hatalmasai megbízhatóbbnak tűntek számukra Jézusnál. Mégis a gúnyolódók egyre világosabban ismerhették fel azt a pontot, ahol a hit és a hitetlenség elválik és ahol megkezdődhet a gyógyulás.

Isten Lelkének gyógyító hatása mégsem váltja fel „a különböző életdimenziók gyógyító módszereit. És megfordítva, ezek a gyógyító módok nem helyettesíthetik a Lelki jelenlét gyógyító hatását.”¹⁵ – fogalmaz Paul Tillich. Ebből számunkra az következik, hogy bár az üdvösség és az egészség egymástól el nem választható fogalmak, de mindenképpen különbséget kell tenni közöttük. Ez a különbség éppen a keresztyén eszkatológia körül világlik fel, melynek gyakorlati értelme abban áll, hogy az orvostudományt megszabadítsa a szótériológia igényétől.

„Bízott az Istenben: szabadítsa meg most, ha akarja; hiszen ezt mondta: Isten Fia vagyok.” Jézus bízott az Istenben, aki ma „Orvost ad, ki segíthet, Krisztust, aki az élet, Kinek véres halála üdvösségünk forrása.”

Jegyzetek

¹ Evangélikus Énekeskönyv, 336,4

² Evangélikus Énekeskönyv, 303,1

³ Joest, Hans-Joseph: *Chancen und Risiken der Gentechnologie*. In: CA 2001/3, 36. o.

⁴ Peters, Ted: *Playing God? Genetic Determinism and Human Freedom*. Routledge, New York, 1997. 30. o.

⁵ Szent Ignác Levele az Efezusiakhoz VII,2 [ford. Vanyó László]. In: ÓI 3, 166. o.

⁶ I. m. XX,2

⁷ *Acta apostolorum apokrypha*, hsg. von R.A. Lipsius und M. Bonnet, Leipzig, 1893, Bd. II. 1, 206, Z. 9–12. idézi Martin Honecker: *Christus medicus*. In: *KuD* 31 (1985), 310. o.

⁸ Vö. Biedermann, Hans: Art. Aszklépiosz-bot. In: uő. *Szimbólum-lexikon*. Corvina, Budapest, 1996. 32. o.

⁹ Pecz Vilmos: *Ókori lexikon* I/1. kötet. Art. Asclepius, 251. o.

¹⁰ Vö. Pecz Vilmos: *Ókori lexikon* I/1. kötet. Art. Asclepius, 250. o.

¹¹ Lactantius: *Divinae Institutiones* I, 19, 4.

¹² Lásd még: Origenes: *Contra Celsum* III, 22–25.; Tertullianus: *Apologeticum*, XIV, 5k.; Athenagoras: *Supplicatio pro Christianis* 29.

¹³ Vö. McGrath, Alister E.: *Bevezetés a keresztény teológiába*. Osiris, Budapest, 1995. 331. o.

¹⁴ Kierkegaard, Sören: *A halálos betegség*. Göncöl Kiadó, Budapest, 1993. 5. o.

¹⁵ Tillich, Paul: *Rendszeres teológia*. Osiris, Budapest, 1996. 567. o.

„A tradicionális kegyesség védelmet nyújt”

A hazai vallási helyzet elemzése

Felekezetek a népszámlálási adatok tükrében

Magyarországon a 2001. évben tartott népszámlálás vallási helyzetre vonatkozó adatait 2002 augusztusában tette közzé – külön kiadványban – a Központi Statisztikai Hivatal. (5. füzet: *Vallás és felekezet*. Bp., 2002.) Eszerint az ország lakosságának (alig több mint 10 millió) 75%-a vallásosnak mondta magát. Az összeírás kérdéseinek megfogalmazását már heves vita előzte meg, mert a hivatalos népszámlálás kezdete (1870) óta 1949-ig a vallásra, a felekezeti hovatartozásra vonatkozó válaszadást szinte „kötelezően” előírták. Az elmúlt több mint 50 éven át lebonyolított népszavazások kérdőívei viszont a vallásra vonatkozó kérdést nem tartalmazták, míg a legutóbbi (a 14.) nem tette ugyan kötelezővé a válaszadást és nem határozta meg a felekezeti hovatartozás kategóriáit, de lehetővé tette a személyes döntésű önbesorolást.

Eszerint az ország lakosságának zöme (7 600 000 fő) valamelyik valláshoz tartozik, míg 25%-a (2,5 millió ember) vagy megtagadta a válaszadást, vagy „vallástalannak” tartja magát. Az összeírás érdekessége és egyben meglepetése, hogy a válaszadók 260 vallást, illetve felekezetet jelöltek meg. Az ország lakosságának többsége (5,3 millió fő) római katolikusnak (görög katolikusnak további 269 ezer) tekinti magát. A reformátusok 1 623 ezren, az evangélikusok pedig 304 ezren vannak. Az izraeliták csak alig 13 ezret tesznek ki, bár ők nagy tartózkodással válaszoltak.

A magát vallásosnak mondók több, mint 99%-a a „történelmi”, azaz hagyományos egyházakhoz (római katolikus, református és evangélikus) tartozónak érzi magát. Figyelemre méltó érdekessége ennek a friss statisztikának az, hogy a keleti keresztyénység, az ortodoxia elenyészően csekély számú, s még tovább oszlik nemzetiség szerint; van magyar, bolgár, görög, orosz, román, szerb ortodox közösség. Azt is hangsúlyozni kell, hogy Magyarországon – eltérően Közép-Kelet-Európa volt szocialista országaitól – a görög katolikusok nem kényszerültek csatlakozni az ortodox egyházhoz, hanem változatlanul a római katolikus egyház egyházmegyéjeként élnek ma is. A magyar protestánsok közösségei – akik Közép-Kelet-Európában a legnagyobb vallási kisebbséget képezik – elérik a 2 milliót. Most csupán emlékeztetünk arra, hogy a szomszédos államokhoz (Románia, Ukrajna, Szlovákia, Horvátország, Kis-Jugoszlávia) került országrészekeken igen jelentős számú protestáns és római katolikus magyarság él, amely lelkileg és szellemileg nem szakadt el az anyaegyházaktól. Megbízható szakértői vélemények szerint a magukat vallásosnak mondók csupán 15-20%-a gyakorolja ténylegesen a vallását, ami Magyarországon ma így is 1,5 millió személyt jelöl. A 7,5 millió és a kb. 1,5 millió közötti tömeg nagy részét az *ünnepi* (karácsony, húsvét) és *alkalmi*

(keresztelés, esküvő, temetés) *kereszténynek képezik*. A népszámlálás vallási adatai tehát semmiképpen sem tükrözik a hit mélységét és minőségét. Már itt megjegyzendő, hogy a politikai fordulatnak később ebben az összefoglalásban is érintett vallási törvénye által előírt hivatalos regisztráció 136 felekezetről tud, eltérően a népszámlálásban megjelent 260 vallástól. A hivatalosan nyilvántartott vallások száma 1989-ben bekövetkezett politikai fordulat óta robbanásszerűen megnőtt. Akkor összesen 35 vallást (egyházat, felekezetet) regisztráltak hivatalosan, amíg most számuk már 136.

Történelmi egyház: egy fogalom háttéréről

Magyarországon az Alkotmány szerint az egyház az államtól elválasztva működik [60. §. (22) bekezdés]. Az egyház és állam viszonya hazánkban is eltér a más országokban érvényes szabályoktól. Bár a törvények kimondják a vallások jogi egyenlőségét, de a viszonynak nincs egyetemes, minden európai ország által elfogadott modellje.

A rendszerváltás során alkotott 1990. évi IV. törvény „a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról” gyakorlati alkalmazásával kapcsolatos parlamenti és társadalmi viták a közvélemény érdeklődésének az előterébe állították a „történelmi egyház” kifejezést. Ennek a fogalomnak igen messzire, évszázadokra visszanyúló és bonyolult előtörténete van. Csak az általános magyar és egyháztörténeti visszapillantás fényében lehet választ keresni arra a kérdésre, hogy a demokratikus jogállam – bár a modern fejlődés eredményeként az állam és az egyházak elválasztásának elvén áll – miért viszonyul különleges módon azokhoz az egyházakhoz, amelyeknek intézményeit támogatja. A kettősség kitűnik az említett törvény preambulumból, amely kimondja, hogy (eltérően a volt diktatúra államtól) „a magyarországi egyházak, felekezetek, vallási közösségek a társadalom kiemelkedő fontosságú értékhordozó és közösségtéremtő tényezői”. Jóllehet az egyházak és vallások a magyar törvények előtt egyenlők, mégis – a „történelmi egyházak” címszó alatt – mintha egyesek „egyenlőbbek” lennének. Ennek az ellentmondásnak feloldását csak akkor lehet megkíséríteni, ha vázlatos egyházi jogi áttekintést adunk – még a „túlegyszerűsítés” vádját is vállalva. A magyar államiság több mint ezeréves történetét hét szakaszra osztjuk:

A magyar államalapítástól – a királyság létrehozásától – a mohácsi vészig (1001–1526)

Az európai államiság kiépítése a kereszténység felvételével párhuzamosan történt. Első királyunknak, Szent Istvánnak azzal a döntésével indult ez, amellyel a kereszténység nyugati ágát honosította meg. Ő nemcsak II. Szilveszter pápától kapott koronát, hanem a magyar királyokat évszázadokon át a pápák által kinevezett esztergomi vagy kalocsai érsekek koronázták meg. A történészek ugyan hangsúlyosan jelzik azt, hogy a kereszténység keleti ágával, az ortodoxiával (Bizánc) is ápolt Magyarország nemcsak államiságának kezdetén, hanem később is eleven kapcsolatokat. De az államrend kiépítése és megszilárdítása a Nyugat-Európában kulcsszerepet játszó római katolikus egyház keretei között történt. Évszázadokon át a legmagasabb állami hivatalokat – nem kimondott elv szerint, de mégis – katolikus egyháziakkal töltötték be. Egyházi méltóságosok.

tóságok kétségtelenül viseltek magas közéleti, politikai, bírói, katonai, diplomáciai tisztségeket. Sőt, volt olyan jelentős középkori királyunk is, Könyves Kálmán (1068–1116), aki maga is római katolikus püspök volt. A magyar szentek hosszú sorából kiemelkedik Szent István, Szent László, Szent Margit, Szent Erzsébet – hogy csak néhányat említsünk. Ők mind, sok mással együtt az egyre erősödő magyar állam és katolikus egyház összenövéséről tesznek tanúságot.

Mohácstól a Türelmi Rendeletig (1526–1782)

A középkori magyar állam bukása után idegen uralkodók – a Habsburgok – kerültek az ország élére. Másrészt a török hódoltság és a reformáció a 16. század elejétől kezdve merőben más viszonyokat teremtett. Az ország keleti felében és Erdélyben a magyar nemzeti függetlenség védelmezői az erdélyi fejedelmek lettek. Bocskay István (1557–1606), Bethlen Gábor (1580–1629), I. Rákóczi György (1593–1648) a katolikus–protestáns küzdelemben fontos tényezővé váltak. A bécsi (1606), majd a linzi (1645) béke nemcsak a magyar protestánsok vallásszabadságát és nemzeti függetlenségét biztosította, hanem a protestáns Nyugat-Európa számára is fontos események voltak. A Mohács után három részre szakadt ország nyugati részén a római katolicizmus és a Habsburg-uralom összefonódása a katolikus egyházat „államvallássá” tette. Ennek mintegy ellensúlyozására az erdélyi fejedelmek az új hit védelmezői (defensor religionis) lettek és a protestantizmus, közelebről a kálvinizmus „kvázi államvallásként” rendezkedett be ezeken a területeken. A 150 évig tartó török uralom felszámolásával a Habsburg királyság megszilárdult és az egykori török hódoltsági területeket és Erdélyt visszahódított részekként kezelte. A 17. század elején megindult ellenreformáció idején mindkét fél meghatározó szerepet játszott: a reformáció irányzata inkább szenvedő, az ellenreformáció irányzata inkább győztes. A protestánsoknak a magyar nemzet életében játszott szerepe az ellenreformációval való szembenézést is jelentette. Minderről a gyászévtized (1671–1681) és a gályarabság (1675) beszél ékesen éppúgy, mint a rendi alkotmányosságért vívott számos küzdelem. Annyit mindenképpen elértek a magyar protestánsok, hogy a 18. századi, vértelen ellenreformáció idején is megőrizték a magyar kultúrának egy markáns, a katolikusénál több szempontból önállóbb formáját.

A Türelmi Rendeletől a kiegyezésig (1782–1867)

Nagyrészt a felvilágosodás hatására kezdett kibontakozni rendkívül vontatottan az, ami a szabadságharc rövid idején ölthetett testet. Az 1848. évi XX. törvénycikk rendezni óhajtotta, a kor felvilágosult szellemének megfelelően, a protestánsok és általában valamennyi egyház „törvény előtti egyenlőségét”. A szabadságharc bukása (1849) és az azt követő abszolutizmus (1850–1867) a törvény megvalósítását lehetetlenné tette.

A kiegyezéstől a monarchia széthullásáig (1867–1918)

A „kiegyezéssel” (1867) – történelmi szaknyelven – a dualizmus kialakulásával érkezett el annak az ideje, hogy lépcsőzetesen és megkésve ugyan, de mégis fontos egyházpolitikai intézkedésekre kerüljön sor. Ezeknek a parlamenti döntéseknek a lényege az volt, hogy a római katolikus egyház befolyását, hatalmi túlsúlyát és gazdagságát ellen-

súlyozandó mindenekelőtt a „klasszikus” protestáns egyházak – a református és evangélikus – hatalomba való beemelése történjen meg. Az 1868. évi LIII. törvénycikk bevett vallásnak nyilvánította a római katolikus, a református, az evangélikus, az unitárius és az ortodox egyházakat. Fokozatosan és növekvő mértékben részesültek a protestáns felekezetek államsegélyben „kulturális és szociális tevékenységük támogatása” címén, főleg iskolarendszerük kiépítése érdekében. A felsőházi tagságról az 1885. évi VII. törvénycikk rendelkezett és helyet adott 13 rangidős protestáns egyházi vezetőknek. Az 1894. évi XXXI. törvény kötelezővé tette a „polgári házasságot” és létrehozta az „egységes házassági jogot”. Az 1894. évi XXXII. törvény a gyermekek vallását (hogy nemek szerint kövessék szüleik hitét) mondta ki. Az 1894. évi XXXIII. törvény pedig az állami anyakönyvezésről szólt. A zsidó vallás 1895-ben lett „bevett” vallás az LII. törvénycikk által. A vallásszabadságról 1895. évi LIII. törvénycikk intézkedett. Az 1912. évi XXXVI. törvénycikk az evangélikusoknak Pozsonyban, a reformátusoknak Debrecenben lehetővé tette hittudományi karok egyetemi jellegű átszervezését. Ebben a sorozatban lett „elismert” vallás a baptista 1905-ben, a mohamedán pedig 1916-ban. Nem túlzás azt állítani, hogy a két egyház – az evangélikus és a református – a dualizmus évtizedeiben lett a kiegyezésig önfenntartó egyházból államsegélyekkel támogatott egyházzá. Erre az időszakra vonatkozik Ravasz László csípős megjegyzése arról, hogy „így lettek a reformátusok és az evangélikusok másodosztályú államvallássá”.

A trianoni Magyarország a II. világháború végéig (1920–1945)

Ebben a negyedszázadban bontakozott ki, szökkent szárba a dualizmus egyházpolitikájának magvetése. Fájdalmas történelmi tény, hogy a törvény által el nem ismert egyházak – de még az „elismertek” is – súlyos jogséremlmeket szenvedtek, nem utolsósorban a „bevett” vallások képviselői részéről.

A II. világháború végétől a rendszerváltásig (1945–1990)

Változást a II. világháború elvesztése nyomán kialakult viszonyok hoztak. Az 1947. évi XXXIII. törvénycikk „a felekezeteket teljesen egyenjogúaknak” nyilvánította és megszüntette a különbséget a bevett és az elismert vallások között. 1948-ban került sor az egyre keményebb diktatúrává váló állam és a két nagy protestáns egyház közötti „egyezményekre”. A római katolikus egyház 1950-ben kényszerült hasonló „egyezmény” aláírására. E radikális és kíméletlen intézkedések következtében az egyházakat megfosztották sok évszázados iskolarendszerüktől és anyagi bázisaiktól. Az 1956-os forradalmi események világossá tették, hogy nem érvényesül a vallások elhalásával kapcsolatos marxista szemlélet. Az 1956-ot követő, fokozatosan „puha diktatúrává” váló rendszer a három „t” gyakorlatát valósította meg: a tiltott egyházakból lassan megtűrt, sőt minimálisan támogatott egyházak lettek.

A rendszerváltás óta eltelt időszak (1990–2002)

Már a rendszerváltás legelején elkerülhetetlen lett új törvényt alkotni a fenti vázlatos áttekintésből is kivilágító, összetett és bonyolult kérdésben. Így született meg az 1990. évi IV. törvénycikk. Az új, demokratikus állam az egyházak tekintetében „teljes körű

kárpótlást” akart megvalósítani. Hamar kiderült azonban, hogy ez csak részben lehetséges. Az eltelt több mint egy évtized alatt felszínre kerültek a hányatott magyar történelmi múltnak olyan mozzanatai, amelyek máig hatnak és élnek a társadalmi tudat mélyén, jóllehet az összefüggések nem válhattak ismertekké. Tovább bonyolítja a kérdést, hogy a különböző vallásügyi törvények a történelmi Magyarország más-más területeire vonatkozóan születtek. Az 1990. évi IV. törvény gyakorlati alkalmazása során máig egymásnak feszül két elem: az egyház–állam viszony hosszú évszázados, sőt évezredes hagyománya, valamint az európai fejlődés gyümölcse, a „teljes lelkiismereti és vallásszabadság”. Ez persze minden európai országban így van, de különösen érzékeny ügygé lett a „létezett szocializmus” országaiban. A két tényező közötti egyensúly keresése az ökumenizmus legnagyobb kihívása. A hazánkban többségi római katolikus egyház számára a II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) gyökeres változásai új helyzetet teremtettek. Ezeket a változásokat tudatosítani és az egy-keresztény egyház felekezetei közötti megbékélést munkálni, a „megbékélő különbözőségeket” látni, vagy „különbségek megbékélését” elősegíteni valamennyi egyház missziói feladata napjainkban.

Összegzésül tehát azt mondjuk, hogy a „történelmi egyház” megjelölés azokat a keresztény egyházakat illeti meg, amelyeknek kiemelkedő személyiségei és intézményei szerepet játszottak a magyar államiság és a nemzet sorsdöntő eseményeiben. Nem privilégiumról, hanem nagyobb kihívásról és súlyosabb felelősségről van szó. A „nem történelmi” egyházaknak – és felekezeteknek – nem kevesebb a joga, mint a történelmieké. Múltjuk ugyan kisebb, de a társadalmi életben való megjelenésüknek nincs akadály. Viszont hosszabb időre van szükségük ahhoz, hogy történelmiekké legyenek. Az előttük álló időben azonban kiépíthetik közéleti intézményeiket és fölzárkózhatnak a mostani történelmi egyházakhoz. Ha mégis van félreértés, elsősorban abból folyik, hogy történelmi felekezetek alatt gyakran csupán az iskolafenntartó történelmi felekezeteket értik. Azonban az unitárius egyház és az ortodoxia – kis létszáma miatt – egyelőre nem tart fenn iskolát. Mégsem lenne helyes, ha kétségbe vonnánk történelmi voltukat. Igaz, hogy a „történelmi egyház” megjelölés nem jogi kategória, de a fentiekben nagyon vázlatosan adott történelmi áttekintésből is kiderül, hogy áttételesen jogi kihatásokkal is együtt járt a nemzet életében vállalt feladatok betöltése.

Európai normák és magyar hagyományok

Alapjában véve nálunk is két pilléren nyugszik az egyház (egyházak, felekezetek) és az állam kapcsolatrendszer. Egyrészt az *európai normákon*, amelyeket leghitelesebben az Európa Tanács e tárgyban hozott határozatai és ajánlásai tükröznek. (Az Európai Unió és az Európai Parlament eddigi határozatainak ismertetésére itt nincs mód.) Ennek az összeurópai testületnek legutóbbi ajánlásai (9399 sz., 2002. márc. 27.) foglalkoznak a „közép-kelet-európai helyzettel”. Ez a dokumentum az elmúlt 15 évben az Európa Tanács által közzétett különböző állásfoglalásokra épül. Célja az, hogy „hozzájáruljon a harmonikus viszony kiépítéséhez a vallási intézmények és az államok között”. Mind-

ezt az alapvető emberi szabadságjogok pl. mint „a lelkiismereti és vallásszabadságnak, vallási türelemnek és a korábbi vallási üldözések minden formája elítélésének, az egyéni és közösségi vallásgyakorlat biztosításának” megvalósítása érdekében teszik.

Az Európa Tanács felemelte szavát (1412-es ajánlása 1999-ben) „a szekták illegális tevékenységére vonatkozó ügyekben” is. A fentiekben említett legutóbbi dokumentum megállapítja, hogy „a szocialista utódállamokban a vallási fejlődést fundamentalista és szélsőséges tendenciák jellemzik”, melyeknek során „vallási jelszavak és szervezetek a militáns nacionalizmus és sovinizmus szolgálatába próbálják állítani a vallást”. A terület egyházai (vallásai) „szembekerültek a pluralista társadalom vallási különbözőségeinek erőteljes megjelenésével, az újonnan érkezett misszionáriusokkal és az új vallási mozgalmakkal”. Fokozódott a feszültség egyrészt „a demokrácia és az emberi jogok alapelvei, másrészt a nemzeti kulturális, etnikai és szellemi identitás között, és a vallási megosztottság nagyon veszélyes akadályt képez az egyesült Európa felé vezető úton”.*

A magyarországi vallási helyzetet másrészt az évezredes (protestáns esetben fél évezredes) *igen erős társadalmi hagyomány* jellemzi. Az európai jogrend és a nemzeti hagyomány ötvözetének sajátos példája a rendszerváltás legelején hozott törvény, amely „A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról” címet viseli (1990/IV.). Ez a törvény kiemelkedő részét képezi a tizenkét évvel ezelőtti gyökeres politikai változásnak, amennyiben úgy alkalmazkodik az európai normákhoz, hogy egyidejűleg meg akarja őrizni az ország sajátos vallási és kulturális hagyományait. Ebben gyökerezik az a látszólagos ellentmondás, miszerint a hagyományos történelmi egyházak újra szociális, nevelési és egészségügyi intézményrendszert építettek ki jelentős költségvetési támogatással. A kiségyházak vagy az új „vallási mozgalmak” és a „szekták” ilyen támogatásban alig vagy nem részesülnek. Természetesen az említett törvényből az állami intézkedések egész sora következett, amelyet külön kiadványban 2001-ben tettek közzé (*Az egyházakra vonatkozó hatályos jogszabályok gyűjteménye* címen). A kérdés körül folytatott, némelykor igen heves politikai viták az elmúlt tizenkét év során jól mutatják, hogy a törvényben érvényesülő két szempontnak (az európai jogrend és a magyar hagyomány) mikor, melyik elemére tették a nagyobb hangsúlyt, illetve hogyan fejeződött ki a felfogásbeli különbség a parlamenti demokrácia játékszabályai szerint. Megjegyzendő, hogy ez az ügy is a politikai pártok közötti versengés egyik eszköze lett, tehát nem tekinthető közvetlenül vallási kérdésnek. Mindenesetre a törvény – többszöri módosítási kísérlet ellenére – megalkotása óta változatlanul érvényes most is, ami az esetleges felülvizsgálatát, illetve módosítását nem teszi szükségtelemmé.

* Úgy tűnik, hogy az Európa Tanács bajosan ötvözi az óvatosságot a hitelképességgel. Már Nyugaton is volt némi feszültség, mert az európai norma kissé mást asszociál katolikus hátterű déli és protestáns hátterű északi fülekben. Nagy kérdés, hogy a keleti és a nyugati keresztyénség közti – sokkal nagyobb – különbséget át tudják-e hidalni olyan normákkal, amelyek talán nem is túlságosan őszinték. Nevezük néven, akit illet: az ortodoxia joggal veti vissza a „militáns nacionalizmus” körüli nyafogást, amikor a homályos hátterű, külföldről pénzelt, a saját hagyományok iránt minimális megértést sem mutató csoportokat nem éri ugyanolyan kemény kritika. – A szerk.

A felekezeti kapcsolatokról: két fölmérés tanulságai

Országos jellegű friss felmérés készült az elmúlt év szeptembere folyamán a magyarországi vallási helyzetről, ami ugyan nem tudományos igényű és nem teljesen pontos, de mégis mutatja a tendenciákat. Ez az elemzés protestáns lelkipásztorok (evangélikus és református) tapasztalatait dolgozza fel és tükrözi véleményüket. A felmérés során elkerülhetetlenül foglalkozni kellett a Magyarországon „kisegyházaknak” nevezett (baptista, metodista, adventista, pünkösdista) felekezetekkel, illetve különböző néven jelentkező válfajaikkal. Kitekintéssel kellett lenni a többségi, római katolikus egyházzal való kapcsolatok alakulására is. Különösen nehéz kérdés az új vallási mozgalmakkal való kapcsolat. Megjegyzendő, hogy egyes, igen agresszív közösségeik már a „puha diktatúra” időszakában – az 1980-as évek közepétől – viszonylagos vallásszabadságot, illetve hivatalos bejegyzést kaptak. Szinte lehetlenné teszi a megközelítőleg pontos áttekintést az 1990. évi IV. törvénynek az az intézkedése, hogy a megyei bíróságoknál történt bejegyzéseket nem szükséges központilag összesíteni. Ezért is – más-más elnevezéssel – némelykor ugyanarról a felekezetről vagy vallási közösségről lehet szó. Azt sem ellenőrzi senki, hogy a szabályok szerint bejegyzett vallási közösség valóban gyakorolja-e most is vallását és hogyan. Sőt, a megszűnését sem tartják nyilván, éppúgy, mint a be nem jegyzett közösségek működését sem ellenőrzi senki, mert az említett törvény megtiltja az „egyházak ellenőrzésére” állami szerv létrehozását.

A fentiekben jelzett kereteket figyelembe véve megállapítható, hogy különösen két olyan vallási közösség működik, amelyek körül heves viták és feszültségek alakultak ki.

Az egyik egy sajátosan magyar jelenség, amely a „Hit Gyülekezete” nevet viseli. Ennek a vonzóereje főleg a fiatal, érvényesülni akaró, középértelmiségi rétegekre jelentős. Sajátosan vegyül benne a protestáns jellegű „bibliai hagyomány”, a látványos amerikanizmus és a nyugat-európai pluralista társadalom reklámfogása. Vezetőlelkésze egy kilépett, volt római katolikus teológiai hallgató. Főleg Budapesten, valamint a nagyobb vidéki városokban vonz tömegeket. De diktatórikus vezetése szakadáshoz vezetett, és a gátlástalan módszerek ellen tiltakozva, egyik csoportjuk kivált. Itt csak annyi jegyezhető meg, hogy a nagy történelmi egyházak iránt magatartásuk nemcsak elutasító, hanem élesen támadó, sőt gyűlölködő. Talán éppen ezért a médiumok némelyike kiemelkedő figyelemmel kíséri tevékenységüket. Így például: az ATV csatorna, amely vasárnaponként sugározza látványosságokban nem szűkölködő kultuszukat.

A másik, az egész országot behálózó rendkívül agresszív vallási közösség, a már régóta (eleinte illegálisan) működő, de a rendszerváltás előtt bejegyzett „Jehova Tanúi”. Ennek a közösségnek erőszakos misszionáriusai mindenütt rendszeresen megjelennek. A társadalom többsége által elutasított módszereik ismertek.

Hasonlóképpen aktív missziói tevékenységet fejtenek ki a mormonok (Az Utolsó Napok Szentjeinek Jézus Krisztus Egyháza). Az ő esetükben az angol nyelv tanulása és többféle iskolaszervezés bizonyul hatásos eszköznek. A moonista hívek megjelenését, különböző közösségeik létrehozásának kísérleteit gyülekezeteink igen szórva nyosan tapasztalják. A „keleti vallások” közül működnek apró buddhista és iszlám csoportok is. Számuk azonban elenyészően csekély. Mégis megjegyzendő, hogy a „Hare

Krisna” mozgalom egyik európai központja Magyarországon van. Látványos felvonulásaikkal, könyvterjesztéseikkel és szociális jellegű akcióikkal a médiában némelykor feltűnő helyet kapnak. Viszont vannak az országban olyan térségek, ahol egyáltalán nem tudnak róluk. A „Szcintológia Egyház” próbálkozásai tulajdonképpen nyomon követhetetlenek, mivel ezek a szigorú titoktartás, az angol nyelv tanítása, az iskolaszervezés és különféle gazdasági vállalkozások formájában tapasztalhatók.

A „Hit Gyülekezete” és a „Jehova Tanúi” mellett a harmadik – jóval kisebb jelentőségű – „agresszív szektának” nevezhető közösség a „Krisztus Szeretete Egyház”, amely elszórta, „csodás gyógyító” ígéreteivel próbál híveket szerezni.

Összefoglalóan azonban megállapítható, hogy tartósan még egyetlen szekta (új vallás?) sem tudott megerősödni. A protestáns lelképászorok véleménye az, hogy „a tradicionális kegyesség védelmet nyújt” és „a nagy felekezetekhez képest elenyésző a szekták és az új vallási mozgalmak követőinek száma, némely helyen nemcsak jelentéktelenül kevés, hanem nem is létező” – olvassuk több beszámolóban.

Elmondható, hogy a kiségyházak egy része (baptisták, metodisták) részt vesznek a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának munkájában. Másik részük – számos kis csoport – nincs benne ugyan az Ökumenikus Tanácsban, de tagja a Magyar Bibliatársulatnak és ebben a keretben együttműködik a reformátusokkal és az evangélikusokkal: itt az adventisták, az Élő Isten Gyülekezete, az Unitárius Egyház, az Evangéliumi Pünkösdi Közösség, valamint a Keresztyén Testvérgyülekezetek említendőek név szerint.

A római katolikusok részéről egyértelműen megállapítható a *lassú ökumenikus nyitás*. Egyre szélesebb körben vesznek részt az ökumenikus rendezvényeken, főleg az „Egyetemes Imahét” alkalmain, noha nem tagjai a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának. A felmérés során több válaszoló azt jelzi, hogy „római katolikus ökumenizmus plébánosfüggő”. Mindenképpen szükséges azonban hangsúlyozni, hogy óvatos ökumenikus nyitásról kell beszélni, amit a protestánsok (akik több mint fél évszázada hivatalosan részt vesznek a világméretű ökumenikus mozgalomban) még mindig bizonyos bizalmatlansággal vagy fenntartással szemlélnek.

A fentiekben jelzett protestáns tájékozódást kiegészítendő mély merítésű vizsgálatot végzett az Ökumenikus Tanulmányi Központ római katolikus munkatársa a római katolikus plébániák és plébánosok körében. Ezeknek az ország minden területéről érkezett felméréseknek legfontosabb eredményei a protestánsok tapasztalataival nagymértékben megegyeznek:

A római katolikus egyházközségekben általában az *egész ország területén lassú és pozitív ökumenikus elmozdulás érzékelhető*. Ennek ellenére a felmérés során adott nyilatkozatok arra mutatnak, hogy a római katolikus egyházközségek óvatosabbak és tartózkodóbbak, mint a klasszikus protestáns (evangélikus, református) gyülekezeti tagok és lelkészek. Az évenként megtartott ökumenikus imaheti alkalmak, bár a helyi plébánosoktól és a protestáns lelkészektől függően változóak, mégis egyre szélesebb körben érnek el hívő római katolikus egyháztagokat és plébánosokat. Ugyanakkor megállapítható, hogy az ökumenikus érdeklődésű ún. kiségyházakkal (baptista, metodista, adventista) szemben a többségi római katolikus egyház közösségeinek nagyobbak a

fenntartásai, mint az evangélikus és református egyházközségekkel kapcsolatban. Ennek ellenére vannak már olyan kivételes esetek, amikor velük kapcsolatban is enyhe nyitás tapasztalható. Ez fokozottan érvényes a baptista egyházi közösségek vonatkozásában. A legdinamikusabb az ökumenikus együttlét Budapesten éspedig a fiatalok, főleg az egyetemisták csoportjai között.

A legagresszívebb „missziót” a „Hit Gyülekezete” és a „Jehova Tanúi” folytatják. A fővárosban azonban a kép rendkívül változatos, mert minden vallási csoport – még a sátánisták is – megjelennek, de bizonyos idő múltán eltűnnek és más jellegű „vallások” jelentkeznek. Elszórtan tapasztalható a plébániák területén is nálunk eddig ismeretlen felekezeteknek a missziója: „Apostoli Egyház”, „Kvékerek”, „Biblia szól” közösség. Nagyon ritkán észlelik az „új kijelentés” vallásainak (moonisták, mormonok) megjelenését. A nagyobb városokban, mint Szeged, Debrecen, Miskolc, Pécs, Győr elszórtan a szcientológia is próbálkozik. A keleti vallások közül legmarkánsabban a „Hare Krisna” jelent meg.

Döntő jelentőségűek a főpapok – bíboros, érsekek, püspökök – ökumenikus gesztusai, nem utolsósorban a vallási sajtó és a többi média híradásai. Nagy befolyást gyakorolnak a világegyház, főleg II. János Pál pápa ökumenizmusra vonatkozó megnyilatkozásai. A legtöbb katolikus közösségben a „nem bántjuk egymást” türelmes magatartás érvényesül, illetve az ökumenizmus szelleme ilyen formákban jut kifejezésre.

Nagyméretű a tájékozatlanság és a hiteles információ hiánya. „A posztkommunista tudatlanság sűrű ködként borítja az emberek értelmét” – jelzi az egyik plébános.

A főváros mellett a nagyobb városokban, sőt egyes falvakban is – az ökumenikus imahét alkalmain túl – kialakultak, illetve formálódásban vannak egyes munkaterületeken a rendszeres lelkészi találkozók. Megindultak – bár még csak elszórtan – a közös esketési szertartások is. Természetesen a kép nagyon vegyes és pontosan megrajzolhatatlan, mert állandóan változik, de a fő irányzatot mégis hűen érzékelteti. A többségi egyház plébániáin és közösségeiben folyó gondolkodás vázolója azért is pontatlan, mert a felmérés kérdéseire is csupán az ökumenikusan viszonylag nyitott plébánosok adtak választ.

Összegzésül azt mondhatjuk, hogy a pluralista társadalomnak a politikai fordulat nyomán történt kialakulása a történelmi egyházakat az elmúlt évtized első felében ugyan mélyen megrázta, sőt „pánikba ejtette”, de ez a félelem – amely különböző, de mégsem általános védelmi, sőt missziós akciókhoz is vezetett – az elmúlt tizenkét év második felében csökkent, feloldódott, sőt mára eltűnt.

Vallási térképünk ma

A szektahelyzet Magyarországon annyiban „európai”, hogy szinte minden vallási ágazat megtalálható. A tipologizálás érdekében megállapítható, hogy öt kategóriába lehet sorolni a vallásokat.

1. *A hagyományos keresztyén felekezetek:* római katolikus, ortodox, református, evangélikus, unitárius. Jelen vannak azonban más, kevésbé ismert változatok is, mint az

Apostoli Egyház, Ókatolikus Egyház stb. A kegyességi irányzatok az egyes felekezeten belül is nagy eltérést mutatnak, sőt a „kisegyházakban” szakadásokhoz is vezetnek. A vallási térkép ezért rendkívül tarka.

2. A *pseudo egyházak* (az új kijelentés vallásai): „Jehova Tanúi”, „Hit Gyülekezete”, mormonok, moonisták.

3. *Keleti vallások*, melyek között az aktivitás sorrendjét tekintve megemlítendő a „Hare Krisna”, a buddhisták és az iszlám. Követők azonban, ahogy fentebb mondtuk, nagyon kevesen vannak.

4. Az új *filozófiai irányzatok*: a szcientológia (elsősorban álcázva, főleg a sikerre törekvő érdeklődési körökben tapasztalható), működését azonban a rejtőzködés miatt igen nehéz nyomon követni. A „New Age” próbálkozásairól nincs jelzés.

5. Az „*ősmagyar vallások*”: szakértők véleménye szerint ebben a vonatkozásban sem lehet jelentősebb fejleményről beszélni.

A témával foglalkozók egyértelmű véleménye szerint a legkülönbözőbb új vallási mozgalmakhoz, illetve szektákhoz tartozók száma a mai Magyarországon nem lépi túl az összlakosság 1,5-2%-át, azaz legfeljebb a 200 ezer főt. * „Hódításuk” első renden a divatossá vált „vallásosságnak”, a spirituális vákuumnak és a „keresésnek”, valamint a gazdasági elszegényedésnek tulajdonítható.

A magyarországi vallási helyzetet tekintve kimondható, hogy

- félelemre és pánikra ugyan nincs ok, de a folyamatos figyelésre, az elemzésre és a tájékoztatásra nagy szükség van. A történelmi, hagyományos egyházak (római katolikus, református, evangélikus) nem működtetnek szektaszakértőket. Két egyházilag nem hivatalos intézmény azonban van: a Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszéke (római katolikus háttérrel), az Ökumenikus Tanulmányi Központ (protestáns, főleg református és evangélikus háttérrel), amelyben részt vesznek a római katolikusok, az ortodoxok és a kisegyházak is. Ez utóbbi fontos tájékoztató és elemző tanulmányokat jelentetett meg a szektakérdésben. Nem szerénytelenség némelyre utalni.

Protestánsok – kisegyházak – szekták (1991. december)

„Senki titeket meg ne tévesszen...” (1992. december)

„Új vallások” a bibliai hit mérlegén (1994. június)

Őrizkedjünk az „idegen tanításoktól” (1995. december)

A téma iránti érdeklődésre jellemző, hogy ezeket a tanulmányokat külön kötetben még kétszer kellett kiadni: 1996-ban „Minden vallás egyház?” címmel és 2000-ben a „Jubileum vagy világvége?” című kötetben.

Az európai országok állam–egyház viszonyának alakulásáról – ugyancsak az Ökumenikus Tanulmányi Központ kezdeményezéséeként – a Theologiai Szemle 1999. évi számaiban egész sorozatot olvashattunk; de nemzetközi ökumenikus konferenciát is szervezett a Tanulmányi Központ 1997-ben (szeptember 21–25.), amelynek anyaga angol és német nyelven is megjelent.

* Részünkről némileg túlzásnak tartjuk a kettőszázezres létszámot. Azonban itt is hangsúlyozzuk, hogy az új vallások hívei nagyobb részben nem költözték felekezeti hovatartozásukat a népszámláló biztosokkal. – A szerk.

- Nagy hiba lenne a pluralista társadalom kialakulása miatt a szektakérdésben féltelmet kelteni, de a nemzetközi és hazai viszonyok folyamatos elemzése, értékelése és figyelemmel kísérése elkerülhetetlen a tájékozódás érdekében.
- Valószínűleg szükség lesz a fentiekben röviden érintett vallásügyi törvény (1990/IV.) módosítására az elmúlt 12 év tapasztalatainak felhasználásával.

EVA-SOFI ERNSTELL*

Bethlen Gábor ajándéka

A stockholmi királyi fegyvertárban egy különös lovasfelszerelés, illetve lovasfegyverzet található: nyereg és lószerszám kengyellel, kantárral, továbbá szablya, tör és buzogány. Azt gondolhatnánk, hogy ezek a tárgyak egyenesen a Közel-Keletről kerültek hozzánk. A nyeret élénkvrös bársonnyal vonták be, aranyozott kápáját türkizzel és más nemes kövekkel díszítették. A kantárt és a kengyelt ugyancsak türkizberakás ékesíti, míg a nyeregtakarót majdnem egészében aranyhímzés borítja. A homlokdísz jáde alapját rubinok teszik látványosabbá. Egyszóval: minden egyes darab nagyon színpompás. A szablya és a tör hüvelye, valamint markolata rubinnal és türkizzel ékes, míg a buzogány tollai jádelapokból készültek, amelyeket arany-, zománc- és rubinberakás díszít. A készlet Bethlen Gábor ajándékeként ismert, ugyanis az egész felszerelést ő küldte Gusztáv Adolfnak Az alábbiakban az ajándék történetéről írok, valamint arról, hogyan került a királyi fegyvertárba. A tényeket részben a leltárkönyvünkből, részben a tárgyak közvetlen vizsgálata által ismerhetjük meg.

Bethlen Gábor és Gusztáv Adolf kapcsolatáról

II. Gusztáv Adolf – hazájában ma is a latin formában, Gustavus Adolphus-ként említik – 1611-től 1632-ig uralta Svédországot. Még ma is egyik legismertebb királyunk: az az uralkodó, akiről a legtöbb svéd azért tud valamit. Az ő idejében Svédország európai nagyhatalommá lett. Újjászervezte a hadviselés módját, valamint a közigazgatást: lerakta egy nagyon jól szervezett állam alapjait. Európában Észak oroszlánjaként emlegették. Sokfelé ugyan rettegték, de többnyire tisztelték is.

Politikai-stratégiai szempontból sokat jelentett baráti kapcsolatok létrehozása különböző államok között, főleg a közös ellenfelekkel szemben. A jó kapcsolatok – főként Oroszország és a Habsburg Birodalom szomszédaival – igen fontosak voltak a svédek számára, akik tehermentesítésre számítottak egy eljövendő háborúban. Az oszmán birodalom, valamint

* A szerző a Svéd Királyi Fegyvertár igazgatója (Stockholm).

hűbéresei – Erdély és a krími tatár kánság – stratégiai szempontból jelentős szövetségesek voltak. Ezenkívül Bethlen Gábor – Erdély fejedelme, Magyarország választott királya – Gusztáv Adolf sógora lett. Két nővért vettek feleségül, Brandenburgi Mária Eleonórárt és Katalint.

Bethlen Gábor nagy terveket kovácsolt az egész Habsburg Birodalom lerohanására, ennek érdekében együttműködött különböző protestáns uralkodókkal. Gusztáv Adolf szintén nagy terveket táplált a svéd hatalom kiterjesztésére, így aztán Svédország is belekerült a 17. századi Európa hosszú háborúiba. Bethlen Gábor 1619-ben lett fejedelem, és megkísérelte Erdélyt – amely az oszmán és Habsburg hatalom között vergődött – komoly, független monarchiává változtatni. A harmincéves háborúban – ahol Gusztáv Adolf olyan nagy szerepet játszott – Bethlen Gábor az 1620-as években vett részt: már ebben a korai szakaszban is kétségtelen kapcsolatok voltak közöttük. Gusztáv Adolf koalíciós elképzeléseiben az erdélyi uralkodó neve 1620-ban is, 1623-ban is előkerül. Föltehető, hogy mindketten végiggondolták: a másik fél is fontos hatalmi tényező – tehát hasznos szövetséges – a fenyegető háborúban.

A következő években követek jártak Stockholm és Gyulafehérvár között, hogy a különböző stratégiai elképzeléseket összehangolják. 1624-ben az erdélyi követek nem értek ugyan célba, de 1626-ban mélyülni kezdtek a kapcsolatok, mert a svéd követ – Filip Sadler – megérkezett Erdélybe. Az volt a célja, hogy beszélje rá Bethlen Gábort Lengyelország megtámadására. Úgyesen, diplomatához méltóan kísérletezett: azzal kezdte, hogy gratulált a Brandenburgi Katalinnal kötött házassághoz, majd lassan, óvatosan fölvetette a Lengyelország elleni háború tervét. Az eredeti elképzelés az volt, hogy Lengyelországot – egyidejűleg – a svéd oldalról is megtámadják. Csakhogy Bethlen Gábor inkább Sziléziában szeretett volna találkozni Gusztáv Adolffal, egy németországi hadjárat során. Sadler egy Dreyling nevű erdélyi követtel tért vissza Svédországba. A tárgyalások tehát folytatódtak, de tényleges katonai együttműködés még nem alakulhatott ki ebben az időben. Annyi azonban valószínű, hogy ekkor adták át az ajándékot. A következő esztendőben – 1627 – az oszmán és a Habsburg-kormányzat újra megerősítette a fegyvernyugvást. Bethlen Gábornak ismét támaszra volt szüksége a császár ellenében: újra Gusztáv Adolffhoz fordult.

Legközelebb Gyulafehérváron tárgyaltak. A császár elleni kölcsönös segítségnyújtást vitatták, valamint a svéd kísérletet a vörösréz monopóliumának Svédország és Erdély számára történő megszerzésére. Valójában az lehetett a helyzet: Bethlen Gábor – Zsigmond király halála után – meg akarta szerezni a lengyel koronát, ezért vetélytársának tarthatta Gusztáv Adolffot, aki szintén uralkodni vágyott Lengyelországban. Erről az ügyről azonban – föltehetően – nem beszéltek. Két alkalommal ugyan még találkoztak svéd és erdélyi megbízottak, de megállapodásokra nem került sor. Bethlen Gábor 1629 novemberében meghalt, mielőtt még Svédország bekapcsolódott a Németrómai Birodalom elleni háborúba, amely a svéd fél számára döntő indok volt az Erdéllyel való szövetkezésre. Bethlen özvegye és öccse együtt uralkodott I. Rákóczi György trónraléptéig (1630). Gusztáv Adolf is novemberben halt meg – akárcsak Bethlen –, de három évvel később: 1632. november 6-án, a lützeni csatatéren.

Gusztáv Adolf és a királyi fegyvertár

Főntebb már említettem, hogy Gusztáv Adolf átszervezte a svéd államot. Olyan intézményeket hozott létre, amelyek ma is működnek. Így azt lehet mondani, hogy a királyi fegyvertárat is megváltoztatta, lényegében múzeummá alakította. Két öltözéket, amelyet a lengyel hadjárat során viselt, átadott a királyi fegyvertár jogelődjének, azzal az utasítással, hogy örök emlék gyanánt őrizze. 1627. május végén a svéd csapatok rohammal bevették az erődítést Kleinwerdernél, s miközben átkeltek a Visztulán, egy lövedék hátulról a király jobb csípőjét érte. Ugyanazon év augusztusában Gusztáv Adolf még egyszer megsebesült a Dirschau közelében vívott csatában. Egy muskétagyó érte a nyakát, a jobb válla közelében. A két ruházat – a drámai eseményekre utaló golyóütötte lyukakkal és vérfoltokkal – egyfajta nemzeti hagyományt teremtett. Streiff – a király lova a lützeni csatában – később kiállítási tárgy lett: konzerválták. Őrizzük XII. Károly ruházatát, amelyet akkor viselt, amikor norvég hadjárata során – 1718-ban – a halálos lövés érte. Kiállítottuk III. Gusztáv öltözékét, amelyet a stockholmi operaház álarcosbálján viselt 1792-ben, amikor meggyilkolták. Ezeket a darabokat nem azért őrizzük, mintha híres mesterek készítették volna őket vagy nemes anyagból – aranyból, gyémántból – volnának. Csupán úgy őrizzük őket, mint emléktárgyat, mementót, egy személy, egy király emlékét. Sunt lacrimae rerum... Ezek a tárgyak ékesszólóan bizonyítják, hogy amiről a történelemkönyvekben tanulunk, valóban megtörtént. A 17. században élő nép számára pedig nem csak bizonyítékként és közvetlen híryanagként szolgáltak, hanem a népszerűsítés, a tömeghatás eszközeit is képezték – jóval a televízió megjelenése előtt.

Fegyverek, páncélok, ajándékok és ünnepi díszek

A királyi fegyvertár gyűjteményei nagyszerű nyergeket, hintókat és egyéb műtárgyakat őriznek. Koronázáson, esküvőn, temetésen és más ünnepi alkalommal használták őket: valamennyi a svéd monarchiához kapcsolódott. Láthatjuk a királyi ruhákat, fegyvereket, páncélokat stb., végül – mint már megemlítettem – 1628-tól kezdődően a svéd történelem néhány drámai mozzanatának emlékét. Tudnunk kell, hogy a 19. század óta az egykori királyi ruhatár is a királyi fegyvertárhoz tartozik.

A gyűjtemények legpompásabb és legkülönlegesebb darabjai a svéd királyoknak szánt – külföldről érkezett – ajándékok. Itt a lovasfelszerelés dominál, mert az ilyen készletet igen nagyra becsülték, minden egyéb között, amit az uralkodónak egyáltalán ajándékozni lehetett. Természetesen paripákat is küldtek. Az ajándékok kölcsönös átadására többnyire akkor került sor, amikor a diplomáciai megállapodásokat aláírták. A diplomáciával összefüggő ajándékozás – vagy akár a megvesztegetés – minden időben a politika részét képezte. De más fontos alkalmakon – esküvő stb. – ugyancsak ajándékokat adtak át.

Bethlen Gábor ajándéka föltétlenül a legrégebbiek közé tartozik. Talán az a küldött-ség hozta Svédországba, amely 1626-ban indult hozzánk. Valószínűleg a svéd király is

küldött ajándékot Bethlen Gábornak, amikor az erdélyi uralkodó 1626 elején feleségül vette Mária Eleonóra hűgát, s így Gusztáv Adolf sógora lett. Annyit ugyan tudunk, hogy svéd küldöttség járt Erdélyben, de homály fedí, hogy mit vitt a poggyászában. Ha Bethlen Gábor menyegzői ajándékot kapott, nagyon is hihető, hogy viszonzásul ő is ajándékot küldött a svéd királynak, megerősítendő a kapcsolatokat. Nem kétséges, hogy rejtett politikai, stratégiai szándékok húzódtak meg a kölcsönös jókívánságok mögött.

Az ajándék

Az ajándék ugyan különböző darabokból áll, de mindegyik tárgy hasonló stílusban készült. Az oszmán-török lovasfegyverzet egyik típusáról van szó a 17. század kezdetén (1626 előtt). Nyereg, nyeregtakaró, lószerszám, kengyel, zablá, szügyelő, szablya, tör és buzogány. Bizonyítható, hogy az utóbbi darab isztambuli munka: néhány helyen látható rajta az ezüst mesterjegy. Valószínű azonban, hogy az egész készlet a szultáni székvárosból való. A nyereg kikészített bőrből készült, vörös bársony borítja, oldalszegélye szögletes formájú. Elülső és hátsó kápája magas, mindkettőt aranyozott ezüsttel vonták be. A bársonyt aranyhímzés díszíti, a kápák nemesfém bevonatát különböző ékkövekkel díszítették. A párnázat és a nyeregszárny kikészített barna bőrből készült. Az ülés hossza 270 mm. A nyeregtakarót aranyhímzésű vörös bársonnyal vonták be. Szegélye szögletes formájú, finoman alátömött hímzése laposan domborodik. A szügyelőt a bőrre applikált áttört, aranyozott ezüst lemezek díszítik, középen rubinokkal és türkizekkel berakott kör alakú dísz látható, amelynek átmérője 65 mm. A kantár kikészített barna bőrből készült, ugyancsak áttört aranyozott ezüst lemezek borítják, s különböző ékkövek díszítik. A kengyel aranyozott ezüsből van. Az ezüst mesterjegy itt jelzi, hogy a munka isztambuli mestertől származik. Mint a képeken látható, a kengyeleket is ékkövek díszítették. Ma már azonban néhány kő hiányzik.

A tör nagyon díszes. Markolatát aranylemez borítja, különböző vésett mintákkal. Ezenkívül negyven rubin, ötvennégy türkiz, valamint kisebb sötétzöld kövek ékesítik: mindegyik csiszolt, de szabálytalan formájú. A penge hajlított, sötétszürke damaszkuszi acélból készült. A fegyver teljes hossza 304 mm, a penge hossza 199 mm. A szablya markolata oszmán-török, pengéje azonban mamlúk: Hasszan al Miszri („az egyiptomi Hasszán”) szignálta; föltehetően 14. századi munka, később újradíszítették. A markolatot arannyal vonták be, teljes felületét vésett mintákkal és drágakövekkel borították. A fogórészen dús zománcterakás látható: zöld és szürkés-kék színben. A penge behajlik, egyéltű, damaszkuszi acélból van. A külső oldalán fölirat, valamint növényornamentika: mindkettő aranyberakás. Ugyancsak a külső oldalon öt rubinkő teszi teljessé a díszítést. A szablya hossza 965 mm, ebből a penge hossza 845 mm. A buzogány nyele fa, vésett díszű aranylemez borítja. Fejét jáde lapokból készítették, amelyeket igen gazdag rubin és türkiz berakás ékesít. A fegyver teljes hossza 795 mm, súlya 1020 g.

A teljes ajándék

Mit is jelent ez a teljes készlet? Ugyanis aprólékos szabályok voltak érvényben, amelyeket igen komolyan vettek, s amelyek megkülönböztették a magán- és a hivatalos jellegű ajándékozást. Azok a szabályok, amelyeket ma is értünk, valamint azok, amelyek ma már nem egészen világosak, egyként általános érvényűek voltak; míg a kultúra egyéb területei különbözhetek az egyes országokban. Az ajándékozó és a megajándékozott személy társadalmi helyzete, státusa nagyon fontos szempont volt. Az ajándék az üdvözlést is közvetítette, de – a jövődre nézve – a jóindulatot is biztosítani kívánta. A megajándékozottak számára fontos volt a legmagasabb rangú személyektől érkező ajándékok méltó bemutatása, hogy ily módon is növeljék saját tekintélyüket. Egy teljes lovasfegyverzet – ilyen művészi kivitelben – rendkívüli ajándék volt. Lehetőséges, hogy ló is tartozott hozzá, mert jól illeszkedhetett a küldemény egészébe.

Arról nem tudok beszámolni, hogyan történt az ajándék átadása-átvétele. Ellenben valószínű, hogy a nép igen nagy számban jelent meg, amikor az ajándékot bemutatták Stockholmban. Föltehető, hogy a közönség – a királyt is beleértve – el volt ragadtatva. Adatok ugyan még nincsenek a kezünkben, de joggal reméljük, hogy levéltárunk egy napon majd többet is elárul az eseményről.

Azt azonban tudjuk, hogy Bethlen Gábor ajándékát nagyon korán kiállították a fegyvertárban. A diáriumok bejegyzései, amelyek az egykori látogatóktól származnak, kifejezik azt az elragadtatást, amelyet Bethlen Gábor ajándéka váltott ki. Krisztina királynő – Gusztáv Adolf leánya – leltárkönyvében az ajándékot a fegyvertár részeként lajstromozták. A leltárkönyv megemlíti, hogy ezek a darabok Gusztáv Adolf fegyverei közé tartoztak. A fegyvertár az idők folyamán gyakran költözött, a 19. század első felében mintegy harminc évig a királyi ruhatárban őrizték, 1851-ben azonban visszakerült eredeti helyére. A következő támpont 1859-ből való, amikor azt olvashatjuk a felszerelésről: Török nyereg, vörös bársony. Bethlen Gábor ajándékozta Gusztáv Adolfnak. Részben aranyozott ezüst lemezekkel fedték; 217 darab kővel díszítették. A hozzá tartozó lószerszám szintén vörös bársonyból van, aranyozott hímzés, valamint aranybojtok díszítik... Egy igen értékes török szablya. Markolatát arannyal fedték, drágakövekkel díszítették. – A nyeret és a szablyát egyaránt kiemelkedő értékű tárgyként írták le. Napjainkban talán még többre tartjuk az ajándékot. Állandó kiállításunk része, bármikor megtekinthető. Többször is kölcsönadtuk más intézmények kiállításaira. A látogatók pedig csodálják a mesterségbeli tudást, csodálják az összehatást. Ugyanúgy, mint a 17. században.

A tanulmányt Mányoki János fordította, szakmai szempontból Gerelyes Ibolya nézte át.

Források és szakirodalom

A Svéd Királyi Fegyvertár leltárkönyvei.

Ahnlund, Nils: *Krigare, diplomat och statsfänge*. Personhistorisk Tidskrift, Stockholm, 1918.

Arne, Ture J.: *Svenskarna och Österlandet*. Stockholm, 1952. 331. o.

Geijer, Agnes: *Oriental textiles*. Copenhagen, 1951. 68. o., 104. sz. 44. t.

Kraft, Salomon & Seitz, Herbert (ed.): *Historiska bilder I*. 376. kk., 383. o. Stockholm, 1948.

Nordström, Lena: *White Arms of the Royal Armoury*. Stockholm, 1984.

Wibling, Carl: *Sveriges förhållande till Siebenbürgen 1623–1648*. Lund 1890.

Åkerholm-Lindberger, Karin: *Sverige och tvenne halvorientaliska furstendömen*. In: *Historiska bilder I*.

A tárgyak jegyzéke

Nyereg, lelt. sz. 9043.

Lószerszám, lelt. sz. 9044.

Kengyelpár, lelt. sz. 9045, 9046.

Szablya, lelt. sz. 10794.

Tőr, lelt. sz. 10972.

Buzogány, lelt. sz. 10912.

A képek jegyzéke

1. kép. A svéd királyi címer a Gusztáv Adolf halála 300. évfordulóján rendezett Stockholm emlékűnnepély (1932. szeptember 10–15.) programfüzetének címlapjából (1632–1932. In memoriam Gustavi Adolphi... Stockholm, 1932)

2. kép. Bethlen Gábor. Rézmetszet: 21,7×13,4 cm. Jacob van der Heyden(?) 1619. Lelt. sz. 33 250.

3. kép. Lovasfelszerelés. Oszmán birodalom, 17. sz. eleje. Nyereg, nyeregtagaró, lószerszám; süzgyelő, kengyel, homlokdisz, zabla. A bársonyon aranyhímzés látható; aranyozott ezüst lemezek, türkiz- és rubin-kövek képezik a további díszítést. A Stockholmban őrzött reneszánsz kori textiliák mintázatához képest példányunk díszítése nagyon dús, általunk „orientális”-nak nevezett formakincssel készült. Lelt. sz. 9043–46, 6206, 31201, 31233, 30326.

4. kép. Lovasfegyverzet. Itt láthatjuk a fegyvereket az egykori viselet szerinti elrendezésben. Azonban nem tudjuk, hogy a későbbi korokban hogyan állították ki őket. A 17. század első felében egy látogató megemlítette, hogy kinyitotta a szekrényt és megnézte a lószerszámot. Ma különleges tárlókban őrzük a műtárgyakat, szűrt fényben. A páratartalom 43%, a hőmérséklet 20 Celsius-fok.

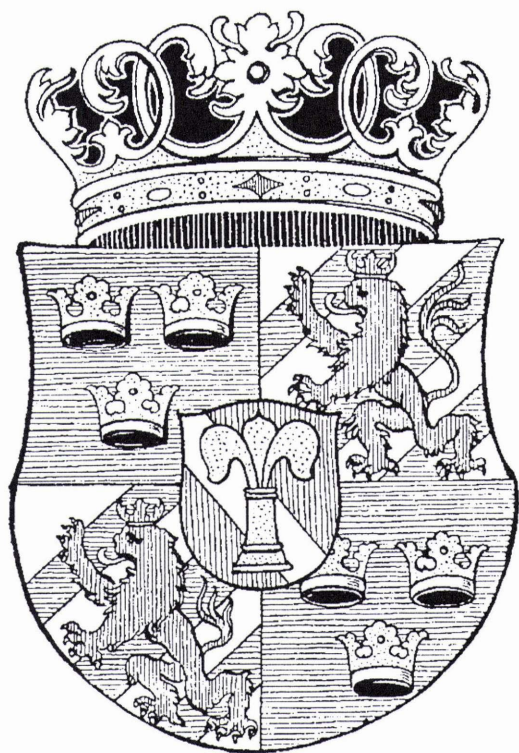
5. kép. Tőr és szablya. A tőr az oszmán birodalomban készült 1600–1625 között. Lelt. sz. 10972. A szablya részben a 14. századból való, de a 17. században átalakították, újradíszítették. Pengéjét Hasszan al Miszri készítette a 14. században. Lelt. sz. 10794. Mindkét darab az ajándékhoz tartozik és a korabeli lovasfegyverzet elválaszthatatlan része. Díszítésük roppant kifinomult, nagyszámú türkiz ékesíti őket.

6. kép. Buzogány. Oszmán birodalom, 1600–1625 között. Jáde, arany, zománc, rubin. Lelt. sz. 10912.

7–8. kép. Közelképek. A díszítések és a kövek egészen közelről láthatóak. Megjegyzendő, hogy majdnem minden kő megmaradt. Előfordult, hogy a királyok köveket, gombokat vagy egyéb díszítményeket emeltek ki az együttesből, hogy újra fölhasználhassák őket; de Bethlen Gábor ajándéka lényegében sértetlen maradt. Bizonyos vagyok abban, hogy Stockholmban senki sem látott ehhez hasonló vagy ezzel összevethető műtárgyakat 1626-ban. De számunkra, sőt utódaink számára is unikum.

9. kép. Gusztáv Adolf. Olajfestmény. Jacob Hoefnagel 1624 körül. Gusztáv Adolf 1611-től 1632-ig uralkodott. Ő volt az első király, aki tudatosan gyűjtött a királyi fegyvertár számára. Átadta csatákból származó, vérrel festett ruháit, de ugyanígy a rendkívüli minőségű diplomáciai ajándékokat is. Mindezek a tárgyak 1628-tól kezdve ki voltak állítva a fegyvertárban.

A fényképeket © Göran Schmidt készítette. A felvételek a Svéd Királyi Fegyvertár C. fotórészlegének tulajdonát képezik.

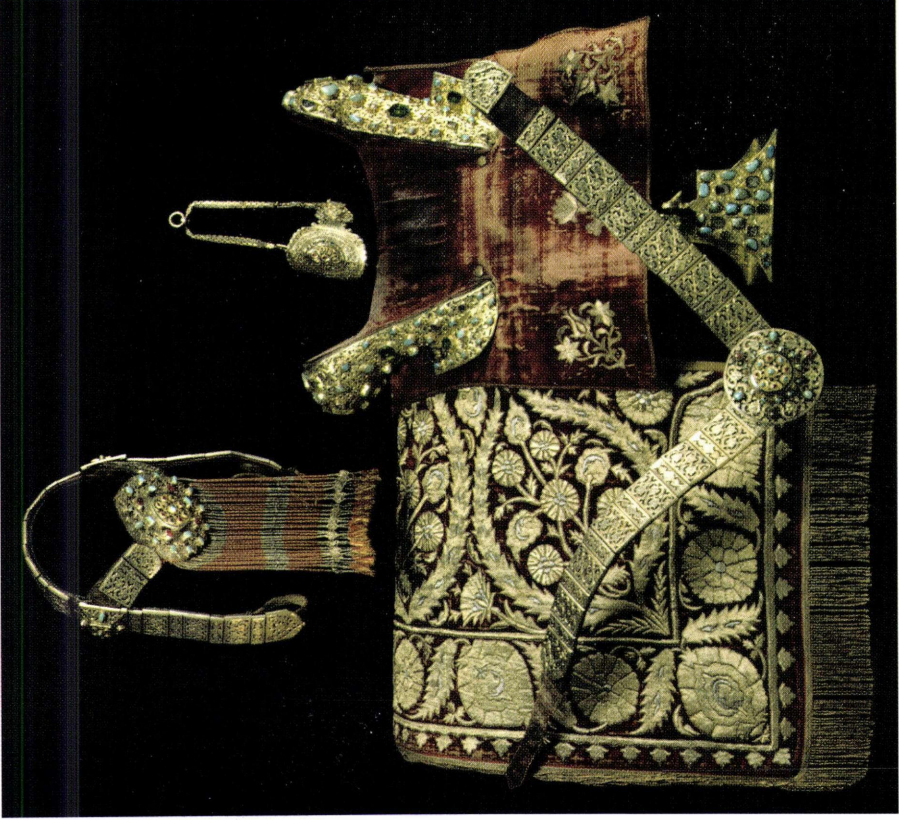

1. kép

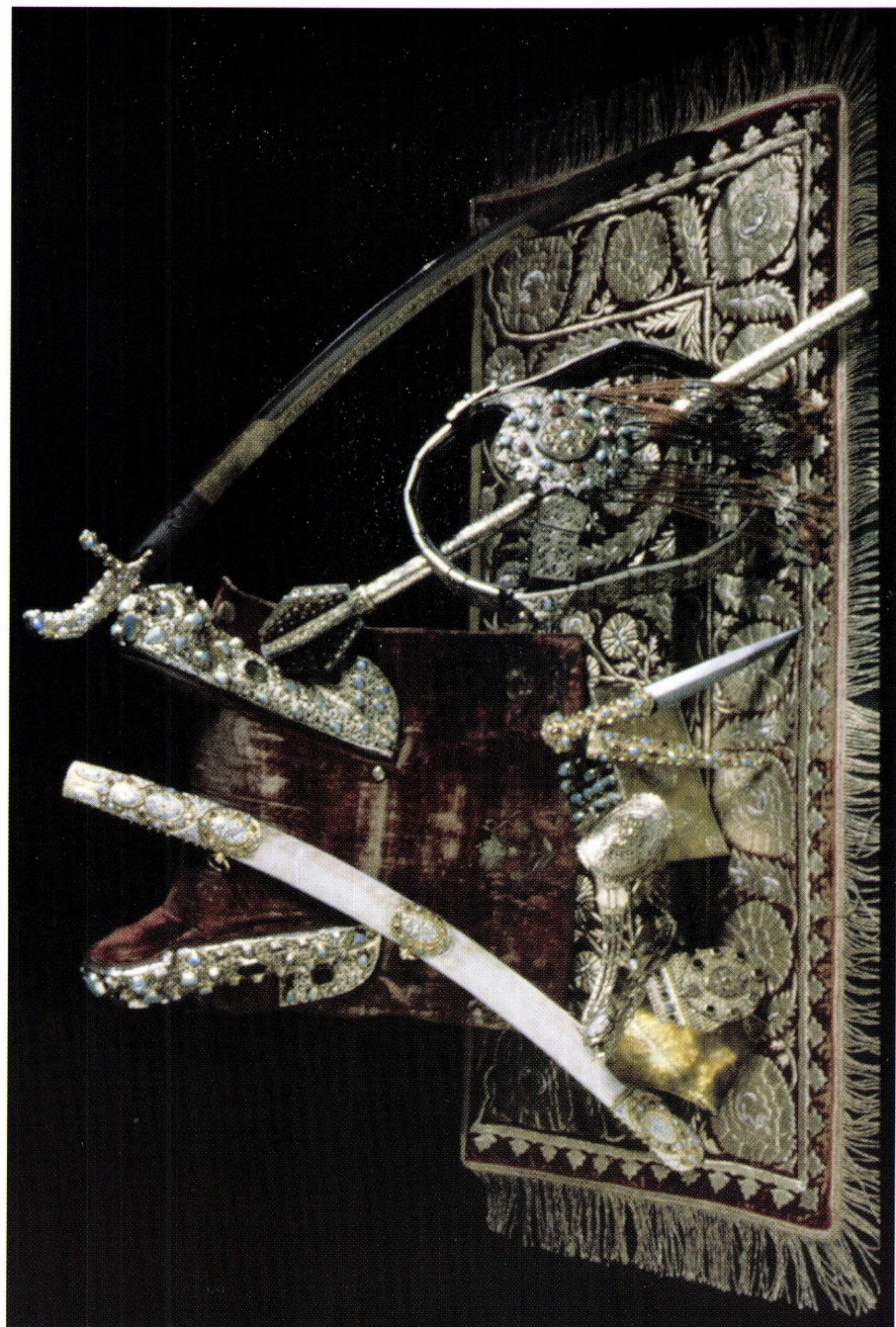

2. kép

3. kép

4. kép

5. kép

6. kép

8. kép

9. kép

LÁZÁR VIKTÓRIA

Egy tudós misztikája

Emanuel Swedenborg utazása a Misztika földjére

*Tudásunk a misztikumban gyökerezik,
s mihelyt túl mélyre ásunk, fája kidől.*

Edward Harrison¹

A nagy természettudósok, fizikusok, csillagászok, matematikusok között sok istenhívőt találunk, akik nyíltan bevallják, hogy eljutottak tudásuk, megismerésük végső határáig, s az általuk felismert rendszer mögött vagy felett lennie kell egy felsőbb Lénynek, Istennek, aki előtt a tudósok is csak megrendült főhajtásra képesek, elismerve műszereik és saját agyuk korlátait.

De mit gondoljunk arról a tudósról, aki nem alázattal közelít Isten titkaihoz, hanem vonalzóval és körzővel a hóna alatt? Aki ugyanolyan tudományos precizitással és távolságtartással szól Isten titkairól, mint ahogy Gulliver beszámolt egy-egy kalandos útjáról. Aki számára nem több és más a transzcendens világ, mint egy új, addig ismeretlen ország felfedezése. Mondhat-e egy ilyen ember hiteleset vagy bármi értékelhetőt a Teremtő Istenről? Bolondnak, korlátolttnak tarthatjuk, esetleg jóindulatúan megmosolyogjuk naivságát.

Zavarba esünk, ha Emanuel Swedenborgra, a felvilágosodás korának nagy formátumú tudósára nézünk: kristálytiszta logika, még a 21. századból tekintve is jelentős felfedezések, találmányok az egyik oldalon, míg látomások, elragadtatások, mennybéli és bolygóközi utazások (!) leírása a másik oldalon. Mintha a bal agyfélteke racionalitását a jobb agyfélteke irracionálitással akarná ellensúlyozni. Az egyensúly mégis megbillen, mivel a tudatosság, a természettudományos módszerek maguk alá gyűrik a megmagyarázhatatlant.

Signe Toksvig Swedenborg-monográfiájában egymás mellé rendeli a „tudós és misztikus” megjelölést, ami a Swedenborg által megírt művek témáját és mennyiségét tekintve helytálló. Erősen vitatható azonban az egymás mellé rendelés, mivel Swedenborg akkor is természettudós marad, amikor a transzcendens világ igazságait a fizikai világ törvényeivel magyarázza. Erre utal írásom címében, a „tudós misztikája” alárendelt szószerkezet.

I. Természettudományos korszak

Nézzük meg közelebbről, ki is volt valójában Emanuel Swedenborg, akinek a neve mellett a „svéd természettudós, teológus, író, misztikus” titulusokat találjuk a Világ-irodalmi Lexikonban, de a felsorolást még folytathatnánk: bányamérnök, matematikus, zenész, feltaláló, akadémikus, csillagász, mélyépítő mérnök, geológus, mineralógus, anatómus és spiritiszta.

a) Matematikai, mechanikai és csillagászati kutatásai

Swedenborg (1688–1772) Uppsalában kezdte meg tanulmányait, ahol bölcsészetet hallgatott. 1709-től közel hat éven át bejárta Európa nagyvárosait, és huzamosabb ideig maradt Londonban. Élete utolsó évtizedeit is itt töltötte, s itt is halt meg. Swedenborg életének minden jelentős eseménye Angliához, közelebbről Londonhoz kötődik. 1745-ben itt érte az a látomás, amelytől misztikus korszaka datálható, műveit is először itt adják ki lelkes anglikán lelkészek, s az általa alapított új vallás is itt talált követőkre nem sokkal halála után.

Swedenborg gyakorlatias tudós volt: 1718-ban a nyolcas, 1719-ben pedig a tízes számrendszer bevezetését szorgalmazza a pénz- és mértékegységek használatában, „hogyan könnyű legyen számolni, s a törtek eltöröltessenek”. Angliai tartózkodása alatt személyes kapcsolatba lép Newtonnal és Halleyvel, és ő lesz majd Newton tanainak első svédországi képviselője. Később még látni fogjuk, milyen mélyen beleágyazódtak a newtoni tanítások Swedenborg gondolatvilágába.

Swedenborg repülő szerkezetet alkotott, elkészítette egy tengeralattjáró hajó tervét, zsilipeket építtetett, a nagyothallók részére kürtöt készített. Megalapította az első svéd természettudományos folyóiratot, a *Daedalus Hyperboreust*. Kifejlesztette a távolság mérésének egy új módszerét, amely a hold mozgását veszi alapul. Liljedahl szerint az erős fantázia és a gyakorlatiasság azon ritka kombinációja jellemezte, amely XII. Károlyban is megvolt.

Az uralkodó és titokzatos alattvalója² különleges kapcsolatban állt egymással. XII. Károly szívesen hallgatta Swedenborg újítási terveit, és meg is valósította őket: a svéd vas és kátrány exportját elősegítő hivatalt létrehozta, az uppsalai csillagászati obszervatóriumot felépíttette, a háború miatt előállt sóhiány orvoslására Swedenborg tervei alapján sólepárlókat állíttatott, amelyek a tengerben található sót hasznosították, valamint megépíttette a kor leghosszabb szárazföldi csatornáját, amely Göteborgot kötötte össze a Balti-tengerrel.

A tisztelet kölcsönös – Swedenborg politikai allegóriát ír XII. Károly hadjáratairól *Camena Borea* (1714) címmel, amelyben Ovidius *Metamorphoses* művét veszi alapul. A király Leoként (Európa unokája) tesz igazságot a viszálykodó Mars és Pallasz Athéné között az előbbi javára, vagyis XII. Károly hadba vonul. A harcból hazatérő királyt a *Festivus Applausus* című latin nyelvű ódával fogadja, amelyben hőstetteit dicsőíti.

Swedenborg naplójából azonban fény derül a tudós „nem hivatalos” álláspontjára is; lejegyzí, hogy az Utolsó ítéletkor lesz majd csak nyilvánvalóvá, hogy XII. Károlyt ide-

gen lények szállták meg, mert olyan önfejűség, amely a király sajátja, egész egyszerűen nem létezik ebben az univerzumban.

b) Földrajzi, ásványtani, kémiai, fizikai és csillagászati kutatások

Bányamérnöki és ásványkutatói munkája során jön rá Swedenborg arra, amit majd csak a 19. és a 20. századi paleontológusok tudnak igazán bebizonyítani, hogy tudniillik Svédország nagy része víz alatt volt az őskorban. 1734-ben jelenik meg *Filozófiai és ásványtani művek (Opera philosophica et mineralia)* című könyve. Ebben a newtoni fizika és a descartes-i természetbölcselet deduktív módszerével egy mechanikus világmodellt alkot, amelyben Isten mint első, mozdulatlan mozgató szerepel; s minden geometriailag meghatározott rend szerint működik. Ez a zárt modell az ásványok esetében még érthető és elfogadható,³ de létjogosultsága megkérdőjelezhető egy filozófiai rendszer esetében. Már pedig Swedenborg ugyanazt a törvényt alkalmazza mindkettőre.

A fenti mű megfogalmaz néhány valóban korszakalkotó felfedezést is: például a kiszakadáselméletet, amely szerint naprendszerünk bolygói a Nap anyagából keletkeztek. A Föld és a többi bolygó folyamatosan szakadt el a Naptól és lett egyre hosszabb a körpályája. (Ez lesz majd Darwin elméletének egyik sarokköve.) Másrészt Swedenborg is azon a nézeten volt, hogy a napok a tejútrendszer magja körül rendeződnek, s nem a miénk az egyetlen naprendszer, sőt más galaxisok is léteznek.

c) Anatómiai és fiziológiai kutatások

Az 1740-ben Amszterdamban megjelent *Economia Regni Animalis*ban három fő témával foglalkozik Swedenborg: a vérrel, az aggyal és a lélekkel. Ezek közül kimagaslik az agyról szóló rész. Ugyanis Swedenborg jött rá arra, hogy az agykéregben (*cortex*) található a központi idegrendszer, valamint arra, hogy a kisagy (*cerebellum*) a mozgásközpont, vagyis ez felel az egyensúlyi helyzet megtartásáért, az izomtónus, a mozgás összerendezéséért. Ez előtt a felfedezés előtt ma is fejet kell hajtanunk.

A lelket azonban hiába kereste. Bevallja, hogy csak sejtí: valahol az agykéregben kell lennie – mert csak így logikus –, de mégsem találta.

II. Miszticista korszak

Mi vesz rá egy kilenc nyelven beszélő tudóst, aki két lábbal áll a földön, arra, hogy misztikával foglalkozzon? Tudjuk, hogy Swedenborgnak mindig is voltak látomásai (naplójában feljegyezte őket⁴), spiritiszta volt, az 1759-es stockholmi tűzvészt ötszáz kilométernyi távolságból „látta”, és részletesen beszámolt róla. De a hajlamnál erősebb impulzus kellett, hogy az elismert és megbecsült tudós, aki a Föld és az ember titkait már kikutatta, a transzcendens világ felé forduljon teljes figyelmével és minden tudásával.

1745 áprilisában egy angyal jelenik meg Swedenborgnál, és megbízza az egyház megújításával, mert őt választotta ki Isten arra, hogy megmagyarázza az embereknek, mi a Biblia és a teremtés valódi értelme. (Balzac írja le részletesen a látomást a *Seraphita*

című swedenborgiánus regényében.) Swedenborg egy időre visszatér hazájába, megtanul héberül, és haláláig ontja a különféle hitvallásokat, tanításokat, kommentárokat – körülbelül 30 kötetet írt elsősorban latinul, illetve angolul.

1. Írásmagyarázói elve

Lássuk, milyen elvek szerint elemzi a Szentírást az a Swedenborg, aki püspök apján keresztül megismerhette Luther szövegmagyarázói elvét: a szó szerinti értelem (*sensus literalis*) tartalmának magas szintű értelmezését.⁵

Swedenborg így vall a Szentírás értelmezéséről a *Menny és Pokol* (1758) bevezetőjében: „az Ige minden egyes részének benső értelme is van, amely alatt nem természeti és világi dolgokat – miként a betű szerinti értelemben –, hanem szellemi és mennyei dolgokat kell érteni. (Mert) az Igét tisztán megfelelésekben írták, hogy minden egyes részének benső értelme is legyen.”⁶ „A *literális* értelmet a zsidók történelme és jelleme határozta meg: ha ők mások lettek volna és máshol éltek volna, más lenne a szó szerinti értelem.”⁷

Tehát Swedenborg elhanyagolhatónak tartja a literális értelem magyarázatának fontosságát, számára minden egyes szó elsősorban a *spirituális* értelem hordozója (még a nyilvánvalóan szó szerint értendő földrajzi vagy személynevek is), ezért csak allegóriákat lát az Igében.

Egy konkrét példán keresztül ízelítőt kaphatunk allegorikus írásmagyarázatából. Jézus sokszínű képpel festi le második eljövételét: „Mindjárt pedig ama napok nyomorúsága után a nap elhomályosodik, és a hold nem fénylik, a csillagok az égről lehullanak, és az eget hatalmasságai megrendülnek. Akkor megtetszik az Emberfiának jele az égben, és akkor a föld minden nemzetsége sír, és meglátják, hogy az Emberfia az ég felhőiben nagy hatalommal és dicsőséggel eljön.” (Máté 24,29–30)

Swedenborg szerint téves az az elképzelés, hogy ez egy apokaliptikus jövendölés lenne, miszerint új ég és föld jön létre az elpusztuló régi helyett.

Az ő értelmezésében

az elsötétülő nap = az Úr a szeretet tekintetében

a hold = az Úr a hit tekintetében

csillagok = a jó és igaz megismerése

az Emberfiának jele az égben = az isteni igaz megjelenése

a felhők = az Ige betű szerinti értelme

a dicsőség = az Ige benső értelme stb.

De Swedenborg ugyanígy figyelmen kívül hagyja a literális értelmet akkor is, amikor konkrét történelmi utalás van a Bibliában. Számára az apostolok nevei is spirituális értelmet hordoznak: János – azokra utal, akik a szeretet jóságában vannak, Péter – a hitben járókat jelenti.⁸ Ily módon az egész Biblia allegóriák kimeríthetetlen kútjévé válik, hiszen mindennek tetszőleges allegorikus jelentés adható. Borges nem véletlenül hasonlítja Swedenborgot ebből a szempontból a kabbalistákhoz, „akik mindenre találnak magyarázatot a Szentíráásban”.⁹

2. A Menny

Valószínűleg *Menny és Pokol – Látottak és hallottak szerint* műve miatt került Swedenborg az irodalomtudomány látókörébe. A kötet 1758-ban jelent meg latinul Londonban, s ugyanitt készült el az angol nyelvű fordítás 1909-ben. Swedenborgnak azt az állítását, hogy szabad bejárása volt a Mennybe és a Pokolba, írói fogásnak kellene tekintenünk, amennyiben szépirodalmi alkotásról van szó (ahogy tesszük is ezt Dante *Commediaj*ának elemzésekor), de mivel az utókor misztikusként tartja őt számon, s ő maga is ragaszkodott látomásai valódiságához, egyelőre tartsuk ezt tiszteletben és koncentráljunk a könyv kiemelt részeire. Később azonban még visszatérünk Swedenborg miszticizmusának kérdésére.

2.1. A Menny felépítése • Swedenborg szerint a Menny két birodalomból áll: egy mennyei és egy szellemi birodalomból. Az előbbi a magasabb rendű, mert itt az Úr iránti szeretet nyilvánul meg, míg a szellemi birodalomban a felebarát iránti szeretet. A mennyei a belső, a szellemi a külső birodalom. Ami valójában megkülönbözteti őket, az az, hogy Isten attribútumainak melyik aspektusát hordozzák magukon, ebből következik, hogy nem ellentétes, hanem komplementer tulajdonságokról van szó. (Például: a mennyei az Úr papi birodalma, a szellemi pedig az Úr királyi birodalma.)

A legérzékletesebb különbség a két birodalom angyalai között van: a mennyei birodalomba azok kerülnek, akik az isteni igazságot meghallva rögtön a szívükbe fogadták, ezért a cselekvésük is jó, mert közvetlenül az akaraton keresztül nyilvánul meg. A szellemi birodalomban azok az angyalok laknak, akik az igazságot először az elméjükbe fogadták be, és az emlékezet, a tudás és a gondolkodás által vált életté számukra Isten igéje, s cselekvésük is igaz, s csak akkor lesz jó is, ha az értelemből az akaratba kerül. „Minden igaz, mihelyt átmegy az akaratba, jóvá változik át, és beleplántálódik a szeretetbe. De amíg az igaz csak az emlékezetben, s így a gondolkozásban van, nem válik jóvá, sem nem él, sem az ember tulajdonává nem válik; mivel az akaratnál és az ebből eredő értelemnél fogva, nem pedig az akaratból elválasztott értelemnél fogva ember az ember.”¹⁰

Láthatjuk, hogy Swedenborgnál kiemelt szerepet kap az akarat – ez az emberi lét legfőbb kritériuma.

A mennyei birodalmak tovább oszthatók mennyekre, amelyek három koncentrikus körön helyezkednek el. Természetesen itt is a legbenső a legmagasabb rendű, ahol a kiáradó istenit mennyeknek nevezik, ugyanezt a középső körön szellemeknek, míg a legkülsőn természeteknek. Az egyes körökön élő angyalok ugyanúgy különböznek egymástól, mint a mennyei és szellemi birodalomban élők.

A menny felépítésének leírása száraz olvasmány: túlságosan bonyolult és elvont Swedenborg rendszere. Nagyon is érezhető, hogy a természetben megtapasztható rendből és törvényszerűségekből kiindulva próbál analógiás módon egy még tökéletesebb rendszert kitalálni, amely „méltó” lehet a mennyhez.

2.2. *Az angyalok* • Az angyaloknak „tökéletes emberi alakjuk” van, és mindenben hasonlítanak ránk. Ezen Swedenborg el is csodálkozik, de az egyik angyal felvilágosítja, hogy a földi tudósok és teológusok tévednek abban, hogy az ember külső érzéki tapasztalásából indulnak ki, nem pedig „a benső világosságból és az általános eszményből, amely mindenkibe beplántáltatott”, s ezért hiszik azt, hogy az angyalok

„test nélküli, ködszerű lények (*mentes*), csupán gondolatok (...), amelyekben semmi életerő nincs, (...) nem látnak, mert szemük nincsen, nem hallanak, mert fülük nincsen, nem beszélnek, mert szájuk és nyelvük nincsen”.¹¹

„Mindazonáltal tudni kell – összegzi a látottakat Swedenborg –, hogy az angyalokat az emberek testi szemével látni nem lehet, hanem csak a lelki szemével...” Továbbá: „Hasonló csak hasonlót láthat, mert hasonlóból való.”¹²

Egy-egy angyal is kis mennyet alkot önmagában. Majd – ez is földi tulajdonság – rokonszenv alapján az angyalok társaságokat alkotnak, amelyek önmagukban is emberformájúak és mennyek, de az egész mennynek is emberformája van.¹³ Mindez Isten istenemberi természetéből ered.

Álljunk meg egy pillanatra ennél a képnél. Minden rész azonos a nagy egészszel a mennyben, mert önmagában mindennek a tartalma menny, formája pedig emberi. Ezt az alakzatot hiába keresnénk a stilsztikakönyvekben. Ez matematika. Az önazonosság jelensége, más néven fraktál. Ezzel a fogalommal jelölik azokat az – elsősorban természeti – formákat, amelyek messziről is ugyanúgy néznek ki, mint egészen közlőrl, természetesen eltérő léptékben. Egyszerű példaként említhetnénk a hópelyhet, amely hatszögletű és az őt alkotó hókristályok is hatszögek. A jelenséget már az ókor óta ismerik, de nevet csak a 20. században kapott (1975-ben vezette be Mandelbrot).

2.3. *Isten a Mennyben* • Ez bizony kényes pontja Swedenborg „mennyei látomásának”. Merthogy Isten szinte teljesen észrevétlen marad saját birodalmában: csak akkor jelenik meg, ha ránéznek. Szétfolyó jóság, aki nem ítél, nem ismeri a bűn és a büntetés fogalmát. Passzivitása a felvilágosodás órásmester-istenére emlékeztet, aki csak beindította a gépezetet, de tovább már nem vesz benne részt tevőlegesen.

Miért is venne, hiszen nincs eredendő bűn, csak a gonosz a bűn (és nem fordítva!). Az ember azért nem gonosz, mert ezzel fájdalmat okozna a lelkének. Jézus kereszthalála sem a mi megváltásunkért történt. Az ő szenvedése a saját sorsának a része, mert így egyesülhetett az ember Jézus azzal az istenivel, amelyből a lelke fakadt. Swedenborg tagadja, hogy Isten olyan kegyetlen lenne, hogy saját Fiát feláldozná, hiszen még a ragadozók sem tennének ilyet saját kölykükkel. Isten mindenkit a saját tettei szerint értékeli. Ádám és Éva bűnbeesése is az allegorikus írásmagyarázat áldozata lesz: Swedenborg szerint ők jelképezik a legősibb egyházat, a jó és rossz tudásának fája az ember önmagában létele, a tiltott gyümölcs elfogyasztása pedig a gonoszhoz tartozást szimbolizálja.¹⁴ Lehet, hogy ebben a rendszerben Isten is csak egy allegória?

3. A Pokol

Swedenborg nem úgy száll alá a Pokolba, mint Dante, nyoma sincs benne megrendültségnek, számalomnak vagy iszonynak, ő a felvilágosult tudós, aki, mint Swift Gulliver-je, ide-oda utazgat, és mindent a kívülálló hűvös nyugalomával szemlél, udvariasan kérdez, de annyira hiányzik belőle a részvét, hogy még ki is oktatja a Pokolban szenvedőket.¹⁵

A pokol leírásakor Swedenborg gyakran használja a megfelelés (*correspondentia*) neoplatonista fogalmát: pokolban minden a menny ellentéte, míg a mennyben minden keletre néz, addig a pokolban minden nyugatra. Minden gondolatnak és személynek is megvan a megfelelője (ellentéte). A platóni filozófia köszön vissza a pokolbéli lakhelyek leírásakor: sötét barlangokban laknak az itt szenvedők, háttal a barlang bejáratának.

A pokol lakóit nem isteni ítélet veti ide, hanem saját hajlamaik. Halála után mindenki elbeszélgetnek az angyalok, és próbálják a menny felé vonzani, de nincs mindenkiben vágy a menny felé, ezért saját belső indulatait követve, minden ember maga dönti el, hogy hova kerül. Tévedés kizárva, mert ha valaki rossz helyre téved, rögtön elviselhetetlenül kellemetlen érzés keríti a hatalmába. Ez a „kényelmetlen” érzés (nem szenvedés, mert ez a fogalom teljességgel hiányzik Swedenborg teológiájából) tulajdonképpen a lelkiismeretnek, az emberi erkölcs mérőműszerének jelzése, amelynek nincsenek nagy kilengései Swedenborg rendszerében.

4. A szabad akarat

A menny és a pokol között tökéletes egyensúly van: amennyi jó árad ki a mennyből, ugyanannyi gonosz áramlik ki a pokolból.¹⁶ Az egyensúlynak az is feltétele, hogy mind a mennyet, mind a poklot az Úr kormányozza. A két ellentétes erő között „szellemi egyensúly” áll fenn (*equilibrium*), amely tulajdonképpen az ember szabadsága (*liberum*).¹⁷ Ugyanis e két egymás ellen ható erő között áll az ember: „Amíg az ember ebben a világban él, félüton van a menny és a pokol között; ez a szellemi egyensúly vagy szabad akarat.”¹⁸

Amikor Swedenborg egymás ellen ható erőkről, a köztük egyensúlyban lévő emberről beszél, tulajdonképpen Newton III. törvényével magyarázza emberi létünk legégetőbb etikai problémáját: képességünket és lehetőségünket a jó és a rossz közti választásra. Newton III. törvénye (az akció-reakció törvénye) kimondja: „Az erők a természetben mindig kettésével fordulnak elő úgy, hogy mindig két egyenlő nagyságú, egy egyenesbe eső, ellentétes erő lép fel. Ha a két egyenlően nagy erő egyetlen merev testen működik, akkor egyensúly jön létre.”¹⁹

Swedenborg szerint az ember legalapvetőbb tulajdonsága a szabad akarat. Amikor a menny antropomorf jellegéről ír, akkor is arra hivatkozik, hogy az ember legbelsejében (a menny analógiája szerint a legnemesebb részében) lakik az akarat (*voluntarium*), s kívül helyezkedik el az értelem (*intellectuale*); az akarat a láng, s az általa létrehozott világosság az értelem.²⁰

Ezért tartja az emberi akaratot Swedenborg felsőbb rendűnek az értelemnél. Gondoljunk csak vissza a menny felépítésére: mindenütt magasabb rendűek azok az an-

gyalok, akik az ige meghallását követően rögtön az akaratukba vitték át azt, vagyis megcselekedték.

5. Tudós vagy misztikus?

Swedenborg közel harminc teológiai tárgyú könyvet írt. Csak a Jelenések könyve első négy fejezetéhez írt kommentárja 800 oldal. De miközben természettudományos analógiás és analitikus módszerekkel próbálja felépíteni és minden részletében tökéletesre csiszolni a mennyet, fölvetődik a kérdés: Valóban misztikusnak tarthatjuk-e Swedenborgot kizárólag a művei alapján?

Meghökkenítő az a magabiztosság és nyugalom, amellyel Swedenborg ki-be sétál a menny és a pokol kapuján. Akárhány misztikust vagy látnokot figyelünk meg – legyen bár valós történelmi személy (mint például Avilai Szent Teréz, Dániel, János apostol), művész (William Blake) vagy kitalált figura (Faust) – mindannyiuknál közös a megrendülés, a megrettenés a látottaktól.

Swedenborgnak kísérője sincs – pedig erre még Dante is igényt tartott –, csupán egy-egy mellé szegődő angyalt kérdez, de főleg ő bölcsekedik. A mennyben egy fa alatt a saját könyvét (*Arcana Celestia*) látja – még véletlenül sem a Bibliát.

Egyetlen nagy vétke van a menny- és pokoljáró Swedenborgnak: a hübrisz. Ezért nem kap valódi és újszerű igazságokat, kinyilatkoztatásokat. Ezért nem lát mást a mennyben, mint rendszert, és ezért csúszik ki Isten is a kezéből. A *misztikus* szó (a görög *musztész*) „beavatott”-at jelent. Ehhez elsősorban alázat kell, hiszen a misztikust Isten a saját titkaiba avatja be. Még Emerson is, aki pedig esszéjének „Swedenborg – vagy a misztikus” címet adta, elismeri, hogy Swedenborg „inkább ragaszkodik a keresztény jelképekhez, ahelyett, hogy az erkölcsi érzéshez kapcsolódott volna, amely a kereszténység, emberiség és istenség számtalan fajtát hordozza méhében”.²¹

6. Művészi látásmód vagy tudományos alaposág?

Swedenborgot sokszor említik együtt William Blake-vel, az angol költő-misztikussal, akiknek születési évére (1757-re) jövendölte Swedenborg a szellemvilág utolsó ítéletét és az új egyház létrejöttét. Ezáltal az irodalomtörténészek közös nevezőre hozzák látomásait, miszticizmusukat. Borges is így fogalmaz: „(Blake) a Swedenborg által már korábban hirdetett üdvtant vallja”.²² Foglalkoznunk kell a kettőjük közti különbséggel, mert nem hagyhatjuk figyelmen kívül Blake kritikai észrevételeit Swedenborg műveivel kapcsolatban és éles elhatárolódását e művek szellemiségétől. A *Menny és Pokolra* válaszként Blake megírta Swedenborg művének paródiáját a *Menny és Pokol Házasságát* (1790–93):

„Swedenborg egyetlen új igazságot sem írt le. (...) S most halljátok, mi ennek az oka: ő csak Angyalokkal társalgott, akik mind vallásosak, de nem tárgyalt Ördögökkel, akik gyűlölik a vallást – önteltsége megakadályozta ebben.

Swedenborg írásai ily módon csupán a felületes nézeteket összegezik és ízelítőt adnak a fenségesebb felfogásról – de többet nem.”²³

Már ez az explicit módon megfogalmazott harcos szembenállás elég lenne, hogy ne tartsuk Blake-et és Swedenborgot rokonlelkeknek. De itt van Newton, aki Sweden-

borg számára követendő példakép még a teológia területén is (az ő törvényével definiálta a szabad akaratot), Blake számára viszont éppen a lelki-szellemi kérdések területén riasztó ellenpélda a fizikus, aki szerinte az embert a fizikai lét korlátai közé zárta: „(Newton) vevé a harsonát, és harsogott! / Mint hulló őszi lomb, számlálatlan angyalsereg / A téli égből hullt alá, keresve sírjaik, / Zörgetve üres csontjaik, süvöltve és zokogva.”²⁴

Swedenborg analitikusan szemléli a világot, és statikus képekben rögzíti a tapasztaltakat; Blake látásmódja inkább holisztikus, képei dinamikusak, írásai tele vannak felkiáltásokkal, kérdésekkel. Swedenborgot a spiritiszták tartják prófétájuknak, míg Blake-et elsősorban képzőművészek vagy költők tekintik példaképüknek. Swedenborg és Blake eltérő viszonya a látomásokhoz, a transzcendenshez nem a teológus és a művész, hanem a tudós és a művész eltérő látásmódjából fakad. Swedenborg hosszú éveken át tanulmányozta az élővilágot, és fedezett fel törvényszerűségeket, rendszereket – s most ezekből akar induktív módszerrel egy túlvilágot felépíteni. De közben megfigyelkedezik arról, hogy egy ilyen rendszer szükségszerűen tökéletlen, míg Blake felvállalva a távolságot a szellemi és az anyagi világ között, csak egy-egy ihletett pillanatra lát bele a mindenség titkaiba. De nem többet, lényegibbet lát az, aki csak egy szemvillanásra kap betekintést Isten titkaiba, mint az, aki saját rendszerén belül maradván próbálja centről centire feltérképezni a szellemi világot?

Pilinszky így ír erről:

„Szemben a tudományok bizonyított részizgazságaival, a művészet a bizonyíthatatlan egész kifejezése. (...) Míg a tudományos igazságot pillanatról pillanatra, lépésről lépésre a logika szabja meg, a művészet mondatról mondatra, ecsetvonásról ecsetvonásra, vésőüetésről vésőüetésre választás gyümölcse. Csodája mégis épp az, hogy nagy és érvényes alkotásaiban közvetít, mely attól, hogy bizonyíthatatlan, semmivel se kevésbé reális. Ellenkezőleg. Meggyőzőbb minden bizonyított realitásnál: a teljesség lélegzetvétele.”²⁵

7. Swedenborg hatása

Swedenborg nem érvelt, nem győzködött senkit a maga igazságairól, ha látomásairól kérdezték, visszafogottan felelt valamit, aztán gyorsan másra terelte a szót. Valószínűleg ezt a szerény, háttérbe húzódó magatartást hiányolta Lutherből, mert amikor meglátogatja őt a Szellembirodalomban,²⁶ Luthertől már elvételte a „tömeg elbűvölésének eszköze”. A nagy reformátor azt is töredelmesen beismeri, hogy a *sola fide* tana nem a Szentírásból való, de azzal védekezik, hogy el akart szakadni a római katolikus egyháztól. Luther azonban mégis kedvező elbírálásban részesül, mert fiatal korában ékesszóloán írt a jó cselekedetek fontosságáról.

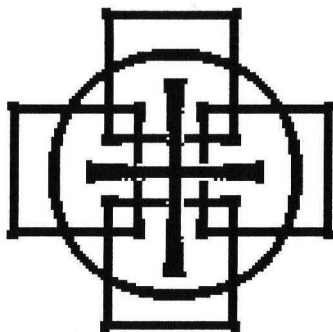
A jó cselekedetek azért olyan hangsúlyosak, mert ezek mutatják, hogy az illető személy az akaratában (azaz legbensőjében) követője Isten igéjének. Swedenborg az első Korinthusi levél 13,13-ban a „hit, remény, szeretet” hármából a szeretet helyett is „charity”-t, „jóte”-t mond.²⁷ Ennek van Swedenborg rendszerében egy nagyon szellemes vetülete: Az angyalok tanácstalanul állnak a mennyben, amikor egy olyan ember érkezik, aki egész életében csak sanyargatta magát és a tökéletességet kereste,

mert nem tudnak vele mit kezdeni, nem tudnak neki megfelelő munkát adni, ugyanis a mennyben mindenki tovább munkálkodik saját képessége, szakmája szerint. Swedenborg a gyakorlati vallásosság híve volt, és elvetette az öncélú kegyességet: „A szeretetmunkásságtól elvont kegyesség élete valóban nehéz, mivel ez az élet olyan arányban von el a mennytől, amilyenben hisszük, hogy oda vezet.”²⁸

Mint láttuk, Swedenborg jócskán elszakadt egyháza hivatalos tanításától. Akarva-akaratlanul új felekezet atyja lett. Hazájában érdektelenség fogadta, annál lelkesebb volt az a három anglikán lelkész, John Clowles, Thomas Hartley és Thomas Cookworthy, aki az 1770-es évek közepétől lefordította műveit angolra. 1783-ban Londonban Robert Hindmarsh érdeklődőket toborzott Swedenborg tanainak terjesztésére, és megalapította a „Teozófiai Társaság”-ot, majd 1787-ben az „Új Jeruzsálem Egyházat” vagy ahogy később nevezik, az „Új Egyházat”. A már említett John Clowles vezetésével létrejött az „Emanuel Swedenborg írásait kiadó és nyomtató Társaság”. Amikor pedig az „Új Egyház” tagjai kivándoroltak az Egyesült Államokba, Baltimore-ban telepedtek le, majd újabb gyülekezeteket hoztak létre Charlestownban (Dél-Karolina) és Madison Townban (Indiana).

A Swedenborgiánus Egyház ma is működik, és már túlélte több egyházszakadást, 1967-ben két teológiai főiskolája, 56 gyülekezete, 4450 tagja és 49 lelkésze volt.²⁹

Havonta megjelenő folyóiratuk, az „Our Daily Bread” rendszeresen közöl részleteket Swedenborg írásaiból, az Interneten keresztül pedig letölthető a hírlevelük.

*A Swedenborgiánus Egyház jelképe: A kereszt az Urat és az ő egyházát jelképezi. A kör Isten kiáradó erejét, a négyzetek az igazságot és az igazságosságot jelképezik. A négy négyzet, amelyet a kereszt kapcsol össze, az erényes életet jelképezi, amelyeket Isten belénk áradó szeretete kormányoz, s amelyeket az Úr egyesít az igazi keresztény egyházban.*³⁰

De Swedenborg nemcsak egyetlen egyháznai hívősereget mondhat a magáénak. Hatása szerteágazó, követői és bírálói is számosak. Kant *Egy szellemlátó álmai* (1766) című írásában „minden fantaszták legmegátalkodottabbjának” tartja Swedenborgot. Egy évtizeden belül Goethe viszont „korunk megbecsült látnoká”-ról ír (1773). Természetesen angol és ír költőket is találunk szellemi örökösei között, akik nem is tagadják nagyra-

becsülésüket: Coleridge, Yates, Bernard Shaw (*Ember és felsőbbrendű ember*), Henry és William James. Szülőhazájában Strindberg nyilatkozott róla elismeréssel.

Swedenborg hívei között olyan 20. századi lelkes méltatókat találunk, mint Helen Keller, aki a *True Christian Religion* 1933-as angol nyelvű kiadásához írt előszót. (Braille-írásban olvasta Swedenborg műveit.) Minden mondatából sugárzik az a lelkesültség, ami akkor fogja el az embert, ha olyan gondolatokkal találkozik írásban, amelyeket ő már saját szenvedésein keresztül felismert. Bevezetőjének visszatérő gondolata a világozottság, a belső megvilágosodás – ezt tartja a swedenborgi életmű esszenciájának.

Tudós vagy misztikus volt-e Swedenborg? Úgy gondolom, hogy elsősorban az ész szadzadának nagyformátumú természettudósa, akit invenciózussága és a természeti törvényekbe vetett töretlen hite a miszticizmus földjének meghódítására csábított. Ellenkéntben a misztikusokkal, akik eksztatikus örömmel számolnak be azokról a csodálatos új igazságokról, amelyekbe Isten (vagy egy mennyei küldött) beavatta őket, Swedenborg tárgyilagosan számol be felfedezéseiről, amelyeknek az újdonsága csak abban rejlik, hogy általuk bizonyítást nyer az a swedenborgi tézis, hogy a szellemi világban ugyanazok a fizikai törvények érvényesek, mint a természetben.

Jegyzetek

- ¹ Harrison, E. R.: *Cosmology: the Science of the Universe*. Cambridge University Press, 1981. 325. o.
- ² Borges nevezi így Swedenborgot.
- ³ 1669-ben a dán Nicolaus Steno jött rá arra, hogy, legyen bármennyire is torzult egy kristály formája, a növekedés során az újabb lapok által bezárt szög mindig ugyanakkora; és ez független a kristály leelőhelyétől is.
- ⁴ *Swedenborgs drömmar* (kiadatlan).
- ⁵ Fabiny, 41–42. o.
- ⁶ *Menny és Pokol*, 5. o.
- ⁷ *Arcana Celestia*, 10453.3.
- ⁸ *Apocalypse Explained*, 10. o.
- ⁹ Borges, 114. o.
- ¹⁰ *Menny és Pokol*, 26. o.
- ¹¹ *Menny és Pokol*, 74. o.
- ¹² *Menny és Pokol*, 76. o. Elgondolkodtató ez a kép Balogh Bélának az anyag tulajdonságairól írt könyve fényében. Ő ugyanis azt a hipotézist állította fel, hogy az anyag „szimmetria és rezgésszám által meghatározott állóhullámok rendezett halmaza” (37–38. o.). Az, hogy valamit anyagnak érzékelünk-e, attól függ, hogy érzékszerveink hasonló frekvenciájúnak érzékelik-e. Ha elég nagy a frekvenciakülönbség, a hullámok áthatolhatnak egymáson (pl. a rádióhullám a falon), de ha azonos a rezgésszám, akkor egymás haladását gátolhatják a hullámok (pl. a rádióhullám terjedését egy másik rádióhullámmal lehet zavarni). Balogh Béla elmélete alapján elfogadható Swedenborg elmélete a közöttünk élő angyalokról, akikkel azért nem találkozunk, mert egy másik frekvenciaszinten léteznek. (Balogh Béla műve a látomás, a misztika és a tudományos közlés keveréke.)
- ¹³ Amennyiben Swedenborgnak ez a műve szépirodalmi alkotás lenne, és a menny emberarcúságát metaforának tekinthetnénk, ezzel az „antropikus kérdés” megfogalmazását kapnánk, amely Platóntól kezdve Descartes-on és Giordano Brunón át foglalkoztatta a fizikusokat. A világegyetem antropikus hangoltsága röviden azt jelenti, hogy a kozmoszban adottak számunkra az élet lehetőségei. De ez egyúttal számos

kérdést is felvet: Miért pont a Földön van élet? Hiszen létezhet antropikus hangoltságú kozmosz, amelyben még sincs élet.

¹⁴ True Christian Religion, 466. o.

¹⁵ True Christian Religion, 134.3

¹⁶ Menny és Pokol, 589. kk. o.

¹⁷ Menny és Pokol, 597. kk. o.

¹⁸ True Christian Religion, 475. o.

¹⁹ Vermes Miklós: *Fizika II.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. é. n.

²⁰ Menny és Pokol, 59. kk. o.

²¹ Emerson, 116. o.

²² Borges, 115. o.

²³ Blake, 172. o. Ford.: Szenczi Miklós.

²⁴ Blake, 203. o. Ford.: Weöres Sándor.

²⁵ Pilinszky, 280–281. o.

²⁶ True Christian Religion, Supplement.

²⁷ Uo.

²⁸ Menny és Pokol, 535. o.

²⁹ Forrás: *Encyclopedia of American Religions*, 2. kötet.

³⁰ *Our Daily Bread* (belső borító).

Irodalom

- Emanuel Swedenborg: *Menny és Pokol. Látottak és hallottak szerint.* Kállai Könyvkiadó, Debrecen, 1993.
- Emanuel Swedenborg: *The True Christian Religion.* J. M. Dent and Sons Ltd., London, 1933.
- Emanuel Swedenborg: *The Apocalypse Explained.* Posthumous Work of Emanuel Swedenborg Foundation Inc. New York, 1976.
- Emanuel Swedenborg: *Camena Borea.* Acta Univ. Upsalaensis, Uppsala, 1988.
- Balogh Béla: *A végső valóság.* Bioenergetic Kft., Piliscsaba, 2001.
- William Blake: *Versek és Próféciák.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1959.
- Jorge Luis Borges: „Emanuel Swedenborg”. In: *Vigília*, 1992/2.
- R. W. Emerson: „Swedenborg – vagy a miszitikus”. *Az emberiség képviselői.* Franklin Társulat, 1923.
- Fabiny Tibor: „A sensus literalis kérdése”. *A keresztény hermeneutika kérdései és története.* Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1998.
- J. R. Hinnels (szerk.): *Handbook of Living Religions.* Viking Penguin, New York, 1984.
- O. Medenbach–C. Sussieck-Fornefeld: *Ásványok.* Magyar Könyvklub, Budapest, é. n.
- J. G. Melton: *The Encyclopedia of American Religions*, 2. kötet. Wilmington, NC, 1978.
- Fokasz Nikosz: „A társadalom göcsörtös fája? Bevezetés a fraktálhalmazok matematikájába”. *Rend és káosz. Fraktálok és káoszelmélet a társadalomkutatásban.* Replika Kör, Budapest, 1997.
- Our Daily Bread*, 2000/május. Swedenborgian Church, Bridgewater
- Pilinszky János: *Szög és olaj.* In: *Vigília*, Budapest, 1982.
- Martin Ramström: *Emanuel Swedenborg's Investigations in natural science and the basis for his statement concerning the functions of the brain.* University of Uppsala, 1910.
- Dorothee Sölle: „Misztika és ellenállás” (részletek). In: *Átváltozások*, 15. szám, 1998.
- Székely László: *Az emberarcú kozmosz. Az antropikus kozmológiai elv.* Áron Kiadó, Budapest, 1997.
- Signe Toksvig: *Emanuel Swedenborg, Scientist and Mystic.* Books for Libraries Press, Freeport, 1972.

MÁNYOKI JÁNOS

A bárd éle

Poroszország végvidékén

Verne Gyula így jellemzi Németországot: szörnyű bárd Európa testén. Hector Servadac és barátai a világúrból néznek vissza az öreg kontinensre. S a felhőkön át kirajzolódik előttük a bárd vagy inkább maguk elé képzelik: hiszen az egykori Reich határai csak részben voltak természetes határok. Földézve a vilhelminus birodalmat – alakját – világosan érthető, mire céloz a hazafias érzelmű francia. A borzadását ugyan nem osztjuk, s arra is emlékszünk, hogy az orosz medvével szemben mennyire megértő volt. A hasonlat azonban érzékletes: íme, a bárd.

A következő évszázadban kétszer lesújtott. Nem minősítünk: lesújthatott önvédelemből, lesújthatott, mert be volt kerítve, lesújthatott, mert vérig alázták. Az első csapásnál kicsorbult. A második csapásnál elröpült a feje. Megmaradt a nyél.

A néhai Kelet-Poroszországban járunk: errefelé húzódott a bárd éle. 1410-ben a szlávok legyőzték a teutonokat: Sienkiewicz – egy lengyel Nobel-díjas – megírta. 1914-ben a szlávok támadtak, elvéreztek. Második tannenbergi csata, revans 1410-ért – tálalták a császári haditudósítók. Nem tudták, hogy ekkortájt született az utolsó német nemzedék, amely még itt válhatott felnőtté.

A kalinyingrádi körzet – tizennégyezer négyzetkilométer, egymillió lakos – fele sincsen az egykori Kelet-Poroszországnak. Délen a Mazuri-tavak vidéke Lengyelországhoz került: a nyugati részén áthaladunk. Varmia – német nevén Ermland – volt az egyetlen pápista püspökség, amely a reformáció korában sem szűnt meg Kelet-Poroszországban. A lengyel hatalom még erős volt: királyok oltalmazták a püspököt. Az egyik oltalmazó Báthori István, az egyik oltalmazott Báthori Endre: Erdély későbbi főpapfejedelme, akit a csíki székelyek fejszével vertek agyon.

Olsztynt – Allenstein – csupán hajnalban látjuk: a mazur vidék egyik központja. Párgótikus templom, oromfalas házak, rend, tisztaság: minden jó benyomást kelt. De nincs időnk, hogy megálljunk, így nem láthatjuk a leglátványosabb műemléket, a Német Lovagrend várát.

Erdőben haladunk: bükk, tölgy, éger, nyír, fenyő. A tölgy, a bükk fokozatosan ritkul: északnak tartunk. Az ég világosszürke; minden csupa harmat. Borzongok kissé. Tudom, hogy közelít a határ.

Szegénység. Lengyelország szinte Nyugat a kalinyingrádi körzetből nézve. Pedig a körzet azért megelőzi az orosz átlagot: német újságírók úgy látják, hogy a székhelyén határozottan érezni lehet valami – orosz léptékű – megpezdülést. Azonban bármennyire fontosak, most csupán érintőlegesen szólunk a gazdasági válságról és a lehetőségekről. Tartjuk magunkat az Úr szavához: Ember, ki tett engem köztetek bírónak, vagy osztónak? – Valójában kétezer lélekre figyelünk: ennyiből áll az egyházmegye. Minden ötszáz személyből csupán egy a lutheránus.

A háború kitörésekor mintegy kettőszáz protestáns és húsz-egynéhány római katolikus templom állt ezen a területen. Némelyik hatalmas: több ezer ülőhellyel. A protestánsok száma megközelítette az egymilliót: csupán Königsbergben mintegy háromszáz-ezren voltak. Aztán kitört a háború, megindult a menekülés, a kitelepítés: 1949-re úgyszólván a teljes lakosságot kicserélték. S nemcsak itt, hanem Kelet-Poroszország többi részében is: a lengyelekhez került mazuri területeken vagy a Litvániához csatolt Memel-vidéken. Összesen kettő és fél millió keleti porosz hagyta el ősei földjét.

Amikor vendéglátómtól megtudtam, hogy a kalinyingrádi egyházközség jelenleg nyolcszáz lelket számlál – négyszázharmincezres városban –, már nem tudtam visszafogni mosolyomat. El tudom képzelni, hogy Vlagyivosztokban többen vannak.

Becslés szerint a körzet népességének két, két és fél százaléka lehet német származású: tehát húsz-huszonötezer lélek. Ennek a számnak nem egészen tizede a – legalább papíron nyilvántartott – evangélikus. További érdekesség, hogy a német származásúaknak egy jelentős része nem keleti porosz, hanem a szovjet birodalom – ahogy egy ismerősöm mondja: a biri – különböző részeiből települt ide. Másik sajtóság, hogy az evangélikusok zöme nem vagy csupán gyöngén tud már németül: részben oroszán voltak, részben pedig már annak születtek.

A német egyház a szovjet birodalom összeomlása után megkísérelte újjászervezni az evangélikus életet a kalinyingrádi körzetben. Az új egyházmegye szervezeti szempontból az Oroszországi Evangélikus Egyházhoz tartozik, de az anyagiakon és a lelkészek személyén keresztül igen erős a germán függés. Mind ez ideig Thuránszky István volt az egyetlen nem német a parókus lelkészek között, míg az oroszok – egy-két alkalommal – káplánként jelentek meg.

Az egyházmegye központja Kalinyingrád. Szívesebben írnánk, hogy Königsberg, de a közelmúltban a város úgy döntött, hogy megtartja szovjet nevét. Leningrád – az első számú balti orosz város – ismét Szentpétervár. Kalinyingrád – a második számú balti orosz város – nem akar Königsberg lenni. A döntés árulkodik: Szentpétervár – lehetett bár Sankt-Peterburg – azért csak orosz város volt. Nincs komplexusuk. Nem így Königsberg esetében: ahhoz a városhoz nincs közük, csak Kalinyingrádhoz van.

A háborúig huszonhárom protestáns és négy római katolikus templomban folytak az istentiszteletek. Az angol szőnyegbombázás, aztán az orosz ostrom rettenetes pusztítást végzett, de néhány szentegyház azért jó állapotban maradt. Amikor a kilencvenes évek közepén a németek megkezdték missziójukat, abban bíztak, hogy Lujza királyné emléktemplomát vissza tudják szerezni az evangélikus egyháznak. Nem így történt: a templomban ma is bábszínház működik, új egyházi központot kellett építeni.

Ott állunk előtte. Klinkertégla, üveg, kifliszerű alaprajz. A torony közepén: jelzi, hogy hivatalok között van a templomtér. Fölkeressük. Kissé legyezőre hasonlít, az oltár fele szűkül. A bútorzat – padok, oltár, alacsony szószek – talán fenyő. A legyező szétnyíló végén karzat. Szemben, az oltár mögötti keskenyebb fal teljes egészében tejüveg: keresztyn jelképekkel díszítve.

Legújabbkori német templom. Testvérei nagy számban láthatóak Tarcsafürdőtől az Északi-tengerig. Gépiessé váló jóakarát műve: van benne valami steril, valami profi. Vasárnaponként hatvanan látogatják. Az udvaron virágágyások: nyílnak a rózsák. Az orosz kapál, a német fizet és az Úr adja a növekedést. (Megítéljük a cinizmust, de lám, milyen könnyen fertőz: provokálja a történelem. S nem rokonszenves ugyan, de kevésbé kártékony, mint a hisztéria.)

Itt szolgál az esperes. Egy-két lelkész segíti: kezdő nyugdíjasok Németországból. Hátrahagyván családjukat, eljönnek pár évre. Az is előfordul, hogy polgári szolgálatos érkezik: sokat tud segíteni. Építkezések, szeretetotthonok, segélyek, alkalmak, gyülekezeti kapcsolatok: adminisztráció, adminisztráció.

Az egyház szervezete részben más, mint nálunk. Formájában missziói jellegű. Az egész kalinyingrádi körzetben öt parókus lelkész működik. Az egyházközségek száma negyven körül van. A lelkészek sorra járnak a gyülekezeteket, ötöt, hatot, hetet. Filiáról, szórványról bajosan lehet beszélni. Egy tizenöt-húsz lelkes kis csoport már egyházközség, elnökkel, presbitériummal – amit errefelé szovjetnek mondanak.

Templomuk többnyire nincsen, leginkább magánházaknál gyűlnek össze. Az orosz törvényhozás lehetővé tette ugyan, hogy az egyház visszaigényelje elrabolt templomait, de a kalinyingrádi körzetben a templomok jó része megsemmisült. Részben a háborúban, részben utána. Romok sorakoznak falról falura, árva templomtornyok merednek az égre. Rendbetételük hatalmas összeg volna, s mivel a gyülekezetek is eltűntek – vagy szobányi emberré zsugorodtak –, nem is erőlteti senki. Aztán ott van az orosz logika – nekünk, magyaroknak inkább román változataiban ismerős –: a templomot első renden az ortodox egyház igényelheti „vissza”, s ha ő nem nyúl érte, jöhetnek mások, köztük az eredeti gazda. A bizánci egyház azonban szegény, hívei nagyrészt mozgáshatározatlanok: a romokat pedig benővi a fű.

A német pénz mégis lehetővé tette, hogy az evangélikusok ne csak visszaszerezzenek, de – legalább nagyjából – helyre is állítsanak néhány szentegyházat. Ennek köszönhetjük, hogy Luther legkisebb leánya – Margarethe – egy ma is működő templomunkban nyugszik Gvardejszkojében (egykori neve: Mühlhausen), Kalinyingrádtól délkeletre.*

* A környék legismertebb nőalakja mégsem ő, hanem Anke von Taraw – a magyar műfordításban Tharai Annus –, egy sodró erejű – az egész német nyelvterületen ismert, többször megzenésített – esküvői vers hősnője. Költőjét – Simon Dachot – temetési énekéről ismeri a magyar egyház: Istenfélők, mily boldogok vagytok... Anke-Annus pap leánya volt, vagy nyolcvan évvel Luther Margarethe után, de a tharai templomot – az egykori esküvő színhelyét – már hiába keressük.

A pénz azonban kétértelmű eszköz. Thuránszky lelkész markáns véleményt képvisel: az észak-elbai egyház nagyot hibázott, amikor a missziót és a jótékonykodást – mechanikusan – összekapcsolta. Tegyük hozzá: olyan hibáról – vagy bűnről – van szó, amit a jóléti egyházak – akár jóhiszeműségből, akár kényelemszeretetből, akár saját lelkiismeretük megnyugtatóására – sorozatosan követnek el. Eszembe jut, amit egy kairói magyar idegenvezető mondott: Az emberek ugyan nem rosszak, de nagyon szegények. Nem szabad őket kísértésbe vinni. – S megértjük ugyan a jóléti egyház helyzetét, de kétségtelen, hogy botrány, amikor a keresztyénség pusztán fedőnév, amit csekkekre és szeretetsomagokra pecsételnek. Bajosan forgathatjuk a szemünket, mondván, hogy Isten a szívek vizsgálója: bármily hálátlan szerep, bizonyos határig nekünk magunknak is kell a szíveket vizsgálnunk. A jóléti német és a posztszovjet orosz társadalom között rettenetes a különbség. S ezzel a kijelentéssel korántsem a németeket tömjénezzük: irántuk táplált érzelmeink módfelett ellentmondásosak s egyáltalán nem jósolunk Németországnak fényes jövőt. Csupán arról van szó – igyekszünk szalonképesen fogalmazni –, hogy a modern polgári társadalom szokásos pénzügyi erkölce Oroszországban kiforrotlan, s az emberek nagyon szegények. A szegény ember pedig – így mondták egykor – rossz ember: könnyen megtanulja, hogy egészen jó üzlet missziói egyházközségeit alapítani vagy legalább elől ülni ott. Jön a pénz, jön a csomag, aztán megosztóznak. Németországban pedig vakarják a fejüket, mert baj van: fölszívódik a márka, elgurul az euró, egyre nő a hiány. Emitt a gyülekezetekben súsárlás, gyűlölség, féltékenység: ugyan ki mekkorát markolt. A Sátán megtalálja a módját: nem az önhittség, nem a fanatizmus mérgezi a kis csoportokat – mint komfortosabb tájakon –, csupán a javak, a szétosztható javak.

Elhagyjuk Königsberg-Kalinyingrádot s északkelet felé haladunk. Százhusz kilométer. Mindenütt az összeomlás: a szovjet mezőgazdaság sohasem volt – sohasem lehetett – erős; de a kolhozok és a szovhozok mégis kihasználhatták a táblás, nagyüzemi gazdálkodás előnyeit. Most – az embereknek nincs pénze, legtöbbjükből hiányzik a vállalkozói készség; a természet pedig lassan visszahódítja, ami az övé. Rét, legelő, rét, legelő, mező. Itt is, ott is tehenek legelésznek: feketetarkák. Vidéken aki ember, tehenet tart: teje, borja mégis megélhetés. Igaz, a felvásárlók keveset fizetnek: egy liter tejért húsz forintnak megfelelő összeget – míg az élelmiszerárak itt is 80-90%-át teszik a magyarországiaknak.

A szemnek szép a vadvirág. A szemnek nem hiányzik kukoricatábla, krumpliföld, cukorrépa: mi utazók vagyunk. Dús a fű, mert gyakran esik. Pipacs, buzogány, nád van előttünk. Meg vadrózsa. S számtalan giz-gaz, aminek a nevét sem tudom. Mindenütt erdősávok, erdők – éger, nyír, fenyő – tarkítják a képet, de azért végtelen a mező, s újra meg újra feltűnnek a gólyák: fűben vagy levegőben. Darucsapat sétál, megállunk. Hatalmas madarak: közel embermagasság. Elkérem a távcsövet, számolom őket, ötvenig jutok. Közben röpdösnek is. Jól látszik szép kis bóbítájuk meg a hatalmas farktolak. Talán gyűjthetnénk darutollat, de minek riasszuk meg őket? Megyünk tovább.

Szlavszk. Egykori nevén Heinrichswalde. Ötezer lakos. Tizenöt kilométernyire – túl a Memelen – már Litvánia. A háború előtt hétezer lelket számlált az evangélikus egyházközség: háromezeröttszázan lakták a falut, háromezeröttszázan pedig tanyákon éltek. Most nyolcvan lutheránus van. A folyamatosságot három-négy személy jelenti: a háború végén – gyerekként – koldulni mentek Litvániába. Mire visszatértek, eltűnt a család, a rokonság, eltűnt mindenki. Ők litvának vallották magukat, nevet változtattak – vagy nevet változtattak velük –, meglapultak, itt maradtak.

A templomtorony messzire látszik a síkon: különböző hányódások után megint az evangélikusoké. A fák közül kibontakozik a templomtest: vörös téгла, neogót. Az ablakok újonnan üvegezve. A toronyórának csupán a nyoma van, s többfelé sérülések látszanak. Az oldalbejáraton tudunk bemenni.

Valaha kétezer üllőhely volt. A két hosszanti karzat időközben leszakadt, itt-ott nyers deszkalapokat raktak a helyükre. Az épület hátsó fele ponyvával elválasztva. Bekandikálunk: romok. Az istentiszteletek a háromhajós templom első felében folynak: száz széket raktak be. A padozat helyenként homok, helyenként kő. Az oltár a szentélyben régi, üveg nélküli konyhakredencec hasonlít: csak éppen kereszt van rajta. Mögötte, az apszis ablakain sima üveg: hatalmas éger lombja látszik.

Ha Péteren áll, talán lutheránus lesz Oroszország. Gondoljuk meg: Francke, Bél Mátyás, Tessedik Sámuel – mind Péter ízléséhez szabott: újítsatok, hogy az uralkodó is jobban járjon. Általános emberszeretet: keresni, ami jó az utolsó jobbagynak, de jó a császárnak is.

Mondhatjuk: azért más az evangélikusság. Nem kell azonban tagadni, hogy koronként erősen – sőt, üdvösen – képviseltük a főntebbi eszmét. Nagy Péter idejében különösen is. Mindent azonban a cár sem tehetett. Üresen maradt a pátriárka trónja, jött a szinódus: északnémet modell. A szent ortodoxia mégis maradt, s a cári udvar nem lett lutheránus, hanem a lutheránusság Bermudája. Az ágostai és az orosz egyház között alig van különbség – nyugtatta meg aggódó apját egy trónörökös hitvese. Aztán áttért: Katalin cárnő lett.

Most azonban a szlavszki templomban vagyunk. Orenburgi gyerekek énekelnek: nyaralni jöttek a Baltikumba. Tanárnőjük elmondja, hogy a várost Péter alapította a déli Uralban. Azt is tudják, hogy az evangélikus egyházközség már az 1730-as években létezett. Most is élnek, sőt, zeneiskolájuk is van, negyven diákkal. Jövőre vége lesz a német támogatásnak, a saját lábukra kell állniuk – vagy megszűnik az iskola.

Aztán szól a zene: fuvola, hegedű, szóló és karének. Tíz darab. S bár evangélikus templomban vagyunk s evangélikus istentiszteleten vagyunk s evangélikus a zeneiskola – egyházzénét mégsem hallunk. Semmilyen. Szépen szól Muszorgszkij, szépen szól az orosz népzene, szépen szólnak a szovjetorosz szerzők. Tapsolok. Hiszen nem vagyok gyarmatosító, nem vagyok elfogult, csupán tanácstalan. Tisztességtudó, kedves, szép orosz gyerekek: otrombaság ilyenkor Bermudákról beszélni.

Az utolsó heinrichswaldei lelkész története: két kislányával és fiatal feleségével élt a parókián. A Hitvalló Egyházhhoz tartozott, letartóztatták, elvitték. Gyülekezeti közbenjárás szabadította meg. A rendszer azonban figyelte, s amikor a szovjet háború kitört, a bevált receptet alkalmazták: behívták és az első vonalba vezényelték. Még 1941-ben elesett. Néhány évvel később már menekült a papné, menekültek a kislányok, menekült egész Heinrichswalde. Örökre vége lett a régi világnak.

A gyülekezeti teremben fényképek: az egykori parókia, a templom, a papcsalád. Két kislány játszik a kertben, mosolyog a fiatalasszony: nyári, vasárnap délutáni hangulat. – Sejtett már valamit a papné? – tolódik föl a buta kérdés.

A képeket két öregasszony hozta, Németországból. Néhány éve annak, hogy az egykori kislányok először látogattak vissza szülőföldjükre. Fölkeresték az idős orosz házaspárt, amely az egykori parókián lakik – szemben a templommal. A barátság megmaradt, állítólag leveleznek is: romon virág.

De azért szomorú történet. S szomorú a német–oros viszony: az egykori gazda suhan, nyaral, jótékonykodik a tőle rabolt földön. Az új tulajdonos pedig nyomorog, vedel, képtelen eltitkolni, hogy majdnem minden szétrothadt a keze között. Aztán szembenéznek: ugyan mit mondhatnak egymásnak? Nem szabad a sebeket föltépni, magyarul: nem szabad szóba hozni, hogy meztelen a király. A gazdag germán úgy tesz, mint ha különös istencsapás: földrengés, szökőár tette volna csúffá ősei virágzó földjét. Ez a magatartás lehet éppen emberbaráti, csak az a kérdés, hogy az oroszok elhiszik-e. Hiszen a szegény ember gyanakvó ember. Ráadásul az egész helyzet túlságosan zavaros, érthetetlen. Egyszerű lelkeknek csupán a gyanú marad. Vigaszként hangzik, hogy meg lehet szokni a hazugságot: minden rossz házasságban tudják. Kötőanyag a fásultság, kötőanyag a haszon. Amikor pedig a cinizmus kellően átjárja ereinket, már-már boldogok vagyunk. E világ gyermekeiként kívánhatunk-e többet németeknek, oroszoknak?

Járjuk a gyülekezeteiket. Zaleszje, Gromovo, Matroszovo. Piciny falvak. Zaleszje tűnik a legnépesebbnek: kisebb csődület van a kocsmá előtt. A faluközépen templomunk romokban. Ez is vörös téglából épült, de mégsem neogót. A ravennai bazilikákat vetették mintának; a campanile is külön áll.

Az istentiszteletet háznál tartjuk. Majdnem az egész gyülekezet itt van: hús lélek, zömben asszonyok. Fehér, fekete kendőket lehet látni. Minket – látogatókat – előre tessékelnek, István lelkész bemutat bennünket. Aztán elkezdjük. A liturgia két nyelven folyik: német, orosz. De úgy tűnik, hogy a német mindinkább latinosodik: lutheránus szent nyelv, amit általában nem értenek. Nem értik a mi nyelvünket sem – természetesen –, de kíváncsiak rá. Megkérnek, hogy a főének utolsó versét magyarul is énekeljem el: Maradj meg hűségeddel...

Az istentisztelet után válaszolnom kell néhány kérdésre. Egy asszony föláll: Mit gondolnak a magyarok az oroszokról? Azt válaszolom: két világháborúban is szemben állottunk, a kommunizmus sem használt a kapcsolatainknak. Fontos azonban, hogy

Magyarországon általában nem tartották az oroszokat rossz embereknek. A magyarokban van ugyan félelem, de koránt sincs valami gyökeres ellenérzés az oroszossággal szemben. Hadifoglyaink borzalmasan gyötrődtek, de főleg magától a fogságtól meg az általános ínségtől. Magyar voltukért kevésbé. Hazatérve sokan elmondották, hogy az oroszok maguk is szörnyű nyomorúságot láttak. Arról is megemlékeztek, hogy az egyszerű nép a jóérzés, az irgalom számos jelét mutatta.

Fiam utóbb azt állította, hogy az asszony a szemét kezdte törülni, miközben István lelkész tolmácsolt. Talán túlzás. Nem is az volt a célom, hogy bárkit megrikassak.

Uzsonna közben a háziasszony – ritkuló fogú, ráncos, fejkendős – elmondja, hogy valójában litván. Egyik őse azonban – német vagy francia – Napóleon idejében itt kötött ki. Másik beszélgetőnk Pavel Krausz. Családos, középkorú férfi. Német származású, de már inkább oroszul beszél. Évtizedeken át Kazahsztánban élt, néhány évvel ezelőtt költözött ide. Elbúcsúzom tőlük: két hét múlva – amikor István lelkész újra jön – már Lengyelországban leszünk.

Visszafelé menet megállunk az egyik tanyánál. A gazda lovakat tenyészt. Ménje is van, fedeztetni járnak hozzá. Ő is Kazahsztánból települt át: mokány ember, sötét a bőre, a haja. Egész formája török. Magyarazza, hogy a mén – gyönyörű, fényes fekete szőrű példány – megismeri saját csikóját: sohasem bántja, pedig az is hím, ráadásul már jócskán kifejlett. Közben egy kamasz lovagol hozzánk: a gazda fia. Vágtat. A hatalmas sörényt keményen markolja, szőrin üli meg a csődört. A kézfogásán aztán érzem, hogy nem piskóta gyerek. A lelkészhez fordulok: Ezek is a híveid? – Igen. A férfi német származású, bár lehet valami vérkeveredés; templomba mégis az asszony jár, aki tiszta orosz.

A csecsemő az ágyterítőn fekszik: nagy fej, szokatlanul erős vonások. Mosolyog. Nem tudja, hogy bűnben fogant. Magánvádas bűnben: erőszakot. Az áldozat negyvenöt felé jár, özvegy. A tettes húszon alig túl: trabális részeg állatnak mondják. Más szempontból azonban hős: fejszével verte agyon a veszett farkasokat, mint egykor a csíki székelyek Báthori Endrét. Istvántól hallok az esetet. Tehát a gromovoi gyülekezet legifjabb tagja erőszak gyümölcse. Az istentiszteletet pedig nagymamája házában tartjuk.

Isten háta mögötti falucska: hatalmas erdők övezik. Száz-egynéhány lélek, több kilométer hosszan szétszórva. Középen elmeógyógyintézet: talán többen lakják, mint a falut. A bolondok az udvaron, drótkerítés mögött, kiabálnak, integetnek. Egy részük az utcán: vegyülnek – állítólag szaporodnak – a józanok világával.

Templomunk a földdel egyenlő: csalán borítja. De a torony – romosan – még áll. Nyomasztó minden. Talán nem is a környezet, hanem az idő okozza. Szörnyű fülledtség van: zápor záport követ. Amikor előbújik a nap, füstölni látszik minden. Akár a trópusokon.

Két róta között járjuk a falut. Csizma kopog mögöttünk. Megfordulok: egészen alacsony, vállig érő emberke közelít. Hosszú, sötét lódenkabát borítja, fején a klasszikus Lenin-sapka, lehúzza egészen az orráig. Kimondhatatlan látvány: elfordulok, mert

nevetnem kell, bár nem igazán jóízű a nevetés. Az ember pedig utánunk ered. Megálunk. A fiam rámosolyog; akkor megijed, villámgyorsan menekül. Mi pedig visszafordulunk az istentiszteletre.

A szoba fullasztó. Az oroszok nem szeretik a szellőztetést: ezért nemcsak a levegő állott, hanem a falak is nyirkosabbak. Az orosz ember bírja ugyan a hideget, de retteg is tőle. A nyár pedig rövid, így a vérükben van a zárkózás, a csukaszkodás.

Tizenhárman vagyunk a szobában. Szakad rólam a víz. Csodálom és szánom a lelkész, aki Luther-kabátban prédikál. Istentisztelet után bevallja, egy ízben előfordult vele – itt, Gromovoban –, hogy meg kellett szakítania a szertartást. Ki kellett mennie néhány percre, hogy friss – vagy legalább frissebb – levegőt szívjon.

A háziasszony hetven felé jár. Kedves, jószívű, természetes. Mondják, komisz élete volt. A férje – nyugodjon – valami vadállat lehetett: ivott, ütött, ivott, ütött. Egy alkalommal – talán éppen verés után – a férfi elment hazulról, az asszony pedig imádkozott: szabadítsa már meg az Isten. A férfit akkor megütötte az áram, meghalt. Az asszony pedig belépett az újonnan alakult egyházközségbe: hiszen az Isten meghallgatta.

Súlyos történet: kezünket a szánkra tesszük; de nincs bennünk fölény, nincs bennünk szörnyülködés.

A természet szépsége képes ellensúlyozni a szegénység, gyakran a züllöttség képeit. A Vörös Hadsereg gyakorlatainak vége, szabadon és sokat kirándulunk. Ahol szelíd rózsza virít az erdőben, tudjuk: porosz tanya állt ott. Másutt sűrű zanótban sírkövek. Nagyon a szívemhez nőtt ez a lapos, sík vidék: messzire nyúló, északi erdőivel, szelíden kanyargó, dús folyóival, amelyek – meleg lévén a nyár – fürdésre, úzásra csábítanak. A túlsó parton aztán vadmálnát szedünk. Eszembe jut az Anyegin.

És a napnyugták! A rét a szemhatárig nyúlik, de sűrűn megszakítják az erdőfoltok. István szénát kaszál, én mímelem, hogy gyűjtök: gyönyörködöm a vadvirágban, a lemenő napban. Két erdőfolt között – nagymessze – templomtorony. Egyetlenegy. Nem úgy, mint nálunk a Bakonyalján: ha kimegyek a határba, ötöt is megszámolok. De itt mások az arányok, a távolságok. Igaz, látszik a közelben egy szép, vörös téglás vízimalom, amely ma is áll: szerencsésebbnek bizonyult, mint a templomaink.

Sokat járunk lovas kocsival: úttalan utakon, sűrű erdőben. Szúnyogok, pöcsikek, bögyök felhői. Mégis, mindent megér az erdei tó: ahogy a nyírfák tükröződnek benne, s tavrózsák ringatóznak.

Csónakázunk a Gilgén, aztán letérünk az egyik mellékágra. Jégmadár, szürkegém, vadkacsa özönje. Aztán az őserdő: a fák mocsárban, ingoványban. Remélem, hogy fölverünk egy jávorszarvast, de csak a nyomát látjuk, ahogy a fűben feküdt. Be kell érnem egy úszó hóddal.

Visszajövet meglátogatjuk Oleget. A Gilge partján hatalmas tanyaépület áll: egykor két német család lakott benne. Most öten élnek itt: a férfi, az asszony, a három gyerek. Az épület azonban túl nagy: egyik fele nincs is berendezve, a másik felében valami csatatér, valami bájos orosz rendetlenség.

Oleg kubáni orosz. Fajának tipikus képviselője – írhatták volna róla a 19. században. Magas, izmos, jókötésű. Széles arc, világosbarna haj, szőkés bajusz. A hadseregben versenyszerűen birkózott. Most harminchat-harmincnyolc éves lehet. Szülőföldjéről Szibériába került, aztán itt kötött ki a Gilge mentén.

Pümkösdista prédikációk hatására tért meg. Meséli, hogy annak idején nagy duhajkodások estek. Férfiak-nők együtt ittak, akár két-három napig. Vödörből vedelték a vodkát. Ennek vége. Oleg hite igen egyszerű: Isten tilt és büntet. A rostán tehát kihullott a vodka. Olyannyira, hogy nem titkolja rosszallását, amikor a parókián szeme látára hajtunk föl egy-két stapedlit. Saját házában tejjel kínál bennünket.

A lutheránus pappal igen jól összebarátkozott: oka van rá. Amikor megtért, időnként maga is hirdetni kezdte az Igét. Akkor a pápa rendőri segédlettel lépett föl ellene: beidéztek mint szektáriánus felforgatót. A rendőrség a másik történelmi egyház képviselőjét is meghallgatta: István lelkész pedig védelmébe vette Oleget. Innen fakad a barátság. A pápa most nem köszön Istvánnak, a tilsiti prédikátor pedig gyanakszik Olegre, mert lutheránus alkalmakon is részt vesz.

Többször is beruccanunk Tilsitbe: tíz-tizenöt kilométeres út. Ebben a városban – az ortodox és a római katolikus egyházközség mellett – pümkösdista gyülekezet is működik. Azt mondhatjuk, hogy a protestantizmus egyetlen szervezett csoportját a pümkösdisták képezik. Az új evangélikus próbálkozások sikertelennek bizonyultak, pedig Pápa nagyságú városról van szó. S már nem lep meg, hogy láttam olyan sörözőt, ahol a kerthelyiség egyik falát egy néhai lutheránus templom képezi.

A város azonban tetszett. Történelmi része félsziget a Memel és a Memel egyik holtága között. Sok a ronda, ütött-kopott blokkház, szűk, levegőtlen lépcsőházakkal. A belső részen azonban sorakoznak a régi német épületek: félig elcsúfítva még mindig tükrözik a császári Németország gazdasági erejét. Lujza királyné hídját 1907-ben – a tilsiti béke megkötésének századik évfordulóján – adták át. Hatalmas díszkapuja még az eredeti: alatta áramlik a litván határforgalom.

Fiammal úszunk egyet a Memelben: méltóságteljes, nagy folyó. Talán olyan széles, mint a Duna a Gellérthegynél. Egyik oldalon orosz öregasszonyok, a másik oldalon – a távolból – litván tehének figyelnek. Talán éppen itt ringatózott a baldachinos tutaj, ahol Napóleon első ízben találkozott I. Sándor cárral. A parton akkor díszegységek sorakoztak. Aztán megérkezett Lujza királyné – szinte protestáns szentnek tartották –, hogy tűrhető békét próbáljon szerezni Poroszországnak. Tilsitben volt a világtörténelem: a városi múzeumban emlékek sorakoznak. S nemcsak a háború képei. Megállít egy szép biedermeier zongora.

A malomtónál orosz zene szól. Sörözünk, kilkát – sózott, szárított apróhalat – rágunk. Vadkacsák úszkálnak a lábunk előtt. Lejjebb, a bolhapiacon orosz és szovjet óságoak. Ezüstrubelek: fény csillog a cárok képein.

A Memel orosz neve Nyeman. Tilsit mostani neve Szovjetszk.

A parókián jól él a vendég. A tilsiti piacon gyönyörködött a föld gazdag termésében, a parókián élvezi a bőséget. Az Isten nem közvetlenül sújt a szegénységgel: a föld nem bűnös. Halban és tejneműben dúskálók. A keszeg sokkal nagyobbra nő, mint nálunk. De a tengerről is érkezik a hal: kövér pácolt hering formájában. Szépek a csukák, Oleg meséli, hogy nemrégiben nyolc és fél kilósa fogott. A fejét megmutatja: mint egy kis krokodil.

Megmaradt bennem ez a fej: most már éppúgy az úthoz tartozik, mint a ragniti lovagvár vagy Göring vadászkastélya...

Utolsó állomásunk Matroszovo. Halászfalu. Főutcáján megy a Gilge: képzeljünk el egy magyar községet, ahol két házior között folyik a Tisza. Három kilométerrel lejjebb már a Kur-öböl terjeszkedik. István lelkesz kéthetenként keresi föl Matroszovot. Istentiszteletet tart: mert akadnak néhányan evangélikusok. Most, amikor megérkezünk, éppen temetés van. A halottasmenet csónakon kel át a túlsó partra: elől a koporsó, utána rézfúvósok, mögöttük a gyászolók.

Mivel módunk van rá: szépen, nyugodalmasan leereszkedünk a Gilgén. Óriási, szürke víztömeg tárul fel: nincs vége, hossza. Fúj a szél: hullámok torlódnak, fehér habok. Szárazföldi embernek nyomasztó látvány. A víz azonban combig ér, derékig ér. Előbb-utóbb mindnyájan megfürdünk, mert a víz melegebb, mint a levegő. Előbbujk a nap: felragyog a felhő, felragyog az öböl, fehér és szürke tónusok játszanak. A parton egyszerűen méregzöld lesz a nádas.

Visszafordulunk: a temetőben még hatalmas páfrányokat gyűjtünk, hogy földíszítsük a szlavszi templomot. Meglátogatjuk Lénit. Áfonyalekvárral, kaláccsal, kakaóval kínál bennünket: láthatólag örül, hogy a tiszteletes benézett hozzá. Istvántól megtudom, hogy az asszony élettársa már a temetőben van: az öbölben találták meg a holttestét. Megfulladt: talán részegen, talán orvhalászaton. Hiszen éjszaka történt.

Léninek van egy kis panziója: német nyugdíjasok látogatják, akik vissza-visszatérnek gyerekkoruk színhelyére. Egy idős hölgy szomorkásan megjegyzi: – Azon szerencsések közé tartozom, akiknek a szülőháza ma is áll Königsbergben.

Indulóban az autó, amikor Falkenbergné jön hozzánk: már nem fiatal asszony, szokatlanul jól beszél németül. Három nagyobbacska gyerekkel kínlódik, házat bérel. Most éppen bajban van. A tulajdonos fölszólította: vegye meg a házat – háromezer dollárért –, vagy költözzön ki belőle. Sír az asszony. István is tanácstalan: megígéri ugyan, hogy szól az esperesnek, négyszemközt azonban bevallja: nem tud olyan esetről, hogy magánszemély ekkora segélyben részesült volna.

Az istentiszteleteken jobbra fáradt, elgyötört arcokat láttam. Bizalmatlanság, még inkább önállótlanosság érződik. Maroknyi a lutheránus közösség: egy ébredő nagyoroszi indulat – emberileg szólva – piheként elfújhatja. Alkalmaik hangulata szinte szomorkás. Mi értelme? – vetül föl az emberben a józan kérdés. Hiszen a segílyt önmagáért is eljuttathatnák.

Mégis összegyűlik tíz, húsz, harminc – időnként ennél jóval több – ember. Talán nosztalgizva, talán megszokásból, talán egymásra tekintettel, talán a szervezőkészség

megnyilvánulásaként. Olyan közösségbe gyűlnek, amely maga sem mentes a hatalom és az agymosás különféle megnyilvánulásaitól, de azért – korunkhoz képest – csak csínján alkalmazza őket. Időnként játékszernek látszik képmutatók és félbolondok kezében, időnként megerősíti azokat, akik érzik szívükben az Isten jóságát.

Előfordul, hogy István lelkész szinte cinikus tárgyiaszággal beszél a híveiről. – Tulajdonképpen miért lettél pap? – Elgondolkodik. – Az egyetlen dolog, amivel érdemes foglalkozni...

Újra Königsberg. A szigeten a dóm, a múzeum-templom. A jobb torony alatt evangélikus, a bal torony alatt ortodox kápolna. Amott gyertyák, ikonok, emitt orgonácska; Luther, Melanchthon színes üveggépe csillog a napsugárban.

A templomhajó lezárva: üres. A karzaton, a két toronyban kiállítás: várostörténet, egyetemtörténet, Kant-múzeum. Alulról fölfelé, ebben a sorrendben: Kant került legközelebb az éghez. Látjuk Erzsébet cárnőt – Jelizaveta Petrovna –: Sztálin előtt majd kétszáz évvel ő már megszállta Kelet-Poroszországot. Mi lett volna, ha nem hal meg idő előtt? Hiábavaló kérdés. Aztán régi városkép: a porosz királyok koronázótemploma még állt. Egy emelettel följebb Brandenburgi Albert és a reformátorok: Németország második evangélikus alapítású egyeteme. A klasszikus idealizmus nagyjai, spanyol körgalléros kántorok, a königsbergi bölcs halotti maszkja. Japán és kínai Kant-kiadások.

Kinn talán csöpög az eső, benn szörnyű fülfedtség. István már leroskadt, Vilmos már leroskadt, menekülünk. Elmenőben látom még Kant mauzóleumát: a szentély mögött, kívül található. Százhusz éves építmény. Átvészelte a háborút, mint nálunk Gül Baba türbéje.

Egyik téren Kalinyin szobra. A másik téren Lenin szobra. Mögötte bizánci katedrális épül. A Pregel – Pregolja – hídjáról bámulok: hajók, hajók a szemhatárig. Tengerjárók. Nem jönnek, nem mennek, csak állnak. Elbúcsúzunk Istvántól, elindulunk a tengernek. Óriás daru vesztegel, átbújunk alatta. Kuttyák rohannak. Kerítések, ócskavasak között vergődünk előre. S furcsa látvány: hattyúcsalád ringatózik rozsdás pontonok között.

Valójában egy nappal előbb már elbúcsúztam. Július huszonnegyedikén – estefelé volt – a szlavszki erdőben sétálgattunk. Amint szürkülni kezdett, visszafordultunk a falu felé. Sínpár haladt az erdőben; megálltunk mellette. Hirtelen fény villant, jött a vonat. Königsbergből Moszkvába tartott. Az utasok integettek, én is integettem. Aztán csöpögni kezdett az eső.

DUBSKY MERCÉDESZ

Fejezetek az Aszódi Evangélikus Egyház Algimnáziumának történetéből 1863–1912

Az evangélikus egyház szerepe az oktatásban

A reformáció egyetemes történelmi folyamat volt. Ahol gyökeret vert, ott vívmányai és következményei is jelentkeztek. Hazánkban a szellemi élet fellendüléséhez vezetett.

Az evangélikus egyház – elnyomott helyzetében – egyetemet ugyan nem tarthatott fenn, eperjesi főiskolája is a lét határán küzdött. Középfokú tanintézetei azonban koronként kiemelkedőek voltak. A következő fontosabb iskolákat hozta létre: a 16. században Selmecbánya, Besztercebánya, Sopron, Eperjes, Késmárk;¹ 17. században Pozsony, Rozsnyó (gimnázium); 18. században Igló, Aszód; 19. században Budapest (gimnázium), Felsőlövő, Békéscsaba, Nyíregyháza, Bonyhád, Szarvas, Rimaszombat.

Az iskolafokok elkülönüléséről a 18. század végéig nem beszélhetünk sem a magyarországi evangélikus oktatásban, sem másutt. Különböző választási lehetőség kínálkozott a tanulni vágyók számára. Volt elemi iskola, gimnázium, sőt főiskola. A 18. század vége az a határkő, amelyen túl a népiskola és a latin iskola (gimnázium) határozottabban megkülönböztethetők egymástól. Volt rá példa, hogy az elemi osztályok és latin osztályok egy iskolát képeztek. Idővel mindkettő önálló tanintézetté alakult. Ez történt Aszódon is.

A latin iskolában a növendékek olyan tudásra tettek szert, mellyel alkalmassá váltak felsőfokú ismeretek (jogtudomány, orvostudomány, filozófia, teológia) elsajátítására. Amennyiben tanulmányaikat nem folytatták, olyan állásokat tölthettek be, amelyekben a latin nyelv ismerete nélkülözhetetlen volt. Ebben az iskolatípusban a tanulmányok alapját a klasszikus nyelv és az irodalom képezték, ezért kapták a „latin iskola” elnevezést.

Az evangélikus egyház azt az álláspontot képviselte, hogy az iskoláztatás szerves része az egyház szolgálatának. Gyülekezet és iskola egymástól elválaszthatatlanok voltak. A ma Magyarországon működő evangélikus középiskolák közül – a soproni után – a legrégebbi az aszódi. Az ősi tano-da működésének kezdete 1727 őszére tehető. Az aszódi latin iskolát tekintették az akkor már önállóvá szerveződött Pest megyei egyházmegye alapszintű középiskolájának. Az intézmény évszázadok alatt a Galga völgye szellemi központjává fejlődött. Vonzóvá vált a környék diákjai számá-

ra, de a távolabbi települések tanulni vágyó fiataljait is befogadta, tekintet nélkül vallási hovatartozásukra.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc leverését követő időszak nem kedvezett a magyar iskolaügynek. Az egyre nehezebbé váló oktatási körülmények között a két Podmaniczky testvér (Frigyes és Ármin) kísérletei is kudarcot vallottak a tanoda megmentéséért. (A Podmaniczky család mintegy 200 éven át patrónusi szerepet töltött be az iskola életében, melynek köszönhetően a fennmaradás anyagi feltételei biztosítva voltak.) A visszaminősítést követően az 1861–62. tanévben az iskola már „vegyes” elemiként működött, ahová lánytanulók is jártak.

1863-ban Sárkány János lett az aszódi lelkész, majd az egyházmegye főesperese. Akár csak a Podmaniczkyaknak, neki is szívügyévé vált az iskola ügye. Szerette volna újjászervezni az oktatást. Közbenjárásának köszönhetően az 1863–64. tanévben az Aszódi Evangélikus Egyház Algimnáziuma két osztállyal megkezdte a működését. Az iskola történetében egy új korszak vette kezdetét, amely 1912-ig tartott.

Az életrajzokból kitűnik, hogy az algimnázium tanárai sokoldalúan képzett, kiváló személyiségek voltak. Iskolai végzettségüket tekintve mindenki teológiát vagy egyetemet végzett. Többen közülük külföldi egyetemeken tanultak.²

A szaktanárok foglalkoztatásával azonban évtizedeken keresztül gond volt. Ez természetesen szorosan összefüggött a magyar tanárképzés hiányosságaiával. Ekkor még tanárképzők nem léteztek. A tudományegyetemet végzetteknek külön tanári vizsgát kellett tenniük, hogy tanárként dolgozhassanak. A helyzetet az is nehezítette, hogy az iskolafenntartó csak a legminimálisabb bért tudta biztosítani az oktatóknak. Ezért aztán több éves, évtizedes gyakorlattal, tanári vizsgával rendelkező oktató csak nagyon ritkán szerződött Aszódra. Aszód hosszú időn át a fiatalok, az egyetemet éppen hogy elvégzett, de tanári szakvizsgát még nem szerzett oktatók iskolája volt. Előfordult, hogy csak az igazgatónak volt tanári diplomája. A tanári kar többi tagja rendelkezett ugyan egyetemi végzettséggel, de csak segédtanári minősítéssel (és fizetéssel!) tanított. Sokan éppen aszódi tartózkodásuk idején diplomáztak.

A tanárok magas végzettségét nem vitatva, ám a tanításhoz szükséges általános neveléstani, módszertani, tantárgy-pedagógiai ismeretek hiányát tényként kell megállapítani. Ennek hiánya a magukat e téren művelő oktatóknál alig volt észrevehető, de voltak olyanok, akiknek hiányosságai komoly problémát jelentettek. Az 1874. évi majálist követően Sramkó Mihály tanár urat az általa alkalmazott „pedagógiai módszerek” miatt elmarasztalták: *„Az iskolabizottmány figyelmezteti Sramkó Mihály gimnáziumi tanár urat, miszerint a testi büntetések általában de különösen azoknak gyakori, túl szigorú és helytelen modorban történő alkalmazásával a fegyelem fenntartása s a szorgalmi haladás menete, az újabb kor nevelési elvei szerint s nem célravezetően eszközöltetik – ennél fogva a fegyelem fenntartásának módjait és a szorgalmi haladást célzó eszközöket az előrehaladt kor nevelési elvei szerint alkalmazza.”*³

A gimnázium megnyitását követően viszonylag megállapodott tanári testület működött az iskolában. Az 1880-as évek elejétől, különösen pedig az 1883-as középiskolai törvény megjelenése után az aszódi algimnázium helyzete egyre bizonytalanabbá vált.

Ebben az időszakban igen sok tanár fordult meg az intézményben, alkalmanként még az igazgató kijelölése is gondot okozott. Nem volt olyan éles a határ a tanított tárgyak és tanárok esetében, mint napjainkban. Bár az egyes tanszékek meghatározott tantárgyak tanítására alakultak, a Gimnáziumi Bizottmány megfelelő jelentkező hiányában nemegyszer kénytelen volt alkalmazni más „szakos” tanárt. Pl. a testnevelés tanítását évtizedeken keresztül vagy az evangélikus segédtanító vagy a tanári testület valamelyik tagja vállalta. Csak 1909-ben alkalmaztak először képesített tornatanítót Miklóssy János személyében, aki 1912-ig maradt az intézményben. Csak a századfordulón szilárdult meg ismét a helyzet, különösen akkor, amikor az államsegély biztosításáról megkezdődtek a tárgyalások.

A lelkész-tanárok sajátos helyzetben voltak. Ők az evangélikus lelkész segítőként működtek együtt a tantestülettel. Fiatal lelkészként elsősorban arra törekedtek, hogy önálló lelkészi állást tudjanak betölteni. Míg az evangélikus vallástanár a tantestület tagja volt, addig a más felekezethez tartozó diákokat óraadó hitoktatók tanították. Kivételek voltak ez alól a református tanulók, akik az evangélikusok hittanóráin vettek részt.

Az aszódi evangélikus algimnázium tanárai

I. tanári állás, melyet 1863-ban alapítottak

1863–1864	Velky János	1889–1891	Paulik János
1864–1866	Frenyó András	1891–1894	Zuz Pál
1867–1868	Szluika Mihály	1894–1895	Zsolticzky Sámuel
1868–1872	Seffarovszky János	1895–1900	Henriczy Béla
1872–1889	Sramkó Mihály		

II. tanári állás – alapítva 1863-ban

1863–1872	Votisky Károly	1890–1891	dr. Biatsy József
1872–1886	Micsinay János	1891–1914	Strompf László
1886–1890	Petry Gyula		

III. tanári állás, melyet 1865-ben alapítottak

1865–1874	Bellus János	1887–1889	Zuberecz Pál
1874–1876	Brósz Károly	1889–1891	Kecskés Mihály
1876–1881	Osztroluczky Gyula	1891–1894	dr. Nemes D. Félix
1881–1885	Sárkány Imre	1894–1895	Incze Béla
1885–1887	Valentinyi Jenő	1895–1929	Bolla Lajos

IV. tanári állás, melynek betöltésére 1868-tól került sor

1868–1870	Csengey Gusztáv	1886–1887	Haitsch Sámuel
1870–1872	Sramkó Mihály	1887–1888	Lux Károly
1872–1886	Csengey Gusztáv	1888–1893	Kiss Albert

1893–1894	Fekete István	1895–1906	Zuberecz Pál
1894–1895	Schmidt Frigyes		

V. tanári állás – alapítva 1880-ban

1880–1881	Sárkány Imre	1887–1889	Beke Andor
1886–1887	Gyöngyösi László	1889–1906	Dévény József

VI. tanári állás, melyet 1890-től töltöttek be

1890–1892	Szever János	1894–1896	Zalányi János
1891/92-ben	Simon Géza helyettesítette	1896–1898	Bellangh László
1892–1894	Simon Géza	1898–1933	Szabó Lajos

Tanügyi szabályozás

A magyar közoktatás határkövének tekintik a neveléstörténészek az 1777-ben kiadott Ratio Educationist.

Az evangélikus iskolák többségében a királyi dokumentumban leírtak a kiadás évét megelőzően már megvalósultak. Fontos elemei már korábban érvényesültek a tanításban, mely elsősorban a tanítók szaktudását minősíti. Az evangélikus iskolák annyit vettek át a királyi rendeletből, amely a további fejlődést elősegítette. 1778-ban vették át a tankötelezettség elvét, amely előbb a 6–10 éves kort érinti, a későbbiekben a felső korhatár 12 évre módosult. A tanítók nyelvtudásának köszönhető az, hogy minden nemzetiséget eleve a saját anyanyelvén oktattak.

Mária Terézia királynő népoktatás fejlesztését szorgalmazó rendelkezéseit II. József továbbfejlesztette. Az iskoláktól azt várta el, hogy a nép minél szélesebb rétege érje el a jobb termelőmunkához szükséges műveltség minimumát.

A 19. század első éveiben az iskolai reformok támogatói ismét munkához láttak. Ennek eredményeként 1806-ban sor került a II. Ratio Educationis elfogadására. Ez az új nevelési-oktatási rendszer csak a katolikus, ortodox és izraelita iskolákban volt érvényes. A protestáns iskolákban hiába keressük ennek a tanügyi rendelkezésnek a végrehajtását. Számukra továbbra is érvényes volt az 1790–91. évi törvény, amely autonómiát biztosított iskolai ügyekben az evangélikus és református egyházközségekben.

Az evangélikus egyházban 1806-ban jelent meg Schedius Lajos pesti tanár tanügyi reformja. Ez volt az első átfogó evangélikus tanrendszer, amely magában foglalja az 1790-es évektől formálódó állami nevelési-oktatási irányelvek bizonyos jellemzőit. Schedius tervezete azonban nem került bevezetésre az evangélikus iskolákban, noha a kor társadalmi elvárásainak messzemenően megfelelt.

A protestáns autonómia pedagógia terén megnyilvánuló formája az volt, hogy a tanároknak az oktatásban és a nevelésben viszonylag szabad teret engedtek. Bizonyos szabályok érvényesülését azonban elkerülhetetlennek tartották. Ilyen volt a tananyag meghatározása. Az iskolák szerkezetének tisztázása, az átjárhatóság biztosítása érde-

kében. A fizikai, erkölcsi és szellemi fejlesztésen kívül az iskola feladatát alapvető szakismeretek (kézműves, földműves) elsajátításában határozza meg. Az általános műveltség megszerzése révén „városi tisztsegek” és „katonai állapotok” betöltésére vált valaki alkalmassá. Aki rendelkezett a bölcsesség, emberség és becsületesség megfelelő alapjaival, az hozzájárult az „igaz tudomány előmozdításához”. Mai kifejezéssel élve, felsőfokú tanulmányokat folytathatott az, aki ismereteit megfelelő szinten tudta alkalmazni.

A dokumentumra jellemző a tantárgyi sokszínűség. Schedius a heti órák számát nem jelölte meg (csak a latin nyelvénél), ezt az intézményekre bízta. A reál tantárgyak oktatásánál hangsúlyozta a szemléltetés szükségességét, sürgette a megfelelő eszközök beszerzését. A humán tantárgyak esetében az olvasásnak tulajdonított nagy jelentőséget. A fegyelem fenntartását törvényi szabályozással kívánta megoldani.

Egyik legfontosabb javaslata az volt, hogy az összes evangélikus iskola egy felügyelőbizottság irányítása alá tartozzon, amelynek élén egy főigazgató áll.

Egységesítési kísérletei ellenére az evangélikus iskolákban eltérő tanrendeket alkalmaztak. Ezeket a mindenkori dékánok hagyták jóvá. Szabályzatok születtek, melyek egy-egy régió iskoláiban kerültek bevezetésre, de az eltérő adottságú tanintézetekben más maradt a tanrend. 1809-ben került Schedius terve – ekkor már átdolgozott formában – Schedius–Lovich-féle tantervként az egyetemes gyűlés elé. A tanterv elfogadása után gyakorlati bevezetésére került sor. 1836-ban revízió alá került a dokumentum. Az elmúlt 27 év nevelési-oktatási változásai megkövetelték az újabb átdolgozást. Az egyetemes gyűlés azonban 1840-ben visszautasította.

A Schedius-féle tanterv hatása – csaknem 50 éven át érzékelhető volt az oktatásban. Kisebbségi módosításokkal, változtatásokkal, a dékánok hangsúlyozta szempontok kiemelésével és a helyi adottságokat figyelembe véve „irányt” adott az oktatásnak.

Zay Károly, egyetemes felügyelő, 1842-ben Zay-Ugróczra hívta meg a tanügy jeles képviselőit. Kastélyában született meg a zay-ugróczi tanterv, mely 1842. július 15-én került elfogadásra az egyetemes gyűlés által. Általa a népiskola 4 osztályossá vált volna. Bevezetésére 7 évet szántak, de az 1848-as események közbeszóltak.

1860 októberére br. Prónay Gábor összehívott egy értekezletet, amelynek feladata volt egy kész javaslat kidolgozása. A zay-ugróczi tanterv már nem felelt meg a kor követelményeinek. Így szükség volt egy új irányadó dokumentum összeállítására. Az értekezlet fő témája a gimnáziumi oktatásról szólt.

Az értekezleten szó esett a tankönyvek hiányáról is. A résztvevők reményüket fejezték ki, hogy lesznek szerzők, akik tankönyvek írására vállalkoznak majd és munkájukat az egyetemes közgyűlés elé terjesztik jóváhagyásra. Kifejezésre juttatták azt az elvárásukat, hogy az iskolai törvények a fegyelem kezelése, az osztályozás fokozatai, a szünidők rendje tekintetében nagyobb összhang legyen a jövőben a különböző evangélikus tanintézetek között. A tanácskozáson elhangzott egy központi szerv felállítását szorgalmazó javaslat. A bizottság egy olyan igénynek tenne eleget, amely az iskolák közötti összhang megteremtését szolgálná. (Elsősorban a tanárok foglalkoztatását szabályozná.) Ez a gondolat már a korábbi évek során többször felmerült.

1861. augusztus 28-án a pesti tanterv elfogadásra került az egyetemes gyűlés által.

Továbbá kiemelték: „Szoros egyenlőség s merev egyformaság a mi gimnáziumainkban nem óhajtatik: mindazonáltal, mind általában egyházunk, mind általában a tanuló ifjúság érdekében szükséges a helyi körülményeken különös érdekeken felül emelkedő szerves egyetemességet felállítani, mely az egyes intézeteknek szabályzatul és követendő zsinórmértékül szolgáljon.”⁴

Az aszódi evangélikus algimnáziumban kezdetben (az 1879/80-as tanévig bezárólag) a különféle evangélikus középiskoláktól átvett és a helyi igényeknek megfelelően átalakított tantervet alkalmazták. Ahány testület alakult, mind alakított, hozzátett vagy elvett a követelményekből. Sajnos ezeket nem tudták maradéktalanul teljesíteni a már említett „tanárhiány” miatt.

1869 után az egyetemes ülésen elfogadott acsai tantervet vezették be. Fontos megjegyezni, hogy a pedagógiai és didaktikai tartalom az előző dokumentumból változatlanul vált részévé ennek a tantervnek.

Az alábbiakban ismertetett tantárgyfelosztás és óraszámok heti elosztása a nyolc- és négyosztályos gimnáziumokban váltak elfogadottá.

TANTÁRGYAK	OSZTÁLYOK							
	I.	1874/75.	II.	1874/75.	III.	1874/75.	IV.	1874/75.
Vallástan	2	2	2	2	2	2	2	2
Latin nyelv	5	5	6	5	6	5	6	5
Magyar nyelv	3	2	3	2	3	3	3	3
Német nyelv	2	2	2	2	2	2	2	2
Történelem-földrajz	3	2	4	2	4	3	4	3
Mennyiségtan	4	3	3	3	3	3	3	3
Természettudomány	3	3	3	3	3	2	3	3
Rajz	2	2	2	2	2	2	2	2
Szépírás	1	1	1	1	–	–	–	–
Ének	1	1	1	1	1	1	1	1
Testgyakorlat	2	2	2	2	2	2	2	2

(Az eltéréseket félkövérrel szedett számokkal kiemeltem.)

Az 1869 után elfogadott és az algimnáziumban megvalósított óranelosztást illetően jelentős különbségekről nem beszélhetünk. 1-2 óras heti eltérés mutatkozik, ami annak köszönhető – és a korábbiakban erre már utaltam –, hogy a helyi igényeket, sajátosságokat is figyelembe vették. Az óraszámok elosztásában nagyobb mértékű változást az 1880/81. tanév hozott, amikor is sor került az állami tanterv bevezetésére.

TANTÁRGYAK	OSZTÁLYOK							
	I. 1880/81.	II. 1880/81.	III. 1880/81.	IV. 1880/81.	V. 1880/81.	VI. 1880/81.	VII. 1880/81.	VIII. 1880/81.
Vallástan	2	2	2	2	2	2	2	2
Latin nyelv	5	6	5	6	5	6	5	6
Magyar nyelv	2	5	2	5	3	4	3	3
Német nyelv	2	1	2	1	2	4	2	3
Történelem-földrajz	2	3	2	3	3	2+2	3	3-2
Mennyiségtan	3	3+4	3	3+4	3	3+3	3	3+3
Természettudomány	3	-	3	-	2	-	3	3
Rajz	2	2	2	2	2	2	2	2
Szépírás	1	1	1	-	-	-	-	-
Ének	1	2	1	2	1	2	1	2
Testgyakorlat	2	2	2	2	2	2	2	2

(Az eltéréseket félkövérrel szedett számokkal kiemeltem.)

Jelentős változás a mennyiségtan és a magyar nyelv oktatásában következett be. Mennyiségtanból az összesen heti 7 órán a rajzoló geometria és a számtan osztozott az I. és II. évfolyamon.

III. osztályban a földrajz tantárgyban megkülönböztettek polgári (2 óra) és természettani (2 óra) földrajzot.

Az iskolákban az osztályrendszer volt az uralkodó.

A szorgalmi időszakot két félévre bontották. Az alapvető követelményeket olyan praktikus és konkrét ismeretekben fogalmazták meg, mint pl.: négyzetre emelés; szóelemzés; idegen nyelv esetén olvasmányok, versek fordítása stb.

Az óra anyaga és az órát tartó tanár neve az osztálynaplóban került rögzítésre.

Különbséget tettek a „kötelezett rendes tantárgyak” és a nem kötelező (gyorsírászat, francia nyelv, zongora) tárgyak között. Melléktantárgyként tartották számon a tornát és az éneket. Sor került a „szabadkézi rajz” bevezetésére. A többi tárgyhoz képest kevés, heti két óraszámban oktatták.

Aki a megfogalmazott követelményeket elégséges szinten elsajátította, felsőbb osztályba léphetett. Aki egy tantárgyból bukott, az a tanári testület engedélyével javíthatott. Az a tanuló, aki két tantárgyból kapott elégtelen osztályzatot, a felekezeti főhatóság (az egyházkerület püspöke) engedélyével javítóvizsgát tehetett. Aki kettőnél több tantárgyból nem teljesítette a tantervi előírásokat, osztályt kellett ismételn.

A tankönyvek is jelentős változáson mentek keresztül az állami tanterv bevezetését követően. Egy-egy új tankönyv bevezetése azt jelentette, hogy nem egy tantárgy esetében az alapok elsajátításától több tanéven keresztül használták ugyanannak a szerzőnek a könyvét az évfolyamnak megfelelően. Így például Balogh Péter: Magyar nyelvtan című könyve a gimnázium 1-3 évfolyamán vált tankönyvvé.

Azonban nemcsak az oktatás volt ezeknek az intézményeknek a feladata. Az egyetemekre, akadémiákra való felkészítésen kívül egyfajta „humanisztikus nevelést” bizto-

sítottak. Növendékeik szellemi képességein túl jellemüket is igyekeztek formálni. „Senki sem lehet valódi gimnázialis tanító, aki nem egyszersmind nevelő a szó legnemesebb értelmében”⁵ – írta Szelényi könyvében.

1886-ban jelent meg nyomtatásban az evangélikus középiskolák utolsó autonóm tanterve. Kidolgozásában jelentős része volt a budapesti evangélikus gimnázium tantesületének, különösen Böhm Károlynak. Ezen dokumentum az állami tantervvel több pontban megegyezett, helyenként kiegészítette azt. Gyakorlati bevezetésére azonban nem került sor, annak ellenére, hogy az 1884. évi egyetemes közgyűlés jóváhagyta. Ennek oka az volt, hogy az iskolák többsége igényt tartott az állam támogatására, melynek feltétele az állami tanterv elfogadása volt. Mivel az „államsegély” nélkülözhetetlen volt a fennmaradáshoz, így önállósulási törekvések gyakran elméleti síkon maradtak meg.

Nevelési alapelvek

Az állami tanterv bevezetése egy évig átmeneti jellegű volt, majd véglegesen elfogadták. Mindez nem jelentette az evangélikus szellemiség és autonómia felszámolását.

A tanári kar egyetértett abban, hogy az oktatáson kívül nagy hangsúlyt kell fektessenek tanulók nevelésére. Figyelemmel kísérték iskolán kívüli életüket. A szállásadókkal – aki a szorgalmi időszakban gyakorlatilag a szülőt helyettesítette – állandó kapcsolatban álltak, nemegyszer személyes látogatást tettek tanítványaiknál.

A szállásadótól elvárták, hogy kísérje figyelemmel a gyermek testi, lelki fejlődését. Vigyázzon rá, óvja a rossz társaságtól és az erkölcstelen dolgoktól. Ne engedje a gyermeket az utcán kóborolni. Nyáron este ½8, télen ½7 után csak kísérettel közlekedhettek az intézmény tanulói.

A felnőtt teljes felelősséggel tartozott lakója tanulmányi előmeneteléért. Rendszeresen számon kérte a házi feladatokat. A szállásadó felelt azért is, hogy a diák hiánytalan felszereléssel jelenjen meg az órákon.

Elvárták a „pártfogótól”, hogy ügyeljen a gyermek egészségi állapotára. Felügyelje a tisztálkodását, ellenőrizze a lakószobák tisztaságát. Az iskola is sokat tett tanulói egészségének megőrzése érdekében. Minden évben beszámoltak a diákok egészségi állapotáról, amely általában jó volt. Az orvosok rendszeresen vizsgálták őket, az akkor már létező védőoltásokban részesítették mindegyiket. Télen a Galga árterére vitték a gyerekeket korcsolyázni, sőt azzal is foglalkoztak, hogy az úszásoktatás céljára valamilyen megoldást kellene találni, mivel a Galga fürdésre nyáron jó volt, de úszni nem lehetett benne.

A szülőkkel szemben is hasonló elvárásokat támasztottak. Úgy vélték, a gyermek fejlődése érdekében elengedhetetlen az összhang a családi és az intézményes nevelés között. Család és iskola támogatta, megerősítette egymást törekvésekben. Ennek érdekében a szülők rendszeres tájékoztatást kaptak gyermekükről (szorgalom, magatartás, tanulmányi eredmény stb.). A tantesület rendszeresen tartott értekezleteket, ahol minősítették a tanulók munkáját, és ezek eredményeiről a szülők külön értesítést kaptak.⁶

A tanulók erkölcsi, magatartási állapotára is hangsúlyt fektettek. Külön biztosították minden vallásfelekezet templomi ünnepeinek megtartását.

HÁZIREND

„Az aszódi ág. h. evangélikus gimnázium tanári kara tanulói lelki-testi javát féltő szeretetének szigorával fordul a szülékhez és szállásadókhöz egyfelől azért, hogy őket a tanulók házi életének megkövetelt rendjéről tájékoztassa; másfelől azért, hogy a tanulók egészségi s erkölcsi érdekét célzó intézkedéseinek a szüléktől és szállásadóktól jogosan elvárt, lelkiismeretes végrehajtását biztosítsa. E szabályzat törvényei a következők:

1. A tanuló a tanulásra kijelölt időt komoly munkában töltse el. Az iskola tanító és nevelő munkája csak úgy lehet eredményes, ha azt az otthon munkája egészíti ki. Ebből az igazságból következik, hogy a tanuló nemcsak az iskolában, de otthonában is tanuló legyen. A gimnázium tanterve szerint a torna és játék gyakorlása minden tanulóra nézve kötelező; s mivel így a gimnázium a testi nevelésen kívül a kedély felüditéséről is kellőképpen gondoskodik, az otthon töltött időnek nem a szórakozás, hanem a komoly munka idejének kell lennie. Azért fontos, hogy a háziak is tanulóknak tekintsék a tanulót s ne bízzák meg a házi teendők körébe eső, hozzá nem illő foglalkoztatással; a munkára szánt időt ne rabolják el tőle s gondolják meg jól, hogy az időelvonással, a hozzá nem méltó foglalkoztatással a tanuló tudásának s talán erkölcsének tőkéjét veszélyeztetik. E tiltó kívánalommal összeegyeztethető az a törekvés, mely szerint a szülék a tanulót napi kötelességének teljesítése után valamely hasznos gyakorlati tevékenységre óhajtják oktatni, mert kétséget kizárólag feltételezhető, hogy e gyakorlati foglalkoztatás szintén a tanítás érdekét szolgálja s nem esik a tanuló kötelességteljesítésének rovására. A szállásadók részéről azonban a tanulóval szemben semminemű foglalkoztatásnak helye nincs.

2. A tanulónak meghatározott munkarendet kell készítenie és követnie. A tanulmányi eredmény a tanuló szorgalmán kívül az időnek okos beosztásától függ, mely körülményekre, valamint az étkezés meghatározott idejének következetes megtartására a háziaknak szigorú tekintettel kell lenniök. A lefekvés 9 óránál korábban s 10 óránál későbbben nem történhetik; a felkelés, öltözködés, mosakodás ideje 6 és 7 óra közé esik. A jelzett időpontok következetes betartását, mint a rendszeretere nevelés egyik eszközét, itt különösen hangsúlyozzuk.

3. A tanuló köteles a gimnáziumi órarendet a háziak előtt is bemutatni és nyilvántartani. A gimnáziumi órarendet nemcsak azért kell ismerniök a háziaknak, hogy tanulóik munkáját az ott jelzett tárgyakból megköveteljék, hanem azért is, mert az biztos tájékoztatóul szolgál a tanuló elfoglaltságára nézve s így a haszontalan időtöltésnek vagy elmaradozásnak elejét vehetik s általában véve a tanulót ellenőrizhetik.

4. A tanuló a meghatározott időben pontosan menjen iskolába s térjen vissza otthonába. Hazulról a tanóra előtt 15 perccel iskolába kell indulnia, s óra után 15 perccel otthon kell lennie; otthonát a tanuló a tanári kar engedélye nélkül el nem hagyhatja; multságokon, látványosságokon, hangversenyeken, színelőadásokon a szülő vagy szállásadó kíséretében is csak a tanári kar engedelmével vehet részt.

5. A tanulók társaikat csak komoly okból és rövid időre látogathatják. Mivel a tanulók az iskolai óráközökben elegendő időt nyernek arra nézve, hogy egymással barátságosan el-társaloghassanak, lakásukon a gyakori, hosszas látogatásoknak helye nincs; különösen figyelni kell arra, hogy a tanulószoba diáktanya ne lehessen; ahol több tanuló van egy szál-láson, ott a békés együttmunkálkodás és egyetértés szelleme legyen otthonos.

6. A tanulónak okos elővigyázattal óvnia kell egészségét. Az emberi szervezetnek a napi eledelen kívül legfontosabb tápláléka a tiszta levegő és tiszta víz, azért a tanulók és háziak ezekről a szükségletekről, mint amelyek a testi szervezet életében építő és romboló erejüknél fogva rendkívüli hatásokat eredményezhetnek, a szoba gyakori szellőztetésével, jó és friss ivóvíz nyújtásával lelkiismeretesen gondoskodjanak. Különösen ajánlatos, hogy a szobába lefekvés előtt éjjelre tiszta levegőt zárjanak, mert csak így lehet a pihenés teljes, így merít-het erőt test és lélek a nap munkájának fáradalmi utáni a holnap új kötelességeinek telje-sítésére. Gondosan vigyáznia kell a tanulónak arra is, hogy az időjáráshoz mérten, az évszakok változó hőmérsékletének megfelelően öltözködjék; ezzel sok betegségnek veheti elejét. Mivel a tanulók könnyelmű óramulasztása szigorúan tiltva van, a háziak a mulasz-tást csak komoly okok alapján igazolják; minden visszaélésről a tanári karnak, betegség esetén pedig a gimnázium orvosának jelentést tenni kötelesek.

7. A tanulónak megjelenésében és viselkedésében szerénynek, illemtudónak kell lennie; magatartása sohasem lehet bántó, vagy éppen sértő; felnőttekkel szemben csak a szelíd en-gedelmesség lehet helyénvaló. Ruházata legyen mindig rendes és gondosan tiszta; általában lelkének, testének tisztasága tükröződjék egész külsején. Mindezek tekintetében is a kör-nyezet példaadása lehet a leghathatósabb erő a tanuló nevelésének nagy munkájában.

8. A tanuló minden körülmények között legyen igazságszerető s előre gondolja meg, hogy minden cselekedetért felelősséggel tartozik. Az igazmondás erényét kell gyakorolnia még akkor is, ha az saját hibájának feltárásával vagy esetleg büntetésével járna. Általában a felelősség gondolatát kell felébreszteni és megszilárdítani a tanuló lelkében; azt a gondo-latot, mely arra ösztönzi a tanulót, hogy cselekedetének végrehajtása előtt öntudatos mér-legeléssel vessen számot a maga s a mások értékes javával s cselekedetének következménye-ivel. A tanuló ügyében vagy a házi körben felmerülő kérdések részrehajlatlan elintézése a háziak részéről a legnagyobb biztosíték lehet arra nézve, hogy a tanuló lelkében a megalku-vást nem tűrő igazságérzet kifejlődhessék.

9. Legyen a tanuló vallásos. A vallásos érzés fejlesztését a háziak ápoló gonddal segítsék elő. Imádsággal kezdje a tanuló a napot s imával zárja be. Isten előtt hitéről ne csak magá-nosan, zárt ajtókon belül, de templomában is tegyen tanúbizonyságot. A családi kör neve-lése indítsa a tanulót arra a benső megalázkodásra, mely kétségtelen bizonyossággal érzi át, hogy a gyenge, véges ember életének minden java a végtelen hatalmú örök Isten kezéből származik, aki nemcsak lesújtja a gonoszt, de áldó kegyelmét nyújtja azoknak, akik őt szeretik s neki tetsző életet élnek.

10. Legyen a tanuló erkölcsös. Mindenkor híven, ingadozás nélkül kövesse a lelkiismer-et íratlan örök törvényének intó szavát, mely az élet szövevényes viszonyai között mindig megmutatja a jónak, helyesnek útját. A családi kör nevelje a tanulót arra az igazságra, hogy a nyugodt, tiszta öntudat az emberi élet legbecesebb tulajdona; nevelje arra a kész-ségre, hogy ne a bűnhődés féltelme miatt kerülje a rosszat, hanem azért kövesse a jót, mert

lelke csak a jónak tiszteletében és szeretetében találja élete boldogságának megszentelt gyönyörűségét.

11. A tanuló egész lelkületében legyen alázatos és emberszerető. Ne adjon helyet lelkében az elbizakodottságnak, haragnak vagy gyűlöletnek; amennyire önmagát megbecsüli, annyira becsüljön, tiszteljen és szeressen másokat. Mélyen hassa át lelkét az örök törvény: szeresd felebarátodat, mint magadat.

12. A tanuló általában őrizze meg lelkének, testének tisztaságát; semmi bűnnel, semmi cselekedettel ne szennyezze be lelkét, testét s az emberi méltóságot erényes, becsületes életének minden cselekedetében őrizze meg. Mivel a tanuló érzékeny s minden hatást magába fogadó lelke a családból s általában környezetéből nyeri az egyéniségét öntudatlanul is irányító erőt, a családnak s környezetnek lelki, testi tisztasága, egész érzelmi világa, a tanuló fejlődő egyénisége érdekében nem hangsúlyozható eléggé.

Azért a gimnázium tanári kara hivatásának teljes tudatában arra törekszik, hogy azok a nemes érzelmek és gondolatok, melyeket az ifjú lelkekben felébreszteni és megszilárdítani óhajt, a családban is gerjesztő és ápoló erőre találjanak, hogy így iskola és otthon a közös munkára egyesülten igazi jellemet nevelhessenek magyar hazánknak és az egész emberiségnek.

Magasztos öröm reánk nézve, hogy ifjúságunk elé a legtiszteletreméltóbb férfiú jellemét állíthatjuk eszménykép gyanánt, aki mint jeles aszódi diák itt élte át ifjúsága röpké éveit; lelke itt telt meg gazdag tartalommal s magyarsága büszke tudatában innen indult el tünevényes pályafutására. Az emberi erények és a legnemesebb érzések e gazdag lelkű birtokosa, a honszerelmében megdicsőült világhírű költő: Petőfi Sándor. Dicsőségéből minden aszódi tanuló alakjára esik egy sugár, mert a föld, melyen jár, a hajlék, melyben tanul, emléktől van megszentelve. Kell, hogy az a sugár ne csak beragyogja a tanuló alakját, de hassa át egész bensejét s szívét mindvégig a honszerelem szent hevével dobbantsa meg.

Mivel a tanári kar a tanuló egész jövőjére kiható fontosságot tulajdonít annak, hogy a tanuló milyen környezetben tölti el fogékony ifjúsága éveit, a tanuló a tanári kar értesítése és jóváhagyása nélkül szállást nem fogadhat. A szállásadók erkölcsi és anyagi kötelezettségeiknek lelkiismeretesen tartoznak eleget tenni; a náluk levő tanulók a tanári kar felügyelete és ellenőrzése alatt állanak. A szállásadók tanulóiknak e szabályzat alapján bármi tekintetben kifogásolt házi életéről a tanári karnak jelentést tenni kötelesek. Ahol a tanuló testi és lelki, vallási és erkölcsi érdeke e szabályzat követelményei alapján biztosítva nincs, a tanári kar a tanulót az illető szállásadótól kérlelhetetlenül eltiltja.”⁷

ISKOLAI TÖRVÉNYEK

„Minden tanuló, midőn tanodánkba lép, fontos kötelességeket vállal magára, melyeknek teljesítésétől függ az intézet céljainak elérése. – E kötelességek a következő törvények által határozottak meg, melyeknek megtartását tanintézetünk minden tanulótól egyaránt megkívánja:

I.

Minden tanuló, felvétele végett tartozik szülei, vagy gyámja kíséretében, az igazgatónál személyesen megjelenni s hiteles bizonyítványt előmutatni; a magántanulók felvételi vizsgát tesznek le. A tanuló köteles a tandíjat félévenként előre lefizetni. –

II.

Az iskola pontos látogatása a tanulónak legelső kötelessége. Ha valamely tanuló a leczkét elmulasztotta, tartozik a mulasztás okát osztálytanárának bejelenteni. – Alapos ok nélkül történt leczke-mulasztás a hanyagsághoz mérten büntetetik. –

III.

A tantermek a tanulóknak a tanítás megkezdése előtt egy negyedórával nyitvatnak meg, mely időben a tanulók osztályaikban gyülekeznek össze, és csendes, illedelmes magaviselet mellett várják be tanáraikat. –

IV.

A tanuló tisztán és illedelmesen tartozik az iskolában megjelenni úgy, hogy külseje által is tanuló ifjúhoz való műveltséget tanúsítson. – Ezen tisztaság, a tanszerekre nézve is megköveteltetik. –

V.

A tanuló tartozik az illető tanórára összes tanszereit magával hozni. – Idegen szerű tárgyakat a tanórára hozni elkobzás terhe alatt tilos. –

VI.

Az iskola teremben a tanuló az illető tanár beléptekor, valamint távozásakor felállás által jelenti ki tiszteletét. Ugyanez történik, ha az iskola elöljárói jelennek meg az iskolában. –

VII.

A tanítás alatt minden tanuló tartozik magát illedelmesen viselni, a tanításra figyelni s mindazt megtartani, amit tanára jónak látott elrendelni. –

VIII.

A tanuló ifjak egymás iránt tisztelettel viseltessenek. – Ha valamely tanuló más által megsértettnek érzi magát, óvakodjék a visszatöréstől, hanem jelentse az esetet osztálytanáránál. – A tanulók általában jól nevelt ifjakként viseljék magukat; kerüljék mindazt, ami az illedelmet sérti. – Az egyház és iskola előljárói, a tanárok és más tisztességes személyek iránt tiszteletet tanúsítani a tanuló becsületére válik. –

IX.

Az iskolai bútorok rongálása s a falakra való firkálás szigorúan tiltatik; a kártevő nemcsak az okozott kárt tartozik megtéríteni, hanem bűnhődni is fog. –

X.

Tilos a könyvek vagy ruhák elzálogosítása, úgyszintén a szülőktől kapott pénz könnyelmű elfecsérlése. –

XI.

Minden oly-nemű foglalkozás, költséges, vagy fogyasztás, mely csak felnőtteket illet, szigorúan tiltatik. –

XII.

Nyilvános mulatságokban a tanulók szülei, vagy rokonaik kíséretében jelenhetnek meg, de akkor is csak az igazgató engedelmével. –

XIII.

Ki a szünidők alkalmával az intézetből eltávozik, magát az igazgatónál és osztálytanáránál bejelenteni tartozik. –

XIV.

A város határát az igazgató tudta nélkül elhagyni nem szabad. –

XV.

Saját felekezeti templomában a szokott időben minden tanuló köteles eljárni. –”⁸

Az algimnázium tantestületének tagjai az oktatáson kívül fontosnak tartották tanítványaik jellemének fejlesztését. Elvárásaikat írásos formában tették egyértelművé tanulóik számára. Ez a szabályzat pontokba szedve vált hozzáférhetővé mindenki számára. A *Házirend* és az *Iskolai törvények* című dokumentumok tartalmazzák azokat a követelményeket, amelyeknek meg kellett felelnie a tanulóifjúságnak. A pontok megfogalmazásánál kerültk a tiltó és felszólító mondatok alkalmazását. Kijelentő mondatokban írták elő a megfelelés kritériumait, pl.: „*a tanuló legyen, a tanuló köteles, a tanulónak kell... stb.*”

A tantestület tagjai egyetértettek abban, hogy az ismeretek átadásán kívül egyfajta erkölcsi tartást kell adni tanítványaiknak. Ennek a pontosság éppúgy része volt, mint az egymás iránti tisztelet, szeretet, a becsületesség, az igazmondás, a másokért érzett felelősség vagy saját tetteik következményeinek vállalása. A megfelelő szokásrendszer, a társadalmilag elfogadott viselkedés- és magatartásformák kialakítása a szocializációs folyamat része volt, akárcsak napjainkban.

Ezen célok elérése érdekében a családnak is részt kellett vállalnia a személyiségfejlesztésben. A család és iskola harmonikus együttműködése következtében a diák kikerülve az iskolapadból a társadalom hasznos tagjává vált. A gyermek környezetének tagjai (szülők, pedagógusok, szállásadók) egymás munkáját segítve olyan keresztyén értékrend közvetítésén fáradoztak, amely a kor szellemének megfelelt és bensővé válása lehetővé tette a konstruktív életvezetést.

Az *Iskolai törvényekben* rögzítették a tanulók iskolai kötelezettségeit. Megtalálható itt minden az iskolában és templomban való kötelező megjelenéstől a házi feladat elkészítésén át az illedelmes viselkedésre vonatkozó előírásokig egyaránt. Ezen szabályok be nem tartása következményeket vont maga után.

Úgy vélem, a fenti törvények – a mai diák számára talán megmosolyogtató – szigorú előírásokat foglalnak magukban. Híven tükrözik alkotóik emberformálás iránti elkötelezettségét, a nevelhetőségbe vetett hitét. Mindezek ellenére vagy talán épp ezért az iskola által kialakított arculat nagymértékben hozzájárult az intézmény népszerűségéhez, látogatottságának növeléséhez.

A tanulóifjúságról

Az alábbiakban az algimnázium diáklétszámának alakulását ismertetem. Összesen 4553 fő végzett az intézményben az 50 év folyamán. Mivel nem minden tanév adatai ismertek számunkra, így ez az adat nem a teljes létszámot tükrözi.

1862/63.	nincs adat	1868/69.	71 fő
1863/64.	nincs adat	1869/70.	92 fő
1864/65.	51 fő	1870/71.	82 fő
1865/66.	nincs adat	1871/72.	79 fő
1866/67.	nincs adat	1872/73.	84 fő
1867/68.	45 fő	1873/74.	78 fő

1874/75.	102 fő	1893/94.	102 fő
1875/76.	113 fő	1894/95.	102 fő
1876/77.	120 fő	1895/96.	100 fő
1877/78.	110 fő	1896/97.	99 fő
1878/79.	97 fő	1897/98.	94 fő
1879/80.	113 fő	1898/99.	110 fő
1880/81.	108 fő	1899/1900.	95 fő
1881/82.	89 fő	1900/01.	90 fő
1882/83.	100 fő	1901/02.	102 fő
1883/84.	104 fő	1902/03.	98 fő
1884/85.	105 fő	1903/04.	107 fő
1885/86.	96 fő	1904/05.	114 fő
1886/87.	93 fő	1905/06.	114 fő
1887/88.	110 fő	1906/07.	110 fő
1888/89.	105 fő	1907/08.	103 fő
1889/90.	100 fő	1908/09.	120 fő
1890/91.	97 fő	1909/10.	118 fő
1891/92.	98 fő	1910/11.	108 fő
1892/93.	107 fő	1911/12.	118 fő

A számadatok önmagukért beszélnek. Meg kell azonban említenem, hogy az aszódi al-gimnázium olyan tanintézet volt, amely nemcsak az evangélikusok, hanem más vallá-sok követői előtt is szélesre tárta kapuit (amint erre már utaltam). Az intézmény nép-szerúségének növekedésével a diákok létszáma 10 év alatt megduplázódott, majd to-vább emelkedett. Az 1874/75. tanév évkönyvében Csengey Gusztáv, az akkori igazgató, így írt erről: „Az aszódi ev. algymnasiumot a prot. áldozatkészség teremtette; de sohasem sán-colta el magát szűkkeblűen a felekezetiesség korlátaival. A vidék tanulóinak valláskülönbség nélkül egyenlő szeretettel tárta föl keblét s felekezeti jellegét csak címében tartotta meg. ... A vidék lassan felismerte az intézet jótékony hatását, pótolhatatlan szükségét, s mindig nagyobb-na-gyobb bizalommal hozták el gyermekeiket protestáns, kath., és izr. szülők egyaránt.”

Ezeknek a gondolatoknak ellentmond az a tény, hogy a tandíj különböző kategóriái-nak megállapítása részben vallási vonzatú volt. A tandíj összegének meghatározásában szerepet játszott az is, hogy az illető támogatást nyújtott-e az iskolának vagy sem, helybéli vagy vidéki diákról volt szó. A folyton emelkedő tandíj az 1887/88. tanévben a következőképpen alakult:

az alapítók – helybéli evangélikusok	12,- Ft helyett 14,- Ft
keresztények (függetlenül a helytől)	18,- Ft helyett 20,- Ft
izraeliták (függetlenül a helytől)	24,- Ft helyett 30,- Ft

Legmagasabb összegű tandíjat az izraelita tanulóknak kellett fizetniük. Több mint a kétszeresét fizették, mint a helybéli evangélikus tanulók, akiket kétségkívül előnyben részesítettek a más vallásúakkal szemben. A megkülönböztetés a katolikus és refor-

mátus tanulók esetében is érvényesült, csak sokkal kisebb arányban. (Másfélszeres összeget fizettek.)

Ez a szembetűnő különbség azzal magyarázható, hogy semmivel (természetesen a tandíjon kívül) nem járultak hozzá az iskola fenntartásához. Ezért 1881-ben tárgyalásokat kezdtek, amelyek azonban csak a század végén vezettek eredményre. Ennek köszönhetően a tandíjak összege így alakult az 1901/1902. tanév folyamán:

helybéli protestáns tanulók	40 Korona
vidéki protestáns tanulók	48 Korona
más vallásfelekezetűek	60 Korona

Látható, hogy a kedvezményezettség a protestáns tanulók javára továbbra is fennáll, de a különbség mértéke csökkent.

A következő táblázat a tanulók „részletes” adatait tartalmazza az 1874/75. tanévben.

Osztály	Tanulók száma			Lakhely		Vallása					Időközben kimaradt	Időközben jött
	Beiratott az év végén	Nyilvános	Magán	Vidéki	Helybéli	Ev.	Ref.	Róm. kat.	Ortodox	Izraelita		
I.	42	38	4	36	6	20	3	12	-	8	-	1
II.	22	21	1	14	8	6	-	7	1	8	1	-
III.	22	22	-	16	6	3	5	8	-	6	-	-
IV.	16	15	1	13	3	5	3	6	-	2	-	-
Össze- sen:	102	96	6	79	23	34	11	33	1	24	1	1
%:		94	6	77	23	33	11	33	1	22		

Ebben a tanévben a diáklétszám megduplázódott a kezdetekhez képest. A gimnázium I. osztályába csak olyan fiú tanulókat vettek fel, akik betöltötték 9. életévüket és az elemi iskola elvégzését hiteles bizonyítvánnyal tudták igazolni. Megfelelő bizonyítvány hiánya esetén felvételi vizsgára kötelezték a tanulót, ami díjmentes volt. A felvételehez folyékony és értő olvasás; egyszerű és összetett mondatok ismerete; helyes és olvasható írás; tízes számrendszerben ezerig egész és tört számokkal a négy alapművelet tudása szükséges.

Az osztályonkénti magántanulók száma minimális volt. Nem is minden évfolyamon tartottak nyilván magántanulót. Az iskola létszámának csupán 6%-át tette ki. Ezeknek a diákoknak a tanév elején és végén vizsgát kellett tenniük. Kivételes és rendkívüli esetben ettől az időponttól az igazgató engedélyével el lehetett térni. A tanulóknak írásban, szóban és rajzban kellett számot adni tudásukról.

„A fegyelem fenntartásában némi nehézséget okoz, hogy a vidéki tanulóink egy része bejár a

szomszédos községekből s így fölöttük örködnünk kell egész nap, az előadáson kívül is.”⁹ Számukra a tanítás után napközi otthonos ellátást biztosítottak.

Felekezeti hovatartozás tekintetében nagyfokú tolerancia jellemezte az intézményt. A diákoknak „csak” 1/3-a volt evangélikus, a többi kétharmad megoszlott a reformátusok, római katolikusok, izraeliták és ortodox (1%) vallásúak között.

Tanév közben az iskolát csak indokolt esetben hagyhatta el a tanuló, így lemorzsolódásról alig beszélhetünk.

Ezek az arányok átlagosan jellemzőek a tanulók adatainak megoszlására. Kisebbség nagyobb eltérések az évek során a tanulói létszámtól függően tapasztalhatók, de az eddigiektől jelentős mértékben eltérő változás nem állapítható meg.

A tanulók szüleinek vonatkozó adatokat először az 1880/81. tanévet feldolgozó évkönyvben találtam. Sajnos ezek is hiányosak.

Osztály	Tanulók száma			Lakhely		Vallás				Kimaradt	Szülei polgári állása			
	Beiratkozott	Nyilvános	Magán	Vidéki	Helybeli	Evang.	Ref.	Róm. kat.	Izraelita		Értelemiség	Ósternelő	Iparos	Szolgálattev. végző
I.	25	21	4	23	2	10	3	6	5	-	16	2	3	-
II.	23	22	1	15	8	6	2	6	9	-	10	-	5	-
III.	25	25	-	20	5	7	1	11	6	2	14	1	2	2
IV.	16	16	-	15	1	9	-	2	5	-	9	-	2	-
Összesen:	89	84	5	73	16	32	6	25	25	2	49	3	12	2
%		94	6	82	18	36	8	28	28				66 fő	

A tanulók életkorok szerinti megoszlása is változó képet mutat.

Osztály	9 év	10 év	11 év	12 év	13 év	14 év	15 év	16 év	Összesen
I.	2	10	14	9	1	-	-	-	36
II.	-	-	6	9	8	3	-	-	26
III.	-	-	2	6	9	3	-	2	22
IV.	-	-	-	-	5	5	4	9	23
Összesen	2	10	22	24	23	11	4	11	107

1912-ben nyolcosztályos főgimnáziummá fejlődött az aligimnázium.

A gazdasági világválság idején, Schulek János tervei alapján készült el az az épület, amely az államosításig otthont adott az evangélikus gimnáziumnak az Aszódról Hatvanba vezető főút mentén. (E harminchat év történései nem tartoznak az általam jelelt témához.)

A gimnázium újbóli megnyitása

1991-ben megjelent az egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről szóló törvény. Ezzel lehetőség nyílt arra, hogy az evangélikus egyház újraindítsa középfokú oktatását Aszódon. Megkezdődtek a tárgyalások az önkormányzattal, amely úgy döntött, hogy nem adja vissza a Hatvani úti iskolaépületet. Ennek ellenére az Evangélikus Egyház vezetősége amellet foglalt állást, hogy „a régi név visszavételével vállalja Aszódon két és fél évszázadon át megvalósított oktatási tradícióit és kifejezi a nagy költő iránti nagybecsülését is, aki az evangélikus gimnázium tanulója volt Aszódon 3 éven át”.¹⁰

1994-ben a tárcaközi bizottság határozatot hozott, amely arról szólt, hogy az evangélikus egyház építse meg új oktatási intézményét. Az akkori kormányzat 575 milliót adott az egyháznak kártalanításként. Az építési telket a helyi önkormányzat biztosította az evangélikus templom melletti területen. Megkezdődhetek a szervezési, tervezési munkálatok a kivitelezés mielőbbi biztosítása érdekében. Mint korábban Sárkány János tette, a helyi egyházi vezető, Detre János esperes is felkarolta az iskola ügyét. Az ő és együttműködő munkatársai kitartó munkájának köszönhetően 1996 májusában megkezdődhetett Nagy Tamás Ybl-díjas építész tervei alapján egy húsz tantermes iskola építése.

Közben folyt az oktatás. 1994. szeptember 1-jén egy négyosztályos és egy hatosztályos gimnáziumi osztály indításával az Evangélikus Egyház Aszódi Petőfi Gimnáziuma megkezdte működését. 3 éven át tartó albérelti elhelyezést (amely az Aszódi 1. számú Általános Iskola alagsorában volt) követően 1997. szeptember 6-án az ünnepélyes átadás után 210 diák kezdhette meg tanulmányait az új épületben. Az elképzelések megvalósulásával egy 21. századi elvárásoknak megfelelő komplexum épült fel. A háromszintes épület 24 000 m² területen fekszik, szabálytalan háromszög alakú. A berendezése korszerű. Az osztálytermekben modern padok és székek szolgálják a tanulóifjúság kényelmét. Minden teremben mosdó lett kialakítva. A szaktanterem (biológia, fizika, kémia, nyelvi, számítástechnika) mellett planetárium és egy minden igényt kielégítő könyvtár segíti a tanárok és diákok munkáját. A tornaterem átadására 2002 májusában került sor. Az iskolaépítés a kollégium felépítésével válik majd befejezetté, melynek alapját – reményeink szerint – 2003 tavaszán rakják le.

A gimnáziumot dr. Harmati Béla evangélikus püspök avatta fel és a szalagot átvágva, az épület kulcsát átnyújtotta dr. Roncz Béla igazgatónak.

Azóta 6 év telt el. Jelenlegi diáklétszámunk 576 fő. Az ide jelentkezők – életkoruktól függően – 8, 6 és 4 évfolyamos képzésre nyerhetnek felvételt. Az oktató-nevelő munkában 55 pedagógus, lelkész és hitoktató vesz részt. Intézményünk alapvető célja felkészíteni növendékeinket a sikeres érettségi vizsgára és felsőfokú tanulmányok folytatására. Ezt hivatottak elősegíteni azok a fakultációs foglalkozások, amelyek bevezetésére a tanuló igényektől függően az utolsó két évfolyamon kerül sor. A lehetőségek között valamennyi közismereti tárgy helyet kap. (A tantárgyfelosztást a cikk végén található táblázat tartalmazza.) Törekszünk arra, hogy az általunk közvetített általános alapműveltséget megalapozó ismeretek széles skáláját biztosítsuk. Olyan keresztény

értékrendet kívánunk közvetíteni, amely biztosítja tanítványaink számára, hogy társadalmunk szilárd erkölcsű, értékes tagjává váljanak. Ezt tükrözi az iskola pedagógiai programjának *Nevelési-oktatási* alapelvek című fejezete.

A hétfői áhítatok, a heti 2 hittanóra (felekezeti hovatartozástól függően), az egyházi ünnepek, a csendesnapok hozzájárulnak a célként megfogalmazott keresztény közösség kialakításához. Erősítik az Istenben való hitet és szeretetet. Ezen alkalmak ösztönzik diákjainkat a keresztény emberhez méltó életforma vállalására.

Céljaink megvalósításában meghatározó szerep jut a tanárnak és a tantestületnek. Jó példával és pozitív hozzáállással kell tanítványaink előtt járni a tudás és a hit értékeit képviselve. Reméljük, hogy az előttünk álló évek során sikerül felnőni elődeinkhez.

Tantárgyfelosztás

TANTÁRGYAK	OSZTÁLYOK							
	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
Magyar	5	4	4	4	4	4	4	4
Történelem	4	3	2	2	2	2	3	3
Filozófia	–	–	–	–	–	–	1	1
Angol nyelv	3	3	4	4	4	4	4	4
Német nyelv	3	3	4	4	4	4	4	4
Latin nyelv	–	–	3	3	–	–	–	–
Matematika	4	4	4	4	4	4	4	4
Fizika	–	–	2	2	2	2	2	2
Kémia	–	–	2	2	2	2	–	–
Földrajz	–	–	2	2	2	2	–	–
Biológia	3	3	2	2	2	2	2	2
Rajz	2	2	2	2	1	1	1	1
Testnevelés	2	2	2	2	2	2	2	2
Informatika	1	1	1	1	1	1	1	1
Ének	2	2	1	1	1	1	–	–
Hittan	2	2	2	2	2	2	2	2

Jegyzetek

¹ Az egyes iskolák esetleges előzményeivel itt nincs terünk foglalkozni.

² Pl. Csengey Gusztáv a jénai egyetem hallgatója volt, Micsinay János teológiai tanulmányait Pozsonyban fejezte be. Bolla Lajos, aki 12 évig állt az iskola élén, a kolozsvári egyetemen végezte tanulmányait.

³ Petőfi Múzeum Történelmi Dokumentáció 88.15.18. – 1874. júl. 29. jkv.

⁴ Szelényi Ödön: *A magyar evangélikus iskolák története a reformációtól napjainkig*. Pozsony: Grafikai Műintézet, 1917. 145. o.

⁵ Szelényi Ödön: *A magyar evangélikus iskolák története a reformációtól napjainkig*. Pozsony: Grafikai Műintézet, 1917. 147. o.

⁶ Sajnos a tanári ülések dokumentumai elvesztek.

⁷ Az Aszódi Evangélikus Gimnázium Értesítője 1908–1909.

⁸ *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Szerk.: Farkas Rozália. Szentendre: Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1996. 318–319. o.

⁹ Évkönyv 1891/92. 5. o.

¹⁰ Idézet az Alapító Okiratból.

Irodalom

Az aszódi evangélikus gimnázium értesítője I. 1868–1889.

Az aszódi evangélikus gimnázium értesítője II. 1889–1900.

Az aszódi evangélikus gimnázium értesítője III. 1900–1908.

Az aszódi evangélikus gimnázium értesítője IV. 1908–1914.

Az aszódi evangélikus gimnázium évkönyve 1997–1998.

Iskolák, tanítók, tanárok a Galga völgyében a 19. század végéig. Szerk.: Asztalos István. Aszód: Petőfi Múzeum, 1978.

Kisváros a Galga mentén. Szerk.: Asztalos István. Aszód: Aszód Város Önkormányzata, 1997.

Művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk.: Farkas Rozália. Szentendre: Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1996.

Szelényi Ödön: *A magyar evangélikus iskolák története a reformációtól napjainkig*. Pozsony: Grafikai Műintézet, 1917.

Források

Aszódi Evangélikus Egyház Irattára – Protocollum – 1869. júl. 4. jegyzőkönyv

Aszódi Evangélikus Egyház Irattára – Protocollum IV. – 1875. jan. 25. jkv.

Aszódi Evangélikus Egyház Irattára – Protocollum – 1878. márc. 24. jkv.

Aszódi Evangélikus Egyház Irattára – számozatlan irat

Evangélikus Országos Levéltár Pestmegyei Esperességi Iratok 1863. 14.

Petőfi Múzeum Történeti Dokumentáció 88.15.18. – 1871. aug. 14. jkv.

Petőfi Múzeum Történeti Dokumentáció 88.15.18. – 1874. júl. 29. jkv.

Petőfi Múzeum Történeti Dokumentáció 88.15.18. – 1884. júl. 9. jkv.

Petőfi Múzeum Történeti Dokumentáció 88.15.18. – 1888. máj. 29. jkv.

Petőfi Múzeum Történeti Dokumentáció 88.15.18. – 1891. aug. 11. jkv.

Petőfi Múzeum Történeti Dokumentáció 88.15.18. – 1893. febr. 3. jkv.

Petőfi Múzeum Történeti Dokumentáció 88.15.19. – 1906. aug. 4. jkv.

Petőfi Múzeum Történeti Dokumentáció 88.15.19. – 1908. szept. 29. jkv.

VÉGH LÁSZLÓ

Örökségünk és a huszonegyedik század

Egy fizikus szemével

Nagy bátorság kell ahhoz, hogy 2002 végén a 21. században várható történésekről értekezzünk. Csak arra vállalkozhatunk, hogy felmérjük, merre tart a világ, milyen jellegű változásokra számíthatunk, és mit tehetünk a fenyegető veszélyek ellen. Míg a 20. század elejét alapvetően a bizakodás, az emberi értelemben és a civilizáció jövőjébe vetett hit jellemezte, addig a 21. század elején sokan félünk a jövőbe tekinteni. Az előttünk álló század a bizonytalanság, az átmenet időszakának tekinthető. A mostanáig elért tudományos-technikai eredmények ráébresztettek bennünket arra, hogy a fejlődés lehetőségei korlátozottak, sőt, civilizációnk léte is kérdésessé válhat. Nehéz elképzelni, ténylegesen mi fog történni, ugyanakkor bizonyos fejlemények elég nagy biztonsággal megjósolhatók.

A 21. század megpróbáltatásaira a protestáns szemléletet jellemző hittel, bűneinket megvallva, alázattal, bizalommal és éberséggel kell készülnünk. Hiszünk, hinnünk kell abban, hogy Istenünk nem hagyott el bennünket még most sem, figyel ránk és megsegíthet bennünket. Megalázzuk magunkat, mert tudhatjuk jól, hogy a ránk bízott teremtett világban csak élünk és élünk, de őrizni nem őriztük azt. Önmagunkat megvizsgálva meg kell vallanunk, hogy őseink, de különösen mi, ma élők, rövidlátóan, mondhatni vakon, sodródtunk és sodródunk a végzet felé, anélkül, hogy Istenünk törvényeire, szavára jobban odafigyeltünk volna, Isten üzeneteit megértettük volna. Kérjük, hogy Istenünk adjon elég erőt nekünk arra, hogy azokat a csapásokat, amelyek őseink és saját bűneink folytán hamarosan ránk zúdulnak, legyen erőnk elviselni. Bizalommal fordulunk Istenünk felé, reménykedve abban, hogy megadja számunkra azokat a lehetőségeket, amelyeket felismerve és kihasználva kilábalhatunk civilizációnk válságából. Nem számíthatunk arra, hogy a válság – valamilyen csoda vagy hatalmas szerencse folytán – egyszerre csak megoldódik, anélkül, hogy különösebb erőfeszítést tettünk volna. Ébernek kell lennünk ahhoz, hogy Isten intéseit megfelelően fogadjuk és valóban az ő útjain járassunk.

Nem túlzás leírni, hogy a 21. század az emberiség történetének egyik legválságosabb szakaszát hozhatja el. A világ rohamosan növekvő népessége kénytelen lesz szembenézni azzal, hogy a bolygó energia- és egyéb

források kimerülőben vannak és képtelenek az egyre növekvő emberi szükségletek fedezésére. A történelem során számos társadalmat sújtott már ilyen jellegű válság. A 21. században azonban az emberiség egésze lesz kénytelen szembenézni a források szűkösségével és a rohamosan romló egyéb környezeti feltételekkel. A későbbiek könnyebb megértése kedvéért ismerkedjünk most meg egy olyan civilizáció pusztulásával, amelynek összeomlása jól példázhatja, mi várhat az emberiségre, ha a jelenlegi irányzatok tartósak maradnak. A Húsvét-sziget népének tragédiája képszerűen mutatja, mi történhet az emberrel, ha természetes környezetével, erőforrásaival felelőtlenül, rögeszmék rabjaként bánik.

A Húsvét-sziget civilizációjának összeomlása¹

A Húsvét-sziget területe durván 160 négyzetkilométernyi, minden más lakható szárazföldtől hatalmas távolságokra található. A sziget talaja termékeny, éghajlata szubtrópusi. Felszíne kopár, növény- és állatvilága szegényes, csak a tengerparton álló hatalmas kőszobrok hívják fel magukra a figyelmet. 1722 húsvétján a kietlen, pusztaság földdarabon a felfedezők alig kétezer tengődő őslakost találtak. A szigeten nem láttak egyetlen három méternél magasabbra növevő fát vagy bokrot sem, a növényzet fűfélékből, sásból és páfrányokból állt. Az állatvilág hasonlóan szegényes, a rovarokon kívül egyetlen őshonos szárazföldi állat sem található, nincsenek sem denevérek, sem szárazföldi madarak, sem csigák vagy gyíkok. Az egyedüli háziállat a tyúk. A szigeten történeteket a régészeti feltárások alapján ismerjük, a leletek alapján készített megdöbbentő krónikát nemrég, pár éve közölték. A Húsvét-sziget valaha valóságos földi paradicsom volt, szubtrópusi őserdővel, igen gazdag növény- és állatvilággal. Mivel a szigeten nem éltek ragadozók, a tengeri madarak háborítatlan fészkelőhelyeként szolgált. A polinéziai eredetű telepesek 1600 éve, 400 körül érkeztek a szigetre. Jól boldogultak, a sziget adottságaihoz alkalmazkodó összetett gazdasági, politikai rendszert hoztak létre, fejlett kultúrával rendelkeztek. Vulkanai tufából faragott kőszobraik között vannak 10–20 méter magasak is, a legnagyobb 270 tonna tömegű. Ezeket a kőbányától a tengerpartig sokszor csaknem tíz kilométer távolságra kellett szállítaniuk. Pálmafák törzsein görgetve, kötelekkel húzták őket. A köteleiket egy, a szigeten őshonos fa rostjaiból készítették. A gazdag és termékeny szigeten a virágzás korszakában hétezer, egyes becslések szerint húsezer ember élhetett. A pusztulás nem hirtelen következett be. Kb. 800 környékén kezdték irtani az őserdőt, a fa eleinte főleg kenuk építéséhez és tűzifának kellett. A kőszobrok 1200–1500 között készültek. A görgetésükhöz használt pálmafa nem sokkal 1400 után végleg kiveszett a szigetről. A kötelek készítéséhez használt fa is kihalt, az utolsó, hírnemző példány a 20. században pusztult ki. Mivel csak a Húsvét-szigeten őshonos fáról van szó, mára már csupán a botanikus kertekben van belőle. A 15. századra nemcsak a pálmafák lettek oda, hanem letarolták az őserdőt is. A szigetről szinte az összes fa eltűnt. Nem tudtak újabb kenukat sem készíteni, az étrendből ettől fogva hiányoztak a nyílt tengeren fogott halak és delfinek, amelyek addig a szigetlakók táplálékának fő fehérje forrását szolgáltatták. Kiveszett az összes őshonos szárazföldi madár, a tengeri szárnyasok jó része is eltűnt. A szigetlakók ételmét ezek után a mezőgazdasági termelés adta. Húsként ott volt a szigetlakók által hozott tyúk.

A termékeny földeket gyorsan pusztította az erózió, a talaj egyre soványabb termést adott. Az emberek éhezni kezdtek. Lázadások törtek ki, elsöpörték a vezető rétegeket, az arisztokráciát, a papságot. Felbomlott a rend, a nagycsaládok egymásnak estek, tombolt az erőszak. Az éhező emberek megettek mindent, amit lehetett, ráfanyalodtak a patkányokra is, majd elterjedt az emberevés.

Voltak olyan, nagyjából a húsvét-szigeti viszonyokkal rendelkező, szintén polinéziai hajósok által benépesített szigetek, ahol valóban paradicsomi körülményeket találtak a felfedezők.² Tehát nem szükségszerű az, hogy egy civilizáció elpusztítsa önmagát. A Húsvét-sziget társadalma mai szóhasználattal jóval fejlettebb volt, mint más, a természettel összhangban élő szigetlakó társadalom. A Húsvét-szigeten magasabb szintű volt a munkamegosztás, ott az emberek jóval többet dolgoztak, mint a paradicsomi körülmények között élők, így a ma oly divatos fogalom, a GDP is sokszorosa lehetett annak, amit a természetnek megfelelően élő társadalmakban számolhatnánk. Ez arra utal, hogy bánjunk óvatosan a társadalom fejlettségének és a társadalom teljesítményének fogalmával.

Joggal merülhet fel bennünk a kérdés, miért nem tudták a húsvét-szigetiek abba hagyni az őket éltető természetes környezet pusztítását. Kb. 300 szobrot állítottak fel a tengerparton, további 700 kolosszus befejezetlen maradt. Úgy tűnik, az utolsó fatörzsig folytatták az öngyilkos munkálatokat, mert vagy félkészben hagyták ott a szobrokat a kőbányában, vagy a vontatásuk szakadt meg hirtelen. Pedig a favágások miatt jól láthatóan pusztult az őserdő, nyilvánvaló lehetett, hogy nagy baj van, de nem tudtak megállni. Miben reménykedhettek a Húsvét-sziget lakói? Talán abban, hogy a szobrok elnyerték a felsőbb hatalmak tetszését és az égiek majd valamiképpen megmentik őket. Vagy az is számíthatott, hogy ha leálltak volna a szobrok készítésével és szállításával, az hatalmas munkanélküliséggel és így a társadalom rendjének felbomlásával járt volna együtt. A vezető rétegeknek, a papoknak és a törzsfőknek ekkor el kellett volna ismereni, hogy hosszú időn át rosszul vezették a népet.

Választ kell adnunk, másként nem tehetünk

Világunk mai állapota olyasféle lehet, mint amilyen a Húsvét-szigeté volt a szoboremlések fénykorában. Globális környezeti válság, nyersanyag- és főleg energiaválság fenyeget bennünket. Civilizációnk hamarosan végveszélybe kerülhet. A Húsvét-sziget lakói az összeomlásokkor nem tudtak elmenekülni, nekünk sincs hová menni. A példátlan kihívás gyors választ követel, pár évtized múltán, ha így folytatjuk, már jóval kisebb lehetnek az esélyek valamiféle átmenetre. Ahogy a Húsvét-sziget civilizációjának összeomlása és a hasonló természeti viszonyok között paradicsomi módon élők példája is mutatja, civilizációnk válságának oka alapvetően szellemi eredetű. Azaz nem elrendelt, hogy az emberiséget a 21. században apokaliptikus összeomlás sújtja. Az ember nem egyszerűen egy kivételesen okos állatfaj, amely felemészte környezetét forrásait, elpusztul. Fel kell tárnunk, milyen szellemi útvesztés vezetett a környezeti és civilizációs válsághoz és megvilágosodva meg kell keresnünk, mit csinálhatunk, hogyan tehetjük fenntarthatóvá civilizációnkat. A civilizáció fenyegetettségének dolgában a kereszténységnek állást kell foglalnia. Mint látni fogjuk, a szellemi válság gyö-

kereinek feltárása elsősorban a vallásos, a bölcsész gondolkodás feladata és ez adhat útmutatást a tudományos gondolkodás számára, hogy mit tehetünk az emberiség túléléséért. A protestáns gondolkodás számára, amely alapvető jellemzőjének tartja, hogy állandóan vizsgálódik és keresi az Írásnak a mához szóló üzenetét, különösen fontos, hogy megfelelő választ adjon arra, ténylegesen mi okozta a modern ember szellemi el-tévelyedését. Ez már csak azért is lényeges, mert, mint tárgyalni fogjuk, a keresztény nagyhatalmak a történelem során komoly szerepet játszottak abban, hogy civilizációnk a jelenlegi válságos helyzetbe jutott. Természetesen a keresztény gondolkodásnak meg kell fogalmaznia azt is, hogyan viselkedhet, miként gondolkodhat a mai ember, miközben az emberiség egésze a végromlásba sodródik. Az értekezésben először röviden áttekintjük, milyen módon használja az ember az értelmét, majd a vallásos világszemlélet alapvető jellemzőivel foglalkozunk. Ezután tárgyaljuk, mennyire meghatározó a vallások szerepe az emberi gondolkodásban, civilizációk létrejöttében és fennmaradásában. A civilizációs válság környezeti, gazdasági és egyéb tüneteinek ismertetése után vázoljuk, honnan eredhet a mindezeket előidéző szellemi válság. Ezután megkísérlünk választ keresni arra, miben kell megváltoznunk, mire kell figyelnünk, majd vázoljuk, milyen gazdasági, politikai átalakulások útján oldhatjuk meg a civilizációs válságot legalább itt, Európában.

Az emberi értelem használatának módjairól

Az emberi civilizáció fejlődésének meghatározó tényezője, miképpen használja fel az ember az értelmét. Látni fogjuk, hogy ez a vallásos gondolkodás számára is kulcskérdés.³ Az értelmes ember a világ rendjét észelve lett annyira sikeres, vált a bolygó urává. A rend felfedezése mintázatok felismerését jelenti. Az ember a talált mintázatokat elraktározza az emlékezetében és az újabb észleléseit a már ismertek alapján rendszerezi, értelmezi. Keresi, mi a közös a mostaniban és a régiekben, milyen újabb kapcsolatokat lehetne találni a dolgok között. A nagy kérdés az, milyen erősen függnek össze a világ dolgai. Ha a kölcsönhatások nagyon erősek, akkor egyiket sem lehet a többitől függetlenül vizsgálni. A bölcsesség és az okosság az emberi értelem használatának két módszeréhez köthető. Hogy melyikhez érdemes folyamodnunk, az mindig attól függ, mennyire nagy az a terület, amivel éppen foglalkozunk. A bölcsesség a világ dolgait, jelenségeit a tapasztalatok összessége alapján igyekszik értelmezni. A bölcs azt keresi, hogy amit vizsgál, ahhoz hasonló hol fordult már elő korábban a történelem során, mikkor vethető össze, mi lehet a mostaniban a közös a már ismertekkel. A bölcs képzelőerejének felhasználásával hasonlóságokat keres és ezekre alapozva mond ítéletet valamiről. A véleménye éppen ezért sokszor nehezen érthető, nem is mindig elég világos az, mit miért mond, sőt sokszor az sem nyilvánvaló, hogy mit is akar kifejezni. A bölcs által mondottak elfogadhatósága nem véleménye bizonyíthatóságán, hanem a bölcs elismertségén, tekintélyén nyugszik, azon, hogy korábbi mondásai, előrejelzései az idők folyamán mennyire állták meg a helyüket. Az okosság az adott dolgot, jelenséget önmagában igyekszik megvizsgálni, megérteni. Ennek az a feltétele, hogy a vizs-

gálandót a világ egyéb hatásaitól el lehessen szigetelni. Ha ezt megtehetjük, akkor a viszonylag egyszerű rendszert pontosan meghatározva, megmondva, hogy mi alatt mit értünk, logikusan, ok-okozati összefüggésekben gondolkodva feltárjuk a rendszer jellemzőit. Az okos gondolkodás, ha a vizsgált dolog valóban leegyszerűsíthető és a világ többi dolgától elválasztható, nagyon hatékony és eredményes. Az okosság elveti a tekintélyt, számára csak a tiszta érvelés a mérvadó. Az okos ellentéte a buta, aki nem tudja a lényeges dolgokat a lényegtelenektől megkülönböztetni, és nem képes összefüggéseket átlátni. A bölcs ellentéte a bolond, aki nem ismeri fel, hogy a vizsgált dolgok mennyire összetettek, és – tekintet nélkül mások tapasztalataira, figyelmeztetéseire – ragaszkodik a túlzott egyszerűsítésekhez. Míg a bölcsesség általában együtt jár az okossággal, az okos bizony lehet egyúttal bolond is, ha rögeszmésen hangsúlyozza saját okosságát és képtelen felismerni a módszerének korlátait. Ha a mindennapokat nézzük, akkor a csak okosan gondolkodó ember jelentős előnyben van a bölccsel szemben. Az okos ugyanis különösebb töprengés nélkül él a lehetőségeivel, felhasználja a rendelkezésre álló eszközöket, és nem vesztegeti energiáját és idejét arra, hogy a távlati következményekkel foglalkozzon. A bölcs viszont gondol a jövőre, a tágabb összefüggésekre is, és ezért a köznapi gondolkodás számára határozatlannak, élehetetlennek mutatkozik. A bölcs gondolkodás hosszabb távon válik kifizetődővé. A vallásos gondolkodás módszere alapvetően a bölcsesség. Ahogy az Írás többször is megfogalmazza, a bölcsesség kezdete az istenfélelem. A vallásos szemlélet óv a világi okosságtól, azaz az első hallásra helyes, ám rövidlátó, öntelt, sokszor nyugodtan bolondnak is mondható érvelésektől. Gyakran megeshet, hogy a kevésbé művelt, ám önmaga korlátait tisztán látó ember helyesen látja az ember helyzetét a világban, miközben a művelt és okos, önmagában bízó értelmiségi rosszul ítéli meg, hogy mi történik körülötte. Ha ezt a fejünkben tartjuk, rögtön jobban megérthetjük Jézus számos cselekedetét, választását és feddését.

A jó és a rossz

Értelmünket használva folyamatosan döntéseket hozunk. A döntések meghozatalakor valamilyen szinten mindig mérlegeljük, hogy jó-e az, amit tenni készülünk. Központi kérdés az ember számára, mi számít a jónak és mi számít rossznak. A vallásos gondolkodás és a filozófusok egyaránt választ kell hogy adjanak erre a kérdésre. Az általunk adott meghatározás⁴ megfelel annak, amit a vallások a jóról és rosszról általában mondanak. A világegyetem fejlődési vonalát tekintve a jót az építéssel, a magasabb szervezettségű, összetettebb létrehozásával azonosíthatjuk. A rosszat a sátán, a mindent szétdobáló, összekeverő, a „diabolosz” testesíti meg, amely egy régebbi, szervezetlenebb állapotba akar visszavetni bennünket. A rosszat, ami az összevisszaságot növeli, általában könnyű elkövetni, meggy az úgymond magától is. A jót, ami viszont a rendezettséget fenntartja és akár növelheti is, nehezebb tenni, mert energiát, munkát kell befektetnünk hozzá. A rossz, a romboló a teremtett és fejlődő világ szükséges része, mert ahhoz, hogy új, teljesebb jöhessen létre, a régi nem maradhat változatlanul, legalábbis részben pusztulnia kell. A rombolást a rossz végzi. A világegyetem fejlődése is határozottan mutatja, hogy a jó a meghatározó, és erősebb, mint a rossz. Hiszen a mai

kozmológia szerint⁵ a világegyetem a hétköznapi nyelven semminek nevezhető fizikai állapotból jött létre és annyira finom, nagyon összetett rendszerek jelentek meg benne, mint az ember, az emberi agy. Közismert tapasztalat azonban, hogy a rosszat sokkal könnyebb észrevenni, mint a jót. A rossz nagyon látványosan, szembeötlően mutatkozik. A WTC ikertornyai hosszú éveken át épültek fel, és a tömeggyilkos merénylet órákon belül törmelékké változtatta őket. A jó, ami az építőnek, alkotónak, gondoskodónak felel meg, csak akkor vehető észre igazán, ha a dolgokat hosszabb távon, folyamatukban láthatjuk. Például az építkezés vagy akár a barátság, a szeretet a pillanat számára is jelent valamit, de igazából csak hosszabb idő után ismerjük fel igazi értékét. Az, hogy az ember jónak vagy rossznak tartja a világot, az életet, civilizációt és történelmet alakító erő.

A rend keresése és a vallás

A természetfölötti felé fordulás igen mélyen gyökerezik az emberben és végső soron két nagyon mély tapasztalatra épül, azoknak az értelmezéséhez köthető.⁶ Az első ilyen tapasztalat szerint a természet és a világ szép, rendezett, harmonikus egészet alkot. Ezt a tudata mélyén mindenki így érzi, aki magzatként és csecsemőként elég szeretetet kapott, így öntudatra ébredése zavartalanul történhetett, mert egy szerető, otthonos világ vette körül. Az ilyen embernek megvan a benső biztonságérzete és otthon van a világban. Egy másik fontos emberi tapasztalat, hogy a bennünket óvó és megtartó rend és annak fennmaradása, például a meleg lakás, a teli éléskamra, a folyamatosan végzett értelmes munka eredménye. Ez a két zsigerinek is mondható tapasztalat ott fészkel szinte mindannyiunk tudata mélyén. A tudat számára ez a két meghatározóan fontos tapasztalat úgy hozható összhangba, ha feltételezi, hogy a világ egészének rendje értelmes tevékenység eredménye, mégpedig egy természet felett álló értelem műve. Ugyanis az anyagi világ egyedüli értelmes lényé az ember, mi pedig jól tudjuk magunkról, hogy a természet rendjét nem mi hoztuk létre, ennek a rendnek csak a termékei vagyunk. A természetfeletti, idegen szóval transzcendens értelem létezésébe vetett hit valamennyi vallás közös jellemzője. A vallások másik alapvető ismérve az embernek a transzcendens előtti meghajlása, a nálánál nagyobb, értelmesebb előtti hódolás. Ez a meghajlás egyben megalapozza az emberlét biztonságát is. A vallásos ember, mivel felfogása szerint egy értelmes világban él, ráébred arra, hogy az ő személyes léte is értelmes. Nem a káosznak köszönheti életét és nem kell attól rettegnie, hogy az bármikor elnyelheti. Nem nyomasztják olyan kérdések, hogy miért is született erre a világra, miért éppen ilyenek az adottságai. Elfogadja magát olyannak, amilyen, a Teremtő nem ok nélkül alkotta őt ilyené. A vallás egyúttal életének rendjét is szabályozza. A vallásokat az emberiség legősibb és mindmáig leginkább bevált rendszerező és rendteremtő módszereinek tekinthetjük. A természet vak erőtől való félelem, amit a materialista valláskritika a vallás eredetének tulajdonít, csak a benső biztonságérzet nélkül élő emberek vallásos érzésében játszik fontosabb szerepet.

Vallásos és nem vallásos beállítottság

Milyennek lássuk világunkat? Valamennyi vallás arra hívja fel az ember figyelmét, hogy a világ rendezett, harmonikus, összefüggő egészet képez. Nagyon mélyen gyökerező tapasztalatról van itt szó, ezért a világot nemcsak a vallásos emberek, hanem a materialisták nagy része is szép egésznek látja. A bennünk lévő belső hangot azonban nagyon sokan nem hallják meg. A gyorsuló világban élés sok emberben azt az érzést kelti, hogy a világ nem rendezett egész, hanem kaotikus, azaz a világ folyását nem a harmónia, hanem a gyors és váratlan változások sora határozza meg. Ezek a változások jót és rosszat egyaránt hozhatnak. Az embernek résen kell lennie, állandóan védekeznie kell a veszélyek ellen és ki kell használnia a kínálkozó esélyeket. Aki a világot kaotikusnak látja, igencsak tevékeny életet él. Állandóan tesz valamit, hogy védje magát és éljen a kínálkozó lehetőségekkel. Elsősorban csak magára tud gondolni, másra nem jut ideje, energiája. A jelenben él, nem tud a jövővel vagy a múlttal foglalkozni. A világot rossznak látja, mivel a jót alig veheti észre, azt ugyanis csak a dolgok folyamatát szemlélve fedezhetné fel, de a szemlélődésre, hosszabb időszakok áttekintésére nincs ideje és ereje. A jövőre is csak úgy tud gondolni, „ha ezt és azt még most megcsinálom, akkormajd jobb lesz”. Az ilyen ember nem tud megnyugodni, nem élhet teljes emberi életet. Csak a jelennek élve elpazarolja a világ erőforrásait és így elpusztítja a civilizációt. Mivel a világ káoszát elsősorban az ember és nem a természet okozza, a világot kaotikusnak látó emberek elszaporodása növeli a világ káoszát. A káosz növekedése pedig a civilizáció összeomlásához vezet. A világot szép egésznek tartó ember is látja a világ káoszát, de ezt az egyetemes harmónia részének tartja. Csak olyan veszélyek ellen védekezik, amelyek ellen tényleg védekeznie kell, és az esélyek közül csak azokat használja ki, amelyek összhangban vannak a világ rendjével. Nem hajszolja magát annyira, mint a káoszban élő, túlzottan tevékeny ember, viszont amit tesz, az építi a világot, szebbé teszi azt. Mivel a vallásos ember hisz abban, hogy a világ értelmes alkotás, gondolkodásában meghatározó szerepet játszik a jövőre tekintés. Az isteni gondviselésben bízva az ember sokkal többet tud elviselni, képes sok mindentről, ha csak időlegesen is lemondani. A vallásosság ezért a civilizációt alakító és fenntartó tényező. A gondviselésbe vetett hit egymáshoz is közelebb hozza az embereket, az istenben hívő emberek sokkal inkább tudnak egymásban bízni, mint akik között ez az összekötő kapocs nem működik.

Istenhit és társadalom

A vallások tanításai erkölcsi, később gyakran állami törvénybe foglalt parancsokban rögzítették a közösségen belüli magatartási szabályokat és kapcsolatrendszereket, ugyanígy megszabták a más közösségekhez való viszonyt is. A tanításokat, a követendő parancsokat végül is az határozta meg, hogy az adott vallás miben látta a világ rendjének alapjait, harmóniájának magyarázatát.

Sokistenhit

A többistenhívők számára a természet szent, felsőbbrendű lények, istenek lakhelye. A világ dolgait az istenek személyes döntései irányítják. Ezért a világ megismerhetetlen, kiszámíthatatlan, áttekinthetetlen. Sokfélesége, színessége természetes dolog, nincs rajta sok töprengeni-, megismernivaló. A világot úgy kell elfogadni, ahogy van, nem szabad erőszakosan beleavatkozni abba, ami az istenekre tartozik. Ha összhangban akarsz maradni a világgal, figyelj az őseidre. Ők már megtapasztalták, hogyan kell élni, az ő példájukat kell követned. Az újtól, ki nem próbáltól óvakodni kell, felismerhetetlen veszélyeket hordozhat. A mitikus vallások időszemlélete általában ciklikus. Eszerint a dolgok ismétlődnek, valójában nincs értelme múltról, jelenről, jövőről beszélni. A mitikus vallások, a többistenhitet követő közösségek külső kapcsolatai gyengébbek, társadalmuk ragaszkodnak hagyományaikhoz. A természetet szentségnek tartják, általában megbecsülik. Akik nem, azok nagyjából úgy végzik, mint a Húsvét-sziget népe. Az ilyen társadalmak hosszú évszázadokig, évezredekig alig változnak. A világ megismerhetetlenségének feltételezése, a tabuk létezése kizárta a természettudományok megjelenését. Óriási tudást halmozhatnak fel, ez a tudás azonban csak tapasztalatok gyűjteménye, rendszerezésének elve nem a természeti törvények matematikai megfogalmazására épül. Akármilyen fejlett, gazdag volt is az ilyen társadalom, mérnöki alkotásai nem a természet törvényeinek ismeretén, hanem a tapasztalaton alapultak. Az ilyen társadalmakban élő egyén számára a meghatározó értékek az emberi kapcsolatokhoz, a természethez, a valláshoz, a kultúrához kötődnek. Az anyagiak kevésbé fontosak.

Egyistenhit (monoteizmus)

Az egyistenhit szerint csak egy Isten létezik, aki a világot törvényeivel kormányozza. Ezek a törvények megismerhetőek az ember számára, mivel az ember istenképű, így értelme az Istenéhez hasonló. Isten mint a világ teremtője hozta a törvényeket, és mivel hatalmát semmi sem korlátozza, a világ teljes egészében az ő teremtménye, azaz a világot Isten a semmiből teremtette. A világ története a teremtéstől az utolsó ítéletig tart: üdvtörténet. Az egyistenhit természetszemlélete, a törvényekkel vezérelt világ képe lehetővé tette a természettudományok fejlődését. Az Isten képmására teremtett ember, mivel Istenhez hasonlóan ő is gondolkodik, a természet törvényeit megértheti, felfedezheti. Az egyistenhit hangsúlyozza a világ egységét, azt, hogy van olyan ismeret és tanítás, amelynek tudása és követése mindenki számára javallott. Az egyistenhívő társadalmak ezért a világot befolyásolhatónak, átalakíthatónak tartják. A monoteista társadalom időszemlélete lineáris, a világ a teremtéstől a végítéletig tart. Nem kell annyira félni az újtól, a szokatlantól, ez a világ haladásának velejárója. A monoteizmus a természettudományok megjelenését, a haladásba vetett hitet, a külső kapcsolatok gyakran erőszakos kiterjesztését hozta magával. A monoteista társadalmak ideológiai és területi terjeszkedése, az ezzel járó heves megrázkódtatások az utóbbi kétezzer év meghatározó jellemzői.

A hagyományos és modern társadalmakról

Egy társadalom életképességét vizsgálva nagyon fontos tényező, hogy vezető rétege miképpen alakulhat ki. A vezető réteg jellege megszabja, hogyan alkalmazkodhat a társadalom a világ változásaihoz. A hagyományos társadalmakban a vallásosság meghatározóan fontos, a társadalmak pedig értékeltűek, az értékek hirdetőinek, tanítóinak tekintélyét állítják a középpontba. Általában van egy, a szellemi vezetést adó, papi réteg, amely nem föltétlenül gazdag, de mindenki tiszteli. A politikai vezető réteg az arisztokrácia, amelybe születni kell. Képességeinket az öröklött tulajdonságok és a nevelés nagyjából fele-fele arányban határozzák meg. Az arisztokrata a lehető legjobb nevelést kapja és így jó vezetővé válhat. A népességnek az arisztokrácián kívül eső része – és ez a túlnyomó rész – eleve ki van zárva a hatalom gyakorlásából, legfeljebb a papi vagy hivatalnoki-végrehajtói rétegbe kerülhet be. Így az adottságaiknál fogva politikai vezetésre termett emberek nagy többsége sem lehetőséget, sem képzettséget nem kap arra, hogy irányítson. Az arisztokrácia által vezetett társadalom az emberek tehetségének csak egy töredékét engedi érvényesülni. Ha az arisztokrácia által vezetett, tekintélyuralmon alapuló társadalmak szellemiségét tekintjük, jellemző az értékekhez, hagyományokhoz való ragaszkodás és a bölcsesség tisztelete. Az önzést és kapzsiságot elsősorban a vallási törvényekre hivatkozva igyekeznek korlátok között tartani. Ezek a társadalmak óvakodnak az újtól, mert attól tartanak, hogy az kiszámíthatatlan következményekre vezethet. Csak olyan változásokat fogadnak el, amelyek illeszkedhetnek a rendszerükhöz. A hatások higgadt kezelésének az az eredménye, hogy a lehetőségeknek csak egy töredékét használják ki. Ezáltal sok mindenről lemaradhatnak, viszont nagyobb az esélyük arra, hogy a fő célt, a megmaradást elérjék. A hagyományos társadalmak békésebb korszakokban megfelelően működhettek, de a heves változások időszakaiiban – ezeket általában nem ők idézik elő –, könnyen sebezhetővé válnak. Ugyan hatalmas tudást halmoztak fel, jól szervezett, szilárd államokat alkottak, de az utóbbi évezredben a kívülről jövő nyomásnak már nem tudtak ellenállni. Elsősorban olyan helyeken maradhattak fenn, amelyek földrajzilag védettek voltak, mert hatalmas hegységek, sivatagok vagy tengerek övezték őket. A többi területen a gyakori népességmozgás nem tette lehetővé állandóbb társadalmak kifejlődését.

A modern, demokratikusabb berendezkedésű társadalmakat az jellemzi, hogy bennük megvan az a lehetőség, hogy a vezetés a lehető legalkalmasabbak kezébe kerüljön. A demokrácia rendszere, amelyben származásától függetlenül bárki feljuthat a vezetők közé, akkor válik hatékonyá, ha a közoktatás mindenki számára lehetővé teszi a megfelelő tudás és műveltség megszerzését. Elvileg – képességeitől függően – bárki vezetővé válhat. Mivel a hatalomért való szabad versengés és a választások rendszere nem teszi lehetővé, hogy valaki túl hosszú ideig a hatalom birtokosa lehessen, a vezetők a rendelkezésükre álló időszakban igyekeznek a tőlük telhető legjobbat nyújtani. Gyorsan megragadják a kínálkozó esélyeket, elsősorban a jelen gondjaira összpontosítanak, és olyan megoldásokat részesítenek előnyben, amelyek pozitív hatásai gyorsan érezhetőek. Nem vagy alig törődnek a hosszú távú következményekkel. A vallásos szellemiség a modern társadalmakban egyre gyengül, így az értékre való figyelés már alig

jelent gátat a döntéshozatalban. A jelen lehetőségeinek minél jobb kihasználására szolgál a demokráciák működését meghatározó gondolkodási mód, az okosság is. Az okos cselekvés hatékony és gyors, a sikerei nyilvánvalóak. Ha téves volt a cselekvés alapjául szolgáló leegyszerűsítés, a döntés hibája sokszor csak hosszabb idő után derül ki.

A modern társadalmak kialakulása

Azokon a területeken, amelyek jó természeti adottságokkal rendelkeznek és könnyen megközelíthetőek, a hagyományos társadalmak nem maradhatnak meg tartósan. Az állandó népmozgás elsöpri a rugalmatlanul viselkedő társadalmakat. A modern, demokratikus elvekre épülő, gyors alkalmazkodásra képes társadalmak általában ilyen „huzatosnak” mondható övezetekben fejlődtek ki. Az athéni demokrácia és a római köztársaság, majd az első újkori demokratikusabb rendszerek és az Amerikai Egyesült Államok demokráciája a világ történelmét meghatározó tényezőkké váltak. Európában évezredekig fennálló nagy államok nem alakulhattak ki, a népesség vándorlása, a hódító nagy birodalmak ezt nem tették lehetővé. Az állandósult mozgás, a bizonytalanság folyamatos alkalmazkodásra kényszerítette az itt élő népeket. A Római Birodalom bukása után Európa fejlődését a kereszténység szellemiségének és az ókori örökségnek a kölcsönhatása határozta meg. Az elmúlt évezredben az egyistenhívő iszlám és keresztény társadalmak dinamizmusa súlyos feszültségeket gerjesztett. Közben azonban Európa feudalizmusa lassan fejlődésnek indult. A modern társadalmak felé vezető út hajtóereje az emberi gondolkodás fejlődése. A görög demokráciát a filozófia virágzása, a római államot az erős jogérzék, az európai demokratikus fejlődést a természettudományos gondolkodás elterjedése jellemezte. A természettudomány születése, fejlődése egy idő után hatalmas lökésekkel segítette a technika fejlődését. A technikai haladás motorja nem csupán a felgyűlt tapasztalat, hanem az alapvető természeti törvények tudatos alkalmazása. A newtoni mechanika, a hőtan, a kémia, az elektromosságban törvényeinek felfedezése eddig ismeretlen lehetőségeket adott a mérnökök kezébe. Míg a hagyományos társadalmakban a világnézet fékezte vagy meg is akadályozta az új technikai lehetőségek kiaknázását, addig az újkori Európában és az Egyesült Államokban ilyen korlátok nem léteznek. Annyira erős a külső nyomás, hogy az erkölcsi aggályok és egyéb óvatosságra intő megfontolások egyáltalán nem hátráltatják a technika fejlődését, az eredmények hasznosítását: majdnem mindenütt az okosság, a modellező gondolkodás veszi át az uralmat. A bölcsesség pedig mindjobban háttérbe szorul.

A döntéshozók között elterjedt machiavellista gondolkodásmód: módszerei – bizonyos területeken – megnövelték a hatékonyságot. Másrészt a vallásos életben a protestantizmus megjelenése szintén az újat kereső és felhasználó embert bátorította. Míg a katolikus hívek, lelkük üdvéért naponta megküzdve, több időt fordítottak önmaguk belső vizsgálatára, a kiválasztottságukban bízó protestánsok többet törődtek az anyagi világgal. A protestáns vallások szemlélete arra buzdít, hogy minél többet dolgozzunk, tanuljunk, műveljük a tudományt és használjuk a tudomány eredményeit. A protestáns, Isten ingyen ajándékaként, megkapja az örök életet. Azzal pedig, hogy a tudomány és technika segítségével könnyít az életén, megszabadul a bűnbeesés másik következményétől is. Attól, hogy a paradicsomból való kiűzetés után itt a földön fáradt-

sággal, arca verejtékével kelljen keresnie a kenyerét. A protestáns munkájával, a tudomány művelésével is Isten dicsőségét szolgálja. A természettudomány és a technika lehetőségei elkápráztatták az európai és amerikai embert, protestánst és katolikus egyaránt. Önbizalma hatalmas mértékben megnőtt, úgy vélte, mindent jobban tud másoknál. Lenézte, pusztította más földrészek régi nagy kultúráit, s megkísérelte legyőzni a természet – általa vaknak nevezett – erőit. A demokráciák által felszabadított energiák természetszerűen elsősorban a gazdaság, a piac működését élénkítették. Az ember legkönnyebben az érzékei által megragadható dolgok, az anyagiak felé fordulhatott. Azok a társadalmak, amelyek technikai szempontból gyorsan fejlődtek, mindjobban az anyagi javak bővületébe kerültek.

Az ember sikerei, az általa teremtetett egyre magasabb szintű rend megrendítette a vallásos világnézet alapvető támaszeit. A vallásosság gyengülése nem pusztán a természettudományok sikereivel, az ezekre hivatkozó materializmussal magyarázható, hanem az ember környezetének változásaival is összefügg. Míg a korábbi idők embere a természet szép, harmonikus rendjével szembesült, addig a városiasodás előrehaladtával csupán mesterséges, ill. kaotikus környezettel érintkezik az ember. Például nagyon sok városi ember egész életében sem látta a lenyűgöző szépségű nyári égboltot.⁷ Mivel a vallásosság alapvető forrása a világ egészének rendjével való találkozás, ennek hiányában a vallásosság is nehezebben fogalmazódik meg. Európában és Amerikában a keresztény vallás egyre inkább veszített és veszít befolyásából, bár fogalmi meghatározta, ma is meghatározzák a gondolkodást. A demokráciák történetét az állandó vetélkedés, a darwini verseny jellemzi. A sikertelenebbek lemaradnak, ami azt eredményezi, hogy komoly belső feszültségek ébrednek. A feszültségek kezelésére a hagyományos társadalmakban kipróbált módszerek vannak, használatuk jellemzi a lassabban, szerves fejlődés útján kialakult demokratikus társadalmak, mint Svájc életét is. Újkeletűbb demokráciákban azonban a villongások gyakoribbak, az összezördülések jóval hevesebbek lehetnek, mint a hagyományos társadalmakban. Mivel a demokráciákban élők hamar rájöttek arra, hogy a felgyülemlett agressziót érdemesebb kifelé fordítani, és persze így külső forrásokhoz is lehet jutni, egyes demokratikusabb berendezkedésű országok hódításai a világpolitikát meghatározó tényezőkké váltak. A diadalmas demokráciák gyorsan legyengítették és elsöpörték a hagyományos társadalmakat, gyarmatosították, majd a 20. század második felében egy olyan világgazdasági rendszerbe tagolták be őket, amelyben csak a hatalmi helyzetben lévőknek van esélyük a sikerre.

A világ helyzete a 21. század elején

Mára a történelem eléggé világosan mutatja, hogy a demokratikus hatalmak a jelen gondjait úgy kezelik, hogy nem törődnek a jövővel, az utánunk következő nemzedékekkel. Ha ez a kérdés felvetődik, általában az a válasz, hogy elődeink sem gondoltak ránk, mégis milyen jól megvagyunk, és az a világ rendje, hogy minden nemzedéknek megvannak a maga feladatai. A mai megoldások azonban jóval súlyosabb későbbi gondok forrásaiá válnak. Például az öntözéses gazdálkodás mai mértéke miatt a talajvíz

szintje világszerte rohamosan csökken. Az Egyesült Államok déli államai alatt húzóóó hatalmas föld alatti vízkészlet szintje például évente kilencven centiméterrel csökken, mivel tizenháromszor annyi vizet szivattyúznak ki belőle, mint amennyi természetes módon pótlódik. Hasonló mértékű rablógazdálkodás folyik a vízzel Kínában, Indiában és sok más helyen is. A mai társadalmak jóléte azon alapul, hogy felélik utódaik örökségét.

Környezeti és energiaválság

A civilizációnkat fenyegető környezeti válság alapvető oka az, hogy a jelenlegi termelési rendszerek, a fogyasztás mértéke nem egyeztethető össze a természet rendjével. A természet és a bioszféra körfolyamatok összjátékára épül, gondoljunk például a víz és a levegő vagy a szénvegyületek körforgására a természetben. A jelen emberi tevékenysége nem illeszkedik ehhez az alapvető rendhez. A civilizációs tevékenység jellegét most az határozza meg, hogy nyersanyagból szemetet állít elő, vagyis a folyamat egyirányú. Eddig is csak azért tehette az ember mindezt, mert korábban még viszonylag kevés anyagot mozgatott meg. Az utóbbi kétszáz évben azonban az emberiség olyan tömegű nyersanyagot használt fel és annyit szemetelt, hogy az emberi tevékenység már a bioszféra alapvető körfolyamatait is veszélyezteti. A természetes körfolyamatokba való emberi beavatkozás két ismert következménye az ózonréteg sérülése és az üvegházhatás növekedése. Ezek és sok más hasonló jelenség a civilizáció teljes pusztulásának képét vetítik elénk. Természetes környezetünk viharos gyorsasággal pusztul.⁸ A fajok sokfélesége félelmetes mértékben csökken, elsősorban az erdőirtások miatt. A világ harminc év alatt erdőterületeinek 12%-át elvesztette, gondoljunk most arra, mivel járt a hűsvét-szigetiek erdőirtása. A növényfajok negyedét, egyes becslések szerint közel a felét a kipusztulás veszélye fenyegeti. A levegő és a vizek szennyezése, környezetünk mérgezése mai jelenség, a csak kőszerszámokkal rendelkező hűsvét-szigetiek nem jutottak el ideig. Amíg a környezetrombolás hatása évtizedek során válik egyre fenyegetőbbé, az erőforrások felelőtlen pazarlása miatt – amit a globalizáció csak serkent – máris mély válságba jutottunk. A tengeri halászat hozama a túlhalászás miatt vérszen csökken. Az Atlanti-óceánban a tőkehal fogások hozama harminc év alatt (1972–2002) csaknem a nyolcadára zuhant vissza. A világ mezőgazdasági termelése lehetőségei határán ingadozik. Civilizációnk részben azért válik kiszolgáltatottá, mert az olaj- és gázkitermelés mostani szintje már nem tartható fenn. Ami az olajat illeti, ha kibányásztuk a kitermelhető készletek felét, akkor a második felét műszaki okokból egyre nehezebb a felszínrehozni.⁹ Ma már itt tartunk. Mértékadónak tekinthető előrejelzések szerint a világ olajtermelése pár évi ingadozást követően 2008-tól kezdve évi 2–3%-kal csökkenni fog. Egyre kevesebb ország lesz képes olajat exportálni. A földgáz-készletekkel jobban állunk, de a húszas-harmincas évekre egyszerűen elfogyhatnak. A földgázmezők kimerülése – nem úgy, mint az olajmezőké – hirtelen folyamat. Az észak-amerikai földrészt pár éven belül hatalmas földgázválság fenyegeti, mivel országai már csaknem kimerítették saját készleteiket. A földgáz csak cseppfolyós állapotban importálható, ami nagyon költséges eljárás. A fosszilis tüzelőanyagok egyre gyorsabb felhasználásával a fogyasztói civilizáció saját létalapját számolja fel. A munka termelésé-

kenységének magas szintje a felhasznált nagy mennyiségű energián alapul. A mai mezőgazdasági termésátlagok fedezete a kívülről bevitt, hatalmas mennyiségű energia, neki köszönhető, hogy a termésátlagok két-háromszorosukra növekedtek. Találó a mondás, miszerint a mai mezőgazdaság a termőföldet arra használja, hogy a kőolajat élelmiszerré alakítsa át. Az Észak-Koreában pusztító borzalmas éhínség jól példázza ezt. Az ország nagyüzemi mezőgazdaságát a szovjet és kínai szállítások éltették, a Szovjetunió olcsó olaj-, Kína kedvezményes energia- és műtrágyaszállításokkal igyekezett megtartani Észak-Koreára gyakorolt befolyását. A Szovjetunió szétesése után a szovjet–kínai versengés megszűnt, az oroszok nem adtak több olajat és a kínai kormányzat ezután már csak dollárért volt hajlandó szállítani. Észak-Korea energiagazdálkodása és mezőgazdasága ezek után összeomlott. 1998-ra a nagyüzemi gépezetnek már csak ötöde volt működőképes, a szükséges műtrágyának is csak alig ötödét tudta az ország előállítani, és így a termésátlagok az évtizeddel korábbiak a 40%-ára estek vissza. Mára emberek milliói estek az éhínség áldozatául. Ha így folytatódik, a pusztulás addig tart, amíg a lakosok száma a hagyományos mezőgazdasági termeléssel eltartható értékre nem csökken. Mivel jelenlegi tudásunk szerint nem áll rendelkezésünkre az olajhoz és földgázhoz hasonló, hatalmas bőségben áradó energiahordozó, a világ népessége 20–30 éven belül csak a hagyományos módon termelhető mezőgazdaság terményeire számíthat. Az olaj- és földgáztermelés csökkenése oda vezethet, hogy földrésznyi területek, a világ lakosságának nagyobb része Észak-Korea sorsára jut.¹⁰ Civilizációnk amiatt is fenntarthatatlan, mert a világ forrásainak több mint 80%-át a világ népességének kevesebb mint 20%-a használja fel. A hatalmas egyenlőtlenségek olyan feszültségek forrásai, amelyek egyre nehezebben kezelhetők. Az energia legnagyobb pazarlója kétségtelenül az Egyesült Államok, amely a bolygó kőolajtartalékainak csupán 2%-a fölött rendelkezik, de a világermelés 25%-át fogyasztja el. Mivel az amerikai életmód, a településszerkezet, a munka- és bevásárlási lehetőségek és sok más is teljesen a személygépkocsi használatának a függvénye, az USA kormánya, maga mögött érezve az amerikai nép nagy többségének támogatását, mindent megtesz azért, hogy az USA ne szenvedjen hiányt kőolajból. Az USA erőszakkal fenyegetőző politikája arra vezethet, hogy az energiaválságot nem tudjuk szelídebb eszközökkel, energiatakarékossággal, a termelési rendszerek átalakításával kezelni. Ehelyett a világ az egyébként is szűkös forrásokat háborúskodásokra pazarolja el és a káoszba zuhanhat.

Az ember válsága

Miközben a fogyasztói társadalmak polgárai anyagiakban soha nem látott gazdagsággal dicsekedhetnek, életük minősége egyáltalán nem kielégítő. A mai lélektani, boldogságot kutató vizsgálatok eredményei is alátámasztják az ősi tapasztalatot, hogy az ember ne a gazdagságtól várja a boldogságot. Csíkszentmihályi¹¹ eredményei szerint az ember akkor érzi magát igazán jól, ha képességeinek megfelelően tölti az idejét. Mind az unalom, mind a szorongás rengeteg energiát emészt fel, ha viszont az ember kihasználhatja tehetségét, akkor szinte repül az idő, annyira jól érzi magát, hogy észre sem veszi az idő múlását. Embere válogatja, ki mivel tudja magát ilyen szépen lekötöni. Lehet az ilyen tevékenység a hegymászás, a zenélés, a barátkozás, a gyermeknevelés, a

tanítás vagy a szakképzettség szerinti munka. A szociológiai vizsgálatok szerint¹² az anyagiak csak addig kellene a boldogsághoz, amíg a legalapvetőbb élettani szükségleteinket kielégítjük. Ha már van mit enni, inni, mit felvenni, hol lakni, onnan kezdve az emberi boldogság főként a szellemi értékektől függ, leginkább az emberi kapcsolatoktól. Az emberi kapcsolatok mellett még sokat számít a természethez, a zenéhez, az olvasáshoz, általában a kultúrához való viszony.¹³ Ezért a szegény ember is lehet boldog és a gazdag ember is boldogtalan. A fogyasztói életvitel, amely három jelszó köré rendezhető, miszerint tedd-vedd-edd¹⁴, végső soron mélyen embertelen, felelőtlen és pusztulásba visz. A fogyasztói társadalom a tömegtermelésre, a szükségletek uniformizált kielégítésére épül, és ezért az emberi munka is egyre gépiesebbé válik. Ezért az embereknek csak egy kis része végez olyan munkát, amelyet ténylegesen élvezni tud, a nagy többség csak robotol. A gépies, örömtelen munkában megfáradt emberek képtelenek arra, hogy a szabadidejüket, már ha van, olyan tevékenységgel töltsék ki, amely megfelelő lehetne számukra. Nem tudják élvezni a javaikat, hiába van nagyon sok mindenük. Ezért a fogyasztói társadalom polgárainak nagy többsége boldogtalan. Tömegessé válnak az olyan betegségek, mint a depresszió, az anorexia, a bulímia és mások, amelyek erősen köthetők az egyén szellemi válságához. Továbbá egyre többen betegednek meg attól, hogy túlságosan tápláló ételekből túl sokat fogyasztanak. A természetes környezet lerontása, a számos természetidegen, szennyező anyag jó néhány olyan, immunrendszerünk túlterhelésén alapuló betegséggel sújt bennünket, mint az allergia, az asztma és számos rákbetegség. Jóérzésünket az is rontja, hogy tudhatjuk, a fogyasztói társadalom gazdagsága nemcsak a jövő felélésén, hanem számos ma élő ember nyomorúságán is épül. A csak a jelenben való gondolkodás társadalmat, természetet pusztító jellegére talán a legszemléletesebb példázat a közlegelők pusztulásának története.¹⁵

A közlegelők pusztulása

Tegyük fel, hogy a községnek van egy legelője, amely száz tehenet képes eltartani, és a községben élő száz gazda mindegyike egy-egy tehenet hajt ki a legelőre. Ha ezen a legelőn száz vagy kevesebb tehén legel, akkor a legelő ép marad. Az egyik gazda azonban, hogy nagyobb haszonhoz juthasson, még egy tehenet csap ki a legelőre. Jól jár, mert ugyan így egy tehenre kevesebb táplálék jut, de ez a szám annyira kicsi – amit eddig százfelé osztottak szét, azt most százegyfelé kell osztani –, hogy szinte észre sem vehető. Ezért az ő haszna nem az egy tehén, hanem két tehén eladásából származik. Ezt a lehetőséget, az első gazda példáját követve, mások is kihasználják és nagyobb haszonra tesznek szert. A két tehenet kihajtó gazdák számának növekedésével azonban a többiek már érezhetően rosszabbul járnak, mert a tehenüknek egyre kevesebb táplálék jut, kevesebb tejet fejnek, a jószágok soványabbak lesznek. Ezért, hogy elkerüljék a nagyobb veszteséget, ők is újabb teheneket hajtának ki a legelőre. A legelő füve azonban nem bírja az egyre erősebb legeltetést, és a gyepek eltűnnek. A tehenek után kapott jövedelmet valamennyi gazda elveszti, mindnyájan tönkremennek. Ez a példa jól mutatja, miért kell gátat szabni a csak a pillanatnyi érdeket néző piac növekedésének. Ez esetben a közlegelőt a faluközösség határozata óvhatja meg, amelyik kimondja, hogy

a település jövője érdekében az adott területen tilos száznál több tehenet legeltetni. Világméretben például a levegő és a vizek szennyezése, az óceánok halállományának túlzott halászata feleltethető meg a közlegelőknek.

A piac terjeszkedése és a szellemi válság

Civilizációnk válságának oka a piac társadalmat és környezetet elemésztő hatása, ami azzal magyarázható, hogy az ember nem áll ellen a piaci növekedést mozgató erőknek. Ezért nem maguk a piaci eszközök, hanem az ember a felelős. A civilizációs válság háttérében így az ember szellemi válsága áll. A piaci terjeszkedés, az általa okozott civilizációs válság és a mögöttük álló szellemi válság egymást erősítő tényezők. A picosított civilizáció közelgő összeomlását nem csupán a nyersanyagok vészes fogyása, a szennyeződés mértéke, hanem a szellemi javakhoz való viszonya is mutatja. Bármely nagy kultúrában, amely hosszabb időn keresztül fent tudta magát tartani, a szellemi értékek felé fordulás és az anyagiakban való mértékletesség a megmaradás alapvetően fontos tényezője volt. A szellemi értékek semmibevétele, hogy csak a készpénzre váltható javak számítanak, a civilizáció bomlásaként értékelhető. Egy civilizáció csak addig virágzik, ameddig a szellemi értékek az elsődlegesek. Az egyénnek el kell tölteni valamivel az időt, le kell kötnie magát, fontosnak, értelmesnek kell, hogy érezze saját létezését, tevékenységét. Ha az időt és energiát egyaránt komolyan lekötő szellemi értékek megrendülnek, az emberek figyelme az anyagiak felé fordul. Korunkban az anyagiak felé fordulás főként a megfeszített munkában jelenik meg. Az emberek nem azért dolgoznak annyit, mert a pénzre feltétlen szükségük van, hanem azért, mert másra már nem is nagyon alkalmasak, csak a robotolásra. Ha egyre több ember egyre többet dolgozik, a gazdaság megerősödik, egyre meghatározóbbá válik. A szellemi területekre egyre kevesebb idő és energia jut, a gazdaság mindenhatóvá válik. Miközben a javak egyre nagyobb bőségben állnak rendelkezésre, az embereknek egyre kevesebb ideje jut a javak élvezésére, mert mindenki egyre jobban siet. A rohanás egyre fokozódik, a megszerzett javakkal már nem tudnak mit kezdeni. Közben az emberek egyre műveletlenebbekké válnak, a gyerekekre egyre kevesebb figyelem jut. Végül is a gazdaság sem növekedhet a végtelenségig, forrásait kimerítve összeomlik. Ez már a civilizáció vége. Ha az ember a képességeit elsődlegesen az anyagi javak gyűjtésére, halmozására használja, akkor nem él adottságainak megfelelően és életmódja rombolja természetes környezetét. Ekkor azonban, mint a természet rendjétől idegen elemnek, pusztulnia kell. Nem csupán azért, mert elpazarolja az energiát, a nyersanyagokat, szennyezi a környezetet. Hanem azért is, mert az ilyen emberek a többi embert, saját gyermekeiket is elsősorban a pénzhez mérik. A gyermeket nem mint új és megismételhetetlen esélyt, isteni ajándékot tekintik, hanem mint gazdasági tényezőt: költséges dolog, ráadásul a személyes szabadság és érvényesülés korlátja. Úgy vélik, nincs rá túl nagy szükség: ezért a társadalom gyorsan elöregszik és eltűnik.

A posztmodern gondolkodás mint a szellemi válság betetőződése

Korunk eszmevilágának meghatározó eleme az ún. posztmodern gondolkodás, ami az értékelvű emberi viselkedés visszaszorulásának talán már utolsó állomása. Az utóbbi száz évben, ahogy az emberek egyre többet és messzebb utazhattak és utaznak, számos kultúrával, vallással, gondolkodásmóddal ismerkedhettek meg. Szembesültek azzal, hogy a különböző vallások egyes tételei ellentmondhatnak egymásnak, a kultúrák más és más értékeket részesíthetnek előnyben, ami az egyik gondolkodásmód szerint erény, azt a másik esetleg nem becsüli semmire. Az egyre szorosabb szellemi kölcsönhatások sokasága felvetette a kérdést, vajon melyik kultúra, vallás, gondolkodásmód a helyesebb, az értékesebb, milyen utat kellene választani az egyre inkább egymásra utalt embereknek, népeknek, országoknak.

Az egyes kultúrák, vallások, civilizációk összehasonlító elemzése arra az eredményre vezetett, hogy minden vallás, kultúra, civilizáció önmagában véve teljes egészet alkot és mindegyik értékesnek tekinthető, valójában egyiket sem tüntethetjük ki a többiekhez képest. A különböző kultúrák jellegzetességei, értékei, fogalomrendszerei a történelmi fejlődés során alakultak ki. Ebből a felismerésből a posztmodern filozófusok azt a következtetést vonták le, hogy valójában minden fogalom, kifejezés, állítás egyedül a történelmi fejlődés eredménye. Tovább vive a gondolatmenetet, rámutattak arra, hogy nincsenek tökéletesen helytállóknak, igaznak mondható, abszolút értékek, minden csak egy adott közegben értelmezhető, alkalmazható. A végsőkéig vezetve az eszme-futtatást, kijelentették, hogy a világ, amiről beszélünk, csak egy látszólagos, virtuális világ, amelyet – történetileg kialakult fogalmainkkal – magunk alkottunk meg. Ezért a filozófia feladata csupán a fogalmak – mint történetileg kialakult nyelvi kifejezési formák – elemzése. A posztmodern gondolkodás minden alapvetőnek tekintett értékről kimondja, hogy csak viszonylagos és ezzel sérti, rombolja ezeket az értékeket. A rombolást pedig azzal indokolja, hogy az emberek elsősorban különböző vallási és kulturális ballasztjaik miatt nem férnek meg egymással, gondoljunk most az északír válság-gócra, a csaknem azonos nyelvű, ám különböző vallású és kultúrájú délszláv népek feloldhatatlannak látszó ellentéteire, pusztító háborúira. Ezért a posztmodern szerint a hagyományos értékeket, a vallást, a kultúrát el kell vetni, hiteltelenné kell tenni. Meg kell tőlük szabadulni, illetve meg kell tőlük szabadítani másokat is. A posztmodern nemcsak rombol, hanem teremt is, méghozzá olyan világot, amelyet éppen el tudunk képzelni, amilyen úgymond jólesik, tetszik nekünk. A posztmodern gondolkodás arról beszél, hogy fogalmakat, értékeket alkothatunk, ezeket a fogalom- és értékalkotó folyamatokat ismételve pedig elérhetjük azt, hogy az általunk és önmaguk által teremtett dolgokat az emberek megszokják, elfogadják és ezek szerint fognak élni, gondolkodni. Gondoljunk a politikailag korrektnek minősülő szóhasználatra – egyik legismertebb példája nálunk a roma –, amelynek segítségével emberi közösségeket sújtó előítéletektől szabadulhatunk meg, legalábbis egyesek ebben reménykednek. A posztmodernség legfontosabb lehetőségeit a média kínálja, amely a televíziót, rádiót, a sajtót, általában a tömegkommunikáció eszközeit foglalja magában. Kialakultak és rohamosan fejlődnek az emberek áthangolásának, átgyúrásának módszerei. A reklámozás mai eszközei a posztmodern kor jellegzetes termékei. Természetesen nemcsak

az emberek fogyasztói szokásait lehet irányítani, befolyásolni lehet életmódjukat, közösségi életüket, politikai állásfoglalásaikat, a választásokon leadott szavazataikat is. A média posztmodern elveket valló alakítói egyenesen az általuk teremtett virtuális valóságról álmodoznak, arra építve, hogy az állandóan a tévékészülékek előtt ülő emberek előbb-utóbb olyan fogalmak, elvek szerint fognak élni és gondolkodni, amelyeket a tévé véleményalakító személyiségei sugalmaznak számukra, sulykolnak beléjük. A hagyományos értékeket szétromboló, elseprő és helyettük újjal kísérletező posztmodern civilizációnk válságát, átmeneti korszakát kísérő jelenség. A modern korban a hagyományos társadalmak, erkölcsi rendszerek felbomlottak, az isteni rend szerint való élés eltűnőben van, ahogy a bomlás észlelője, Nietzsche kifejezte: „Isten halott”. Ez azonban nem jelenti azt, hogy szilárd vallási, erkölcsi elvek nem is létezhetnek. A posztmodern alapfeltevés, az abszolút értékek hiánya, vitatható. Nem véletlen, hogy az utóbbi évtizedben a posztmodern filozófia komoly támadásokat intéz a természettudományos módszer, a természettudomány ellen.¹⁶ Érthető, ugyanis a természettudomány a maga pontos és jól kidolgozott módszereivel számos abszolútnak, öröknek, univerzálisnak és elkerülhetetlennek tekinthető dolgot talált a természet kutatása során, és ez nincs ingyére a mindennek viszonylagosságát, történetiségét hirdető posztmodernnek. A természet abszolút mennyiségei, alaptörvényeken alapuló rendje, harmóniája is mind arra utalnak, hogy a posztmodern gondolkodás alapvetései kétes értékűek.

Társadalmi válságok

Az ép társadalmat az önszerveződés jellemzi.¹⁷ Az önszerveződés egyik alapfeltétele az emberek közötti kapcsolatrendszerek léte, azok zavartalan működése. Az önszerveződés zavarai egyben társadalmi válságok jelei. Ha az önszerveződés feltételei sérülnek, akkor a társadalom egyedekre eshet szét, és az atomizálódott társadalom vezetését könnyen megszerezheti valamilyen kisebb csoport. Az ilyen módon vezetett társadalom összeomlása csak idő kérdése. A mai társadalmakat szűk csoportérdek alapján kétféle módon lehet vezetni. Mindkét módszer alapja az emberek közötti bizalmatlanság, érdektelenség, fásultság és közömbösség kihasználása. Ily módon ugyanis a társadalom védtelen egyénekre bomlik. A bizalmatlanságot gerjesztő egyik módszer a terroron, a megfélemlítésen alapul. Ez a diktatúra, amelynek meghatározó intézménye az embereket megfélemlítő, gyanakvóvá tevő titkosrendőrség.¹⁸ Az ilyen rendszer szépirodalmi ábrázolásai közül George Orwell 1984 című regénye a legnevezetesebb.

A másik módszer napjainkban kezd kiteljesedni, az előképe A. Huxley *Szép új világ* című regényében található. Itt az emberi bizalmatlanság, érdektelenség az információ ömlesztésével érhető el. Persze, az információt a megfelelő csoportérdek szerint kell tálalni, és arra kell figyelni, minél bőségesebb legyen. Az emberek nagy többsége, ha eléggé tudatlan és műveletlen, úgysem tudja belőle kihámozni, valójában miről is lehet szó. Vagy azonosul a vezetéssel és vakon követi, vagy gyanakvóvá, bizalmatlanná és fásulttá válik. Mindkét esetben azt lehet vele csinálni, ami éppen szükséges: az emberek a megfelelő propagandával nagyon könnyen irányíthatók. Az állandóan sulykolt rövid jelszavak hamarosan gondolkodásuk részévé válnak, anélkül hogy ezt maguk

észrevénnék. Ha valaki fel akarja világosítani őket, eleve bizalmatlanul és közömbösen fogadják. Amikor a piaci szempontokat figyelembe vevő oktatás bevezetéséről hallunk, ez is annak a jele, hogy a piac terjeszkedése elől el akarják hártani azt a veszélyt, amit a gondolkodó, önálló mérlegelésre képes ember jelent a fogyasztói szép új világra.

A környezeti, civilizációs és emberi válság oka

A civilizációs, környezeti és emberi válság mögött a piac egyre hatalmasabbá válása áll. A piac elburjánzása viszont egy nagyon alapvető természeti törvény megnyilvánulása. Eszerint egy önmagát szervező, fenntartó, röviden önszerveződő rendszer a termodinamika második főtételének engedelmessé csak úgy tudja a rendjét, szervezettségét fenntartani, ha közben növeli a környezete entrópiáját. Ez azt jelenti, hogy a környezetéből táplálkozik, azt emészt, alacsonyabb szervezettségűvé, szemetesebbé teszi. A piac környezete pedig a társadalom és a természet, ezeket alakítja át a maga fennmaradásának, terjeszkedésének érdekében. Az átalakítás azonban azt jelenti, hogy az embert fogyasztó gépezetté, a természetet fogyasztási cikké változtatja. A piac akkor működik jól, ha forog a pénz. A pénz pedig akkor forog, ha mindent pénzzé teszünk, ha minél többet dolgozunk és minél többet fogyasztunk. A piac számára például a válás előnyösebb, mint a házasság, mert a külön élő emberek a munkahelyükön sokkal többet dolgoznak és két háztartásra valót vásárolnak. Az egyének ne ragaszkodjanak hagyományos kultúrájukhoz, életmódjukhoz, forduljanak inkább a tömegtermelés ajánlatai felé, legyenek azok gazdasági, kulturális vagy bármely más termékek.¹⁹ A piac alapvető jellemzője, hogy a pillanatra figyel, a jelent mérlegeli. A kínálatot és a keresletet ad hoc-jelleggel szembesíti, a piaci szereplők az éppen fennálló viszonyok alapján hoznak döntéseket. A leghatalmasabb transznacionális vállalatok sem készítének olyan terveket, amelyek évtizedre szólóknak. Vagyis a piac képtelen a jövő szempontjait tekintetbe venni. Ez azonban nem hibája: egyszerűen így működik. Amikor Adam Smith a piac láthatatlan kezéről beszélt, amely a sok-sok egyéni önzést és kapzsiságot olyan módon engedi hatni, hogy ez végül is a közjót szolgálja, igen fontos dolgot, az önmagát szervező piaci rendszer hatékonyságát fogalmazta meg. Ez azonban a dolognak csak egy része. A világ rendje bizony nem olyan, hogy a sok egyéni bűn a jót szolgálhatná, mert hosszabb távon a piac láthatatlan keze által munkára fogott önzés és kapzsiság magát az emberi civilizációt semmisíti meg. Mai válságos helyzetünkben ne a természeti törvényt követő piaci rendszert hibáztassuk, ne bűnbakokat keressünk, embercsoportokat, mint kapitalistákat, bankárokat téve felelőssé. A bajok gyökere szellemi válságunk, amely abban áll, hogy a nem megfelelően viselkedő ember hagyta és hagyja, hogy a piac vak erői szabadon érvényesülhessenek. Az anthroposz szó görögül eredetileg egy jelző, felfelé nézőt, messzire tekintőt jelent. Azaz az ember meghatározó jellemzője, hogy képes előre, a jövőbe tekinteni és aszerint élni, nem csupán a mának élve hozni döntéseit.

Időben észre kellett volna vennünk, hogy a piac nem képes a jövőbe tekinteni, és emiatt tönkre fogja tenni a természetes környezetet és torzítani, szürkíteni, szegényí-

teni fogja az emberi gondolkodást, viselkedést és a végén teljesen maga alá gyűrheti, elpusztíthatja a civilizációt. Egyes korábbi civilizációk pusztulásában is szerepet játszott a rövidlátás, gondoljunk csak a Húsvét-sziget esetére. A világ mai állapotának alakulásáért meghatározó módon a keresztény Európában és Észak-Amerikában történtek tehetők felelőssé. Az itt kialakult nagyhatalmak söpörték el bolygónk többé-kevésbé fenntartható módon élő társadalmait, hoztak létre egy olyan, az egész világra kiterjedő, nagyon pazarló módon működő világgazdasági rendszert, amelynek működése a mai, összeomláshoz közeli helyzethez vezetett. A korábbi századokban a terjeszkedést, hódítást gyakran a kereszténység nevében tették. Annak nemes tanításaiból önkéntelenül is az érdekeiknek leginkább megfelelőket ragadták ki, arra hivatkozva vitték végbe azt, ami mostanára az emberiség végpusztulásával fenyeget.

A szellemi válság forrásairól

Nem tartjuk most feladatunknak, hogy alaposabban elemezzük, miben áll a kereszténység és különösen a protestáns egyház felelőssége. Ha a keresztény teológia még időben nyomatékosan felhívja a figyelmet arra, hogy legyünk óvatosak a piac láthatatlan kezének magasztalásával és figyelmeztetéseinek fogantatja lett volna, talán nem jutottunk volna idáig. De azt is vegyük tekintetbe, hogy a mai válsághoz vezető folyamat egyúttal számos igen szép eredménnyel, mint a természettudomány és a technika fejlődése, is együtt járt.

Mindaz, ami történt, elsők között a kereszténységet sebezte meg, gyengítette le. Most csupán a szellemi válság fő forrásainak egyikét elemezzük, utalva a korábban már ismertetett tényezőkre is. A régi idők gondolkodását elsősorban a bölcsesség tisztelete jellemezte. A bölcs gondolkodás gyümölcseit a társadalmak a fiataloknak is tanították, az évezredek tapasztalatai vallásos tanításokként, parancsokként is megfogalmazódtak. A vallásos parancsok hitelességét az isteni tekintélyre való hivatkozás alapozta meg. A modern társadalmak megjelenése és fejlődése összefonódott a természettudományos forradalommal. Előtérbe került a mindent kritikusan értékelő gondolkodás, a tekintélyek elvetése. A természettudomány hatalmas sikerei, módszereinek a mindennapokban való alkalmazásai a bölcsesség háttérbe szorulásához vezettek. A bölcsesség tekintélyének csökkenésével, mivel a vallásos gondolkodás alapja a bölcsesség, egyben a vallásos gondolkodásba és magába a vallásos hitbe vetett bizalom is meggyengült. Ezt a folyamatot felerősítette, hogy az egyházak gyakran értetlenül fogadták a tudományos eredményeket, csupán a hit elleni támadást látva bennük. A természettudományt jellemző gondolkodási modell, az okosság, bár rövid távon nagyon hatékony, hosszabb távon azonban többnyire alkalmazhatatlan. Bonyolultabb esetekben nem lehet megfelelő modelleket készíteni, mert ilyenkor a még kezelhető modellek annyira leegyszerűsítettek, hogy képtelenek megragadni a valóság összetettségét. A bölcsesség, azaz a tapasztalatok összegzésén alapuló analógiás gondolkodás viszont ilyenkor is képes lehet arra, hogy hosszú távra szóló, értelmes döntésre vezessen.

Miközben a természettudomány egyre fejlődött, a természettel való kapcsolatunk egyre romlott. A régiek úgy éltek, hogy a természet részének tekintették magukat és a vallásuknak megfelelően tisztelték és óvták a természetet. A mai ember, a természet-

tudomány sikereitől elbizakodva, nem vesz tudomást korlátairól. Redukcionista módon gondolkodik. Ezért a részleteket ugyan sokkal jobban ismeri, ám az egész működését nem fogja fel, nem is érzékeli. Az okos, sokat tudó, ám bölcsnek egyáltalán nem mondható modern ember nincs tudatában effajta korlátoltságának, rövidlátásának. Mivel a piac is a jelen körülmények okos mérlegelésén nyugszik, a racionalitás, a piac és a tudomány olyan szövetséget alkotott, amely elsöpört minden mást. A természet-tudományos tudás és a technika rövid távú napi érdekek kiszolgálója lett és alkalmazásának nemcsak az áldásai, hanem káros következményei is nyilvánvalókká váltak.

A válság és a keresztény ember

Ha a világválság fenyegetésével szembesül, igen sok kereszténynek a végítélet közeledése jut az eszébe. Mindig voltak ugyan válságos időszakok, láttuk azonban, hogy napjainkban már másról van szó.²⁰ Mégsem adhatjuk át magunkat a világvége-várásnak: sehol sincs megírva, hogy éppen most szakad ránk a végítélet. Ahhoz, hogy az Írás megnyíljon számunkra, éber, figyelmes olvasóvá kell lennünk. Ha csak szó szerint vesszük a Bibliát, nem sokat találunk arról, miért jutottunk ide, mit tehetünk. A Szentírás könyveiben akkor találjuk meg az élő üzenetet, ha nyitottak és figyelmesek vagyunk, bölcsen olvasunk. Tudnunk kell kérdezni, kérdéseinkre a választ megkeresni, sőt a választ értelmeznünk is kell. A vallásos-fundamentalista felfogás hibája, hogy csak perfekt válaszokat szajkóz. A fundamentalista – egyébként ugyanúgy, mint az istentagadó – a Szentírást csak okosan, szó szerint akarja értelmezni. Most nem foglalkozom részletesebben az ökológiai válság teológiai megközelítésével, csak Bolyki János könyvére utalok.²¹ Érdeemes azonban külön is kiemelni, hogy a teremtéstörténet szerint az ember sok mindent tehet, sokféleképpen élhet. De a szabadsággal együtt a felelőssége is nagy, mert az Édenkert őrzőjeként korántsem tehet akármit. Körültekintően, éber, mindig az adott helyzetnek megfelelően, Istenére és az ő teremtett világára figyelve kell meghoznia döntéseit. Az okos, ám rövidlátó ember maga akarja megmondani, mi a jó és a rossz. Nem veszi észre, hogy a világ rendjéhez nem illik a korlátolt ember önző rendszere. Nemcsak az egyistenhívő vallásoknak, hanem a többi világvallásnak is alapvető követelménye, hogy a világ harmóniájára tekintve gondolkodjunk és tevékenykedjünk.²² Az embernek tartózkodnia kell attól, hogy önző módon, csak a maga rövidlátó elképzeléseinek megfelelően éljen, attól, hogy a jót és a rosszat maga határozván meg tönkretégye önmaga és mások életét és rombolja a természetet. Sok mai ember számára riasztó Isten – úgymond – kegyetlensége, hogy az apák bűnei miatt a fiak bűnhődnek. Arra, hogy ez az ige valójában mit jelent, a Húsvét-sziget lakóinak szenvedése lehet a válasz. Nem azok bűnhődtek ugyanis, akik bálványaik készítéséhez elpazarolták a sziget erőforrásait, hanem a leszármazottaik. A rögeszmés robotoló, bálványokat készítő nemzedékek után még eltelt egy-kétszáz viszonylag nyugodtabb év, amikor a szigetlakók, bár szegényesebben, de megéltek földjeik műveléséből. Az összeomlás ezután következett be. Az emberevés borzalmát olyan ősök okozták, akik évszázadokkal korábban éltek. A tragédiát nem Isten kegyetlensége, hanem az ember bűne idézte elő. A protestáns hívő azt vallja, hogy az Istentől kapott hit segítségével újjászületünk, és testi halálunk után megkapjuk az örök életet. A hit

Isten ajándéka: ha érzem, hogy hitre jutottam, újjászülettem, ez egyben azt jelenti, hogy Isten választottjaként élek már ebben a világban is. A kegyelemből való kiválasztottság tudata felfoghatatlanul nagy terhet vesz le az egyén válláról. El kell azonban gondolkodnunk: mit is jelent az újjászületett ember élete? Ahogy az új ember erősödik és az ő ember gyöngül bennünk, egyre inkább a romlatlan Ádámhoz válunk hasonlóvá. Ahhoz az Ádámhoz, aki mindennapos kapcsolatban állt Istennel, aki a bűnbeesés előtt az Édenkert méltó őrizője volt. Ezért nemcsak azt kell éreznünk, hogy újjászületett keresztényként erkölcsi tulajdonságaink javulnak (kevésbé vagyunk irigyek, féltékenyek stb.), hanem azt is, hogy képesek vagyunk nagyobb távlatokban is gondolkodni. Észre vesszük, mennyire csodálatos Isten teremtett világa, tudunk neki örvendeni, sőt arra is képesek vagyunk, hogy őrizzük, műveljük – s ne csupán fosztogassuk. Újjászületett emberként féltő szeretettel gondolunk távoli utódainkra, akik már nevünket sem fogják ismerni. Hogyan is állunk meg a végső napon Urunk ítélőszéke előtt, ha nyilvánvalóvá lesz, hogy állítólagos újjászületett keresztényként éltünk, de miattunk, önző rövidlátásunk miatt utódaink mégis az emberevésig jutottak? Hiszen nemcsak az a bűn, ha kortársaink ellen vétkезünk. Sőt, utódaink – bizonyos szempontból – sokkal védtelenebbek. Istenünk tehát figyelmeztet bennünket, hogy a világot nemcsak nekünk teremtette. Ha újjászületett kereszténynek vallom magam, de nem érzek felelősséget a jövő iránt, súlyosabb ítélet alá esem.

A 21. század és Európa

Csak nagyon röviden tárgyaljuk, mi várhat ránk a 21. században. A súlyos energiaválság, a tömeges éhhalál és egyéb összeomlászerű folyamatok majdnem elkerülhetetlennek látszanak. Mégis meg kell kísérelnünk a megrázkódtatások, az emberi szenvedések csökkentését. Várhatóan jóval kevesebb energiát használhatunk, mint most, vagyis komolyan takarékoskodnunk kell. A takarékoság azonban kevés. Olyan termelési rendszereket kell kifejlesztenünk, amelyek viszonylag kevés energiát használnak fel, másrészt alig szennyezik környezetüket. Arról van szó, hogy egy termelési folyamat melléktermékeit egy csatlakozó folyamatban nyersanyagként hasznosítjuk. Példaként Günther Pauli módszerét ismertetjük. A sörfőzdek a szilárd nyersanyagoknak, főleg a sörárpának csak 4%-át hasznosítják, a többi hulladék. A szilárd hulladék 70%-a rövid szálú rostanyag, ami sem a papíriparnak, sem takarmánynak nem jó. Viszont a gombák le tudják bontani. Ezért olyan gombákat termesztenek rajta, amelyek kelendők a piracon. Utána már jó takarmánynak (45% szénhidrát), amit a tehén elfogyaszt. A sörfőzdek szilárd hulladékának 26%-a fehérje. Ebben gilisztát tenyésztenek, amivel aztán csirkéket táplálnak. A marhák és a csirkék trágyája emésztőbe kerül, az itt termelődő metán energiát szolgáltat. A visszamaradó szennyvizet biológiai úton tisztítják, alkalmas növények és állatok társításával halakat tenyésztenek benne, amelyek szintén eladhatók. A Pauli-féle rendszer energetikai szempontból teljesen önellátó. Hétszeres termelékenységet és négyszeres foglalkoztatottságot biztosít az eredeti sörfőzdehez

képeket. Nincs az egységek között szállítási költség (és szennyezés), ráadásul rengeteg élelmet termel. 1996 végén hét ilyen rendszer üzemelt a világon, valamennyi a fejlődő országokban. A fenti példa jól mutatja, hogy ismereteinket új szempontok szerint kell rendszerezni. Új felfedezésekre, új módszerekre van szükségünk. Remélhetőleg egy új tudományos-műszaki forradalom köszönt ránk.²³

Az Európai Közösség adta esélyek

Beszéltünk már arról, hogy a modern társadalmak csak a mának élnek. A választók nyomása arra kényszeríti a vezetőket, hogy mindent megtegyenek a mielőbb érezhető életszínvonal-emelés érdekében. Így azonban a civilizáció, miközben vakon követi a piac erőit, elpazarolja a természetes erőforrásokat és elpusztul. Az az irányítási modell, amely az Európai Közösségben fokozatosan kifejlődik, talán alkalmas lesz arra, hogy a népképviselői demokráciát a hosszú távú, valóban felelősségteljes döntésekkel öszeötvözze. Az Európai Közösség tervezett bővítése, valamint egy jól kiépített központi irányítás lehetővé teheti, hogy Európa kialakíthassa saját fenntartható civilizációját. A határozott vezetés megakadályozhatja, hogy a ma élők a jövő számlájára pazaroljanak. Azokat a területeket érdemes központi irányítás alá vonni, amelyek a fenntarthatóság alapvető elveit szabályozzák. Meg kell szabni, mit szabad tenni a vízzel, a levegővel, a talajjal, hogyan szabad csomagolni, miként szabad közlekedni és így tovább. Arra, hogy miként hathatnak az EU központi intézkedései, nézzük meg a 2002 őszére kidolgozott vízvédelmi rendtartást, amelyet a tagországoknak 2003 végéig kell elfogadniuk. A benne lévő vízvédelmi rendelkezések a mezőgazdasági tevékenység során keletkező szennyeződésekkel foglalkoznak. Az eltűrhető szennyezési határértékek olyan kicsik, hogy csak akkor teljesíthetők, ha a gazdálkodók valóban művelői és nem kizsákmányolói a földjüknek. A rendelkezések szerint a műtrágyát mindig úgy kell adagolni, hogy az érintett növény éppen akkor képes legyen felvenni. Akik túladagolnak, a bírság fizetésén kívül a támogatást is elveszthetik. Ha viszont nem műtrágyáznak, akkor lemaradnak a versenyben. A rendelkezés hatására a mostani műtrágyagyártás töredéke is elegendő lesz, másrészt erősen csökken majd a vízszennyezés. Az ilyen keményen korlátozó rendelkezések nem a demokratikus vívmányokat, hanem a piac működését szabályozzák. Megakadályozzák, hogy a piaci erők elpusztítsák a jövő forrásait. Ami pedig a konkrét intézkedéseket illeti, ott már nagyobb fokú helyi önállóságot lehet biztosítani.

Az Európán kívüli világban jóval súlyosabb, civilizációs összeomlásnak tekinthető folyamatok valószínűsíthetők. Ahol az iparosított mezőgazdaság magas hozamai népességrobbanásra vezettek, ott a tömeges éhhalállal kell szembenézni. Az Egyesült Államokban pedig a piac láthatatlan keze olyan eredményesen működött, hogy az így kialakult településszerkezet, úthálózat, a nyugat-európainál kétszer többbe kerülő életforma csak nagyon nehezen, komoly áldozatok, megrázkódtatások árán alakítható át. Nekünk, magyaroknak pedig tudnunk kell, hogy a Kárpát-medence – Európa más részeihez képest – nagyon jó természeti adottságokkal rendelkezik. Termékeny földjeink kevés külső energia bevitelével is el tudnak tartani bennünket. Tehát érdekünk, hogy

a Kárpát-medence népei fölismerjék közös érdekeiket, békében éljenek egymással, ne rontsanak egymásnak válságos időszakban. Csekély erőnkhez képest azon kell dolgozunk, hogy az Európai Közösség valóban a földrész népeinek közös érdekeit képviselje s a világ többi részének is példát mutatva fejlessze ki a fenntartható létezés civilizációját.

Jegyzetek

- ¹ A Húsvét-szigeten történetek összefoglalója Diamond, 1995 cikke alapján készült. Erről magyar nyelven McDaniel és Gowdy, 2002 és Diamond, 2002 könyveiben olvashatunk.
- ² A paradicsomi körülmények között élő szigetek társadalmairól és más fenntartható módon élő közösségekről lásd McDaniel és Gowdy, 2002 könyvét.
- ³ Végh, 2002.
- ⁴ Végh, 2002. 212–214. o.
- ⁵ Lásd például Hawking, 1989. 134–135. o.
- ⁶ A transzcendens felé fordulásról lásd részletesebben Végh, 2002. 21–24. o.
- ⁷ Saját tapasztalatom szerint az egyetemi hallgatók nagy többsége nem látta még az égbolton a Tejutat, nem tudja, hogy az az augusztusi égbolton figyelhető meg.
- ⁸ A környezetszennyezésre, a természet pusztulására, a nyersanyagok fogyasztására vonatkozó irodalom eléggé gazdag. Annak, aki a helyzetet részletesebben meg akarja ismerni, forrásként elsősorban a Worldwatch Institute évenként, a Föld napjára megjelenő könyvsorozata ajánlható, amely 1991 óta magyarul is megjelenik, lásd Worldwatch, 2002.
- ⁹ A szénhidrogének készleteire vonatkozó riasztó jelentések először 1998-ban kaptak nagyobb nyilvánosságot, amikor a Scientific American több cikkben is foglalkozott az energia helyzettel. A legismertebb, már klasszikusnak számító cikk a Campbell és Laherrére, 1998 munka. Az energia helyzettel foglalkozó naprakész ismeretekkel, cikkekkkel, vitairatokkal a világhálón a <http://groups.yahoo.com/group/energyresources/> honlap szolgál.
- ¹⁰ Nem túl hosszú időn belül ehhez hasonló lehet Kína összeomlása is. Az Independent 2002. január 26-án megjelent cikke szerint – olvasható Lean, 2003 helyen –, Kína terméshozamai 1950 és 1998 között a négyszeresükre növekedtek. Azóta azonban az erőltetett öntözés tarthatatlansága és az elszivatagosodás miatt a hozamok máris csökkennek.
- ¹¹ Csíkszentmihályi Mihály, a világhírű magyar származású amerikai pszichológus munkái közül kettő magyarul is megjelent, lásd Csíkszentmihályi, 1997 és 1998.
- ¹² Lásd pl. Csíkszentmihályi, 1998. 27. o.
- ¹³ Végh, 1999. 69–75. o.
- ¹⁴ Bagdy, 2002. 370–376. o.
- ¹⁵ Hardin, 2000. 222–223. o.
- ¹⁶ Alan Sokal elméleti fizikus beugratásként egy komolynak látszó cikket küldött be a posztmodern filozófia egy vezető folyóiratába. Miután a több bíráló által is látott cikket a folyóirat leközölte, Sokal nyilvánosságra hozta, hogy a cikk csak paródia, lásd Sokal és Bricmont, 2000.
- ¹⁷ Végh, 1999. 45–52. o.
- ¹⁸ Végh, 1999. 52–55. o.
- ¹⁹ Kopp és Skrabski, 2000. 506–507. o.
- ²⁰ Nem sokkal azután, hogy a fenntartható fejlődésről írt könyvem, Végh, 1999 megjelent, édesapámat az utcán egy jehovista térítő azzal igyekezett meggyőzni, hogy Végh László, a fizikus is megírta, hogy ez a világ fenntarthatatlan, hamarosan katasztrófa sújtja.
- ²¹ Bolyki, 1999.
- ²² Végh, 2002. 194–195. o.
- ²³ Lásd a Worldwatch, 2002 sorozat könyveinek egyes fejezeteit.

Irodalmi rövidítések

- Bagdy, 2002 = Bagdy Emőke: *Honnan hová? Jelenkorunk létvalóságának kihívásai az új évezred emberével szemben.* In: Szárszó, 1992–2001. A Református Értelmiségi Konferenciák előadásai. Magyar Református Egyház kiadása, 2002.
- Bolyki, 1999 = Bolyki János: *Teremtésvédelem.* Kálvin Kiadó, 1999.
- Campbell és Laherrére, 1998 = Colin C. Campbell and Jean H. Laherrére: *Scientific American*, 278/3. 60–65. o.
- Csíkszentmihályi, 1997 = Csíkszentmihályi Mihály: *Az áramlat.* Akadémiai Kiadó, 1997.
- Csíkszentmihályi, 1998 = Csíkszentmihályi Mihály: *És addig éltek, amíg meg nem haltak.* Kulturtrade, 1998.
- Diamond, 1995 = Jared Diamond: *Discover Magazine*, 1995/8. 63–68. o.
- Diamond, 2002 = Jared Diamond: *A harmadik csimpánz felemelkedése és bukása.* Typotex, 2002.
- Hardin, 2000 = Garrett Hardin: *A közlegetők tragédiája.* In: *Természet és szabadság. Humánökológiai olvasókönyv.* Osiris, 2000.
- Hawking, 1989 = Stephen W. Hawking: *Az idő rövid története.* Maecenas, 1989.
- Kopp és Skrabski, 2000 = Kopp Mária és Skrabski Árpád: *Magyar lelkiállapot az ezredfordulón.* In: *Távlatok.* 2000/4. 499–513. o.
- Lean, 2003 = Geoffrey Lean: *Independent*, 2003. jan. 26., megtalálható a <http://groups.yahoo.com/group/energyresources/> honlap 29394. számú üzeneteként is.
- McDaniel és Gowdy, 2002 = Carl N. McDaniel–John M. Gowdy: *Az Édenkert kiárúsítása.* Typotex, 2002.
- Sokal és Bricmont, 2000 = Alan Sokal és Jean Bricmont: *Intellektuális imposztorok.* Typotex, 2000.
- Végh, 2002 = Végh László: *Természettudomány és vallás.* Kálvin Kiadó, 2002.
- Végh, 1999 = Végh László: *Fenntartható fejlődés.* EP Systema, 1999.
- Worldwatch, 2002: a kötetek 1991 óta évenként *A világ helyzete 1991* stb. címmel jelennek meg a Föld Napja Alapítvány kiadásában.

Észt költők Kányádi Sándor tolmácsolásában

A nyersfordítás Bereczki Gábor munkája

Doris Kareva (1958–). Első verseit 1974-ben közzétették, s 1978-ban látott napvilágot *Päevapildid* (Fényképek) című kötete. Verseiben az önmagába mélyedés az uralkodó, a külső világgal való kapcsolat azon keresztül létezik, amit a költő átélt, megtapasztalt. Ő a legolvasottabb észt költő. *A Credo* 2000/3–4. számában már olvashattunk tőle két verset (110. o.).

*Ül a férfi, szemében maga a fénylő
Örökkévalóság,
lüktető halántéka is érzi a kerten át,*

*áldott állapotban lévő, hattyúként
feléje ringó,
közelgő asszonyát.*

*Pillantásuk egymásba mélyed
s akár a kertek
virágai, úgy nyílik ajkukon a szó.*

*Tavaszt, tavaszt lüktet a vér, a szív,
s a szív alatt
megmoccan gyöngéden a gyermek.*

Viivi Luik (1946–). Költő, prózaíró és gyermekíró. *Pilvede püha* (A felhők ünnepe) című első verskötete az újabb észti költészet érzelmi lírájának legnagyobb figyelmet keltő debütálása volt. Legszenbetűnőbb vonása a szerző élményszerű, hangulatgazdag kapcsolata a természettel. Sok nyelvre lefordították a közelmúlt történelmével foglalkozó *Seitsmes rahukevad* (A béke hetedik tavasza) (1985) és *Ajaloo ilu* (A történelem szépsége) (1991) című kisregényeit, ez utóbbi magyarul is megjelent. Verseit elsősorban Kányádi Sándor, Tandori Dezső, Veres Miklós és Jávorszky Béla fordították magyarra.

A RÉGI VILÁG

*A bokrok alatt tyúkok kapirgálnak,
Ablakhoz nyomja orrát a gyerek.
Mennykövekkel, ólommal rakva szállnak,
vénséges vén sötétlő fellegek.*

*Por kavarog az útelágazásnál,
s olyan nagy szemű jég kopog, pereg,
amilyet talán még sohase láttál:
ontja magából a vad fürgeteg.*

*Édesanyám, kezét ölébe ejtve,
csak nézi a nagy időt szótlanul.
A két út belevész a fürgetegbe,
s a harmadik az égre magasul.*

ANYÁM LEVELE

*Gyere már haza, lányom,
ittthon nagyobb a nyár.
Megérett már az alma is
a tanya hátsó végiben.*

*Hüvelyesül a cukorborsó is,
a finom levesnek való.
A városban mind városi házak vannak
Csupa istenverte körengeteg.*

Ellen Niit (1928–). Költő, gyermekíró, fordító. A 20. századi észt költészet egyik kiemelkedő alakja. Versei klasszikus egyszerűségükkel tűnnek ki, különösen olyan témák esetében, mint az otthon, a természet, a szülőföld, a szerelem, a szülők, az ősök, a nemzeti identitás stb.

Magyarra a legjobb költők és műfordítók tolmácsolták: Csanádi Imre, Illyés Gyula, Képes Géza, Rab Zsuzsa, Tandori Dezső, újabban pedig Kányádi Sándor.

Az egyetemi magyarórákon ismerkedett meg Petőfi verseivel, s már akkor elkezdte őket fordítani. Mostanára minden jelentős Petőfi-vers megjelent esztül az ő tolmácsolásában, ráadásul a János vitéz is. Jelenleg Szabó Lőrincről fordított versei vannak sajtó alatt.

MAMA HANGJA

*Dolgos hétköznapiakon,
Továtűnő évek során egyre inkább
Ugyanaz a csöndes dallam kísér
A halál süket fala mögül is
Anya életmeleg, testmeleg,
Csak rá emlékeztető
Zengő hangja szól.*

*Sosem oktató,
Nem parancsoló
Nem tiltó, nem kérdező.
Csak hang, akár
a karfa,
a le és fölfelé
vivő lépcső,
áthidaló híd,
biztonságos palló, szalmaszál,
melyben meg lehet kapaszkodni,
szárny és vitorla, libbenő szellő
hűsítő és melengető.*

*Álomködökön, sejtelmeken,
habozásokon, homályos látomásokon
átfénylő pókháló.
A hétköznapi sűrűjében,
A csúcsforgalom kavargásában
Szemet nyugtató kötés. Köldökzsinór
az őshomálytól az idők végezetéig.*

Hando Runnel (1938–). Költő, esszéista. Első kötete 1965-ben látott napvilágot *Maa lapsed* (A föld gyermekei) címen. A vidéki környezet, az itteni emberek ábrázolásával, valamint humorával hívta fel magára a figyelmet. *Avalikud laulud* (Nyilvános dalok) című harmadik kötete a kortárs észti költészet élvonalába emelte Runnelt. Érdeklődése középpontjába az egyén és a társadalom kapcsolatai kerültek. A népies kifejezési mód, az akasztófahumor, néha az észti népköltészet nemcsak újabb, de régi hagyományának a felhasználása is jellemző költészetére. Verseit több mint tíz nyelvre fordították, magyarra Rab Zuzsa és Tótfalusi István tolmácsolták.

MA EGÉSZ ÉJJEL VERSET ÍROK

Férfiasan, akár egy írnok,

Az éjszaka áhítat-birtok:

te alszol benne, én meg írok.

Alszol s alszik benned a gyermek,

Magad mellé már nem engem vársz,

– Minden örömöd benne leld meg! –

Magad mellé már nem engem vársz.

Verset írok ez az én dolgom,

Hajnal lesz, amire kihordom.

Te alszol s megtermed utódom,

...csak bukna ez a világ végre

Bele a nagy gyűlölködésbe!

Refik Halid Karay két elbeszélése

Mányoki János fordításában

Refik Halid Karay (1888 Isztambul–1965 Isztambul) az új török elbeszélés korai szakaszának kiemelkedő mestere. Jogi tanulmányokat folytatott, majd – az ifjútörök hatalomátvétel (1909) után – újságírással kezdett foglalkozni. Közben tisztviselő is volt. Elbeszéléseivel, valamint Kirpi (Sündisznó) álnéven írt karcolataival hamarosan sikeressé vált. Az ifjútörök kormánnyal szemben ellenzéki álláspontot képviselt, politikai szatírái jelentek meg. Száműzték Szinopba. A távollét azonban lehetővé tette, hogy alaposabban megismerje Anatóliát. Az itteni élményekből fakadt a *Memleket hikâyeleri* (Elbeszélések az országból) című novellaciklus, amely a nemzeti ébredés nagy hatású gondolkodója, Ziya Gökalp folyóiratában látott napvilágot 1919-ben. Időközben – az első világháború végén – az ifjútörök kormány megbukott, Karay visszatért Isztambulba, magas tisztségeket – többek között postaügyi miniszterséget – töltött be. A *Sabah* (Reggel) című folyóirat vezető munkatársa volt. A kemalistákkal szemben állott, újabb szatírákat is írt – *Ay dede* (Holdapó) –, ezért ismét száműzetésbe kellett mennie. Aleppóban élt és csak Kemal Atatürk halála évében tért vissza Törökországba (1938). A Szíriában eltöltött hosszú idő újabb novellaciklust érlelt: *Gurbet hikâyeleri* (Történetek a száműzetésből): 1941. Karay mindvégig erősen foglalkozott az újságírással, de hazájába visszatérve regényíróként is mindinkább megnőtt a tekintélye. Hovatovább az új török irodalom nagy öregei közé számított, a PEN Klubnak is elnöke lett. Összegyűjtött műveit harminchét kötetben adták ki, írásainak egy része idegen nyelveken is megjelent. Magyarul a *Török elbeszélők antológiája* (1974. Európa) című kötetben olvashatunk tőle novellát.

Karay valószínűleg az elbeszélés terén alkotott maradandót. Az elsők között fedezte fel Anatólia szegénységét, elmaradottságát. A nyers, szociológiai jellegű naturalizmust mégsem követte: humora és formaösztone bizonyult erősebbnek. Prózája – legjobb írásaiban – már klasszikusnak számít: ábrázoló művészetét, őszinte érzésvilágát, szép, tiszta török nyelvét dicsérik. Két novellánkat a *Memleket hikâyeleri* 4. kiadásában (Isztambul 1969, İnkılap ve Aka, 80–85. o.) és a Mehmet Hengirmen által szerkesztett és kiadott *Türkçe öğreniyorum* 4. kötetében (Ankara 1993, 63–66. o.) közölt szövegből fordítottuk.

A novellákban szereplő nevek írásánál figyelembe vettük, hogy a török írásreformra a két elbeszélés közti időben került sor.

A szürke szamár

A gyerekek vízért mentek a folyóra. Visszatérőben azt újságolták, hogy a hegyi úton egy öregember fekszik, egy szürke szamár pedig szabadon kószál körülötte. – Menjünk, emberek – szólta Hüszen hodzsa.

Esteledett már. Nehéz, fojtó pára szállt föl a rizsföldekről s lassan betöltötte a süpedékes, mocsaras, hepehupás mezőt, ahol két patak találkozott. Ott volt egy fűz – nyolc-tíz évesnek látszott – kettéhasadva, kiégve. Mögötte itt is, ott is bizonytalan fények csillantak meg a gödrök állóvizén: megannyi világos folt a hamuszínű, vizenyős lapályon. Olyanok voltak, mint a felhők közt hasadó nyílás. Lassanként zavarossá váltak, kialudtak, eltűntek.

A három paraszt komótosan lépkedett a rossz, gidres-gödrös dűlőúton. Libasorban haladtak. Egyikük olyan kínlódva köhécselt, mint a kehes ló.

Először a szürke szamarat látták meg. A bozótosban találhatott valami száraz helyet: nyilván sokat rugódozott, ugrált. Most már csak feküdt nyugodtan, s közömbös pózával bámult a lemenő napba.

– Hol vagy, utas? – kurjantott Hüszen. Szemben, egy kiszáradt vadkörtefának dőlve öreg, halálosan kimerült ember kapkodta a levegőt. Most fölemelte rájuk homályos szemét s kezével a mellére mutatott: jelezni próbált. – Hogy van bátyám, mi je fáj? – kérdezték, de beszédre alig futotta már az erőből: lihegéshez hasonló, ijesztő hördüléseket adott csupán válaszul.

A parasztok azt hitték, mindjárt meghal. Leguggoltak, várakoztak. De a beteg lassan jobban lett, megélenkült kissé. Fehér selyemturbános, lila köpönyeges, szegényes öltözékű öreg volt. Arcának azt a részét, amelyet szabadon hagyott a durva, ősz szakáll, alaposan megpörkölte a mezei forráság, összegyűrték a sűrű ráncok. Súlyos, duzzadt szemhéja alatt feltűnően világos, majdnem fehér, aprócska szeme volt: valami gyerekes csodálkozással, mereven tapadt az emberre. Most lassanként színesebb lett az arc, fényesebb a szem. Ugyanabban a testhelyzetben, hátát a vadkörtefának döntve, halálos fáradtsággal beszélni kezdett. Messzi földről jött, s még nagy út áll előtte, magyarázta.

– Vigyétek, feküdjön otthon – vezényelte Hüszen hodzsa. Nekifohászkoztak, föltették a szamárta. Két oldalról megmarkolták, nehogy leessen, s kövön-agyagon csúszkálva, ezer kinnal ereszkedtek.

A nap már eltűnt, az árkokban sem csillogott a víz. A hatalmas, meredek csúcsok, amelyek lezárták a szemhatárt, egymásnak vetették ködbe-felhőbe takart óriási fejüket, s már régen álomba merültek. A falu a hegyek végtelen árnyékában lapult. Ablakaiból nem szűrődött fény, utcáin nem hallatszott hang, csak várakozott a sötétben.

Az érkezők zöreje mégis a kapuba csalt egy-két ábrázatot. Az istállókban elbődültek a tehének. Hüszen kieresztette a hangját: – Hol vagytok, bújjatok már elő, vendég jött – harsogta. Most fehér vászonruhás emberek tódultak elő, égő mécsessel a kezükben. Vetült a fény, szállt a füst, egy-egy sötét zug világossá lett, egy-egy trágyahalom fölragyogott, míg a parasztok összegyűltek a vendégszoba köré.

Ez a hely, a legközelebbi kisvárostól kétnapi távolságra, Anatólia egyik eldugott,

nyomorult, világvégi falucskája volt. A szomszéd vilajetbe tartó vándorok nyaranként, amikor nagy a szárazság és átgázolható a Kızılırmak, letérnek a makadámútról és toronyiránt, a falun átvágva kétnapi utat spórolnak meg. Ily módon évente nyolc-tíz személy, nyolc-tíz nyomorult szokott fáradtan beállítani. Egy-egy szomorú esti órában kopognak valamelyik ajtón. Hüszmen bíró akkor tudatja, hogy a falusiak közül ki következik az etetéssel, ráüzen, maga pedig a vendégszobába telepíti az utast, ahol a tűzhelyen télen-nyáron lobog a farönk, mintha sohasem aludhatna ki. A falunak csupán a jövő-menő, kóbor emberek pletykái jelentik a nagyvilág híreit.

A beteg megnyugodott. – A mellem – mondta. – Egyfolytában szorít.

Az egyik paraszt üstöt akasztott a tűz fölé. A farönk lángja fölcsapott, a folyadék szappanhabként emelkedett. Levették az üstöt, az öregnek csészét adtak. Fújtatva, élvezettel ivott. Még nem fogyott el a tej, amikor erős csuklás jött rá. Az egész testét rázta. – Elhamdüllillah – ismételte két rázkódás között. A falusiak, éppen szemben, törökülésbe helyezkedtek s türelmetlenül várták, mikor szólalhatnak meg végre. A fiatalok az ajtó előtt sorakoztak. Már megszokták, hogy a vendégek alig látnak az álmoságtól, s olyan fáradtak, csöndesek, hogy a szavukat úgysem hallja senki.

A csuklás nem szűnt, sőt sűrűbbé vált s mindjobban erősödött. A beteg időnként a kezével intett, hogy menjenek közelebb hozzá. Hát körülfogták: Hüszmen előtte, a többi öreg pedig mögötte. Az ifjak izgatottan leselkedtek az ajtóban, de most sem mertek közeledni. Látták, hogy az utas kínlódva magyarázott valamit, talán éppen végrendelezett. Hallották, hogy Hüszmen állandóan nyugtatgatja: – Ne aggódjál, nyugodt lehetsz, gondunk lesz mindenre! – Most az öregek hirtelen a földre borultak. Aztán némán fölkeltek.

– Istenhez tért! – mormolta Hüszmen. A tűzhelyen az egyik rözse föllobbant, éles fénybe vonta a halott arcát, aztán kialudt. Valahol távol hosszan, keservesen bőgött egy tehén.

Az utasnak azonban maradt annyi ideje, hogy a végakarátát előadja. Az övében sorakozó nyolc aranyat szürke szamarával együtt a mekkai Kábának szánta.

A temetőből visszatérő falusiak nehezen tudták eldönteni, mit is csináljanak az aranyakkal meg a csacsival, hogyan teljesítsék a végóhajt. Összegyűltek a lugasban – a falu közepén –, töprengtek. Végül úgy döntöttek, bemennek a városba és a hatóság-hoz fordulnak. Hüszmen még a héten fogja a szamarat és útnak indul.

Az állat egyszeriben fontossá lett: bőségesen ömlött elé a takarmány, tornyosult a kukoricaszár. Mint Istennek tetsző dolgot, panasz nélkül, pontosan, illő tisztelettel végeztek mindent. Gyakran figyelmeztették egymást – Megitatták a szamarat? Hát az árpát megkapta? – kérdezték.

Egy reggel Hüszmen hodzsát mindannyian elkísérték a malomig, aztán elbúcsúztatták. Még alig világosodott. A szürke szamár hátul ballagott, teher nélkül. Jókedvűen billegette farkát, amelyet a hodzsa csacsijához kötöttek. Kifakult kecskeszőr takarója bársonyként ragyogott a hajnali napsugarak fényében.

Hosszú, gyötrelmes út volt. A frissen kibújó rizskalászok és az árkokat szegélyező sás lassanként eltűntek a hegyoldal mögött. Száraz, sivár földút kezdődött: teljesen

néptelen volt a pörkölő forráságban. Két napig nem láttak sem falut, sem malmot, sőt még egy silány fűzektől árnyékolt forrás sem tűnt eléjük. Aztán sziklás, meredek kaputatón, ijesztő szoroson kellett áthaladniuk. Amikor megközelítették a tetőt, végre frissítő szellőt éreztek, majd szívderítő kép tárult eléjük. Egy kis patak nevetett rájuk: a dús, élénkzöld alma- és körtefák között úgy ragyogott, mint valami kardpenge. A távirópóznáktól kísért sima fehér makadámút pedig kanyarogva kúszott föl a hegyekbe.

Hüszmen a fogadóban töltötte az éjszakát s korán reggel a városházára indult.

Az aprócska településhez képest szinte túlméretezett volt az épület: balkonos, toronyos kaszinónak látszott. Elfogyott azonban a dotáció, ezért nem fejezték be. A vakolatlan vályogfalak itt is, ott is szétnyíltak, befészkeltek a galambok. Az emelet üres ablaknyílásokkal, vakolat nélkül, deszkaállvány mögött merengett. Oldalt elhagyott meszesgödör, kissé hátrább valami fabódé árválkodott: emlék a boldog időből, amikor még folyt a munka. De az épület már rég pusztulásnak indult.

Egy zubbony és sapka nélküli őrmester megkérdezte a hodzsát, mit akar. Ő pedig komótosan rákezdte: hogyan mentek a gyerekek vízért a folyóra, hogyan hozták a hírt. De a történet felét sem mondhatta el, amikor az őrmester már faképnél hagyta: a patakban úszkáló kacsáknak kezdett kenyérhéjat hajigálni. Közben rákurjantott egy turbános alakra, aki a közeli lugasban szortyogtatta vízípipáját: – Na, mi van hadzsi efendi, reggeli jóhangulat?!

Hüszmen aztán megtudta, hogy a kádi hivatalos engedéllyel Isztambulba ment. Akkor legalább a kajmakámnak akarta elmondani az esetet. Saruját már a kapuban levetette; lábujjait szabadon hagyó lyukas zoknijával, gyomrán összekulcsolt kezével nagy szemérmesen beosont s belefogott a történetbe.

A kajmakám színehagyott kék lenzakót viselt. Festett bajuszú, fogatlan, savanyú ember volt. Ő sem vett annyi fáradságot, hogy végighallgassa a hodzsát: – Hívjátok az őrmestert! – kiáltotta.

Hüszmen pedig öt napot töltött már el a városkában. Tele volt panasszal. Mert az őrmester a szamarat sem vette át meg őt sem engedte vissza. Végül valaki megszánta: – Most csak hadd menjen! Két hét múlva majd megint eljön. Bízunk a kádira a dolgot! – győzte meg az őrmestert.

Meg kell hagyni, hogy az itteni kádi nem akárki volt: Kobak kádinak emlegették. Mindent megoldott, mindent kibogozott. Narancsszínű, ujjatlan köntösben, piros napernyő alatt szokott végigvonulni a piacon. Közben visszafogta hatalmas természetét, szívélyesen rámosolygott mindenre és mindenkire. A nép pedig elolvadt ilyenkor.

Ugyanazon úton, ugyanolyan módon tértek vissza a szürke szamárral. A városban a csacsit jól kellett tartani, de Hüszmen hodzsa is csak evett, így aztán derekasan költöttek: hiszen itt többbe került az árpa, drágább volt az ennivaló. Az összegyűlő parasztok mégsem lázongtak:

– Ha már egyszer a szent földnek szánták, gondját kell viselnünk – mondogatták. Hüszmen sem panasolta fáradságát: Isten ügyében munkálkodott s feledte a viszonztságokat.

De aztán a második útjáról is szamarastul kellett visszatérnie. A kádi még mindig

nem ért haza, az őrmester pedig még csúffá is tette a hodzsát: Bumburnyák ember, miért olyan sürgős? A parasztok már kétségeskedtek: Betölti-e valaha rendeltetését a szent célra szánt állat? Kezdek közömbössé válni.

Aztán a harmadik út megint csak szamarastul végződött. Valaki – nyilván egy élesebb szemű – már messziről észrevette, hogy újra visszajött a csacsi. A falusiak álla leesett, elképedve várakoztak. Hüszen pedig le sem szállt a nyeregből, nyugodt hangon belekezdett: – Amit csináltunk... tanúval kellett volna. – Mindent elmagyarázott egy szuszra. – Tényleg, miért is nem gondoltak rá? Most már mindegy. Hárman majd bemennek, akár esküt tesznek, a kádi átveszi a szamarat, igazolást ad róla.

A csacsit egyáltalán nem viselték meg a málha nélküli utak. Bőségesen abrakolták. Amikor inni engedték, elfogta a vágy, a kancákra támadt. Így élt két és fél hónapig. Aztán megint útra készültek. Miközben a malom előtt búcsúztak, megcsillant az első napsugár: beragyogta az útiport, amit a távozók lába vert föl. A hegyoldal fényes felhőben rejtőzött, az utasok pedig csak kapaszkodtak fölfelé. Az otthonmaradók szemében szinte fölmagasztosultak, mintha egyenesen az égbe indultak volna.

A szürke csacsit soha többé nem látták. A falu népe megbámulta az igazolást, a pecséteket, s erősen bízott abban, hogy a szamár folytonos kínálgatás közben, kényelmesen, málhától megkímélve érkezik a Hidzsászba. Mekkában nyilván az áldott Zemzem vizét fuvarozza majd. Ráadásul Hüszen álmot látott: egyik éjjel a szamár zöld bársonytakaróval jelent meg előtte. Nyomban sziklaszilárd lett a hit szívében.

A csacsi később is gyakran szóba került, a jól elvégzett munka örömeivel emlegették. Úgy látszott, mindenki elfeledte már, hogy egykor a kancákra támadt, de azt bezzeg tudni vélték, hogy mindig magánosan álldogált az istállóban s fejét jobbra-balra csóválva Isten dicséretébe merült. Ilyen mendemondákkal győzködtek egymást.

Még ugyanabban az évben Hüszen hodzsza rizst vitt eladni a városba. Mikor a piactérré ért, nem hitt a szemének. A legnagyobb zsúfoltságban hirtelen kiáltás hallatszott: – Oszolj, oszolj, helyet! – A nép kettévált, s Kobak kádi – most már szürke szamáron – sokat csodált narancsszín köntösében, széles üdvözlő mozdulatokkal haladt tova: csak úgy rengett hatalmas teste.

A suszter

A hajó elvált a rakparttól és távolodni kezdett a Márvány-tenger irányába. Az a pár ember, aki az utast kikísérte, egyszeriben nagy megkönnyebbülést érzett: mint aki súlyos tehertől szabadul.

– Arábiában jó sora lesz a kis kölyöknek – mondogatták tettetett vidámsággal, olyan emberekként, akik másokat már meggyőztek arról, hogy ők derék munkát végeztek. De saját szívük mégis komor maradt, miközben visszatértek házukba.

Mert az apátlan árvát – a kis Hasant –, amikor az anyja is meghalt, néhány szomszédja és távoli rokona útnak indította a nagynénjéhez: Palesztinának egy világvégi kis városába.

Hasannak tetszett a hajó. Amikor a csikorgó darukat, a feliratos mentőöveket, a kötélén himbálódzó csónakokat – száradó fehérneműt idéztek – vagy az őrsváltáskor megkonduló kis harangot elnézte, igazán jól érezte magát. Ötödik évében volt; kedves pöszeségével a fedélzeti utasokat is jócskán fölvidította.

A hajó itt-ott kikötött, megritkultak az utazók. S amint a forróbb vidékhez közeledtek, a gyerekekre valami merevség ült. Akik a hajón maradtak, érthetetlen nyelven beszéltek, s nem mondogatták neki, mint az isztambuliak: „Gyere, Hasan! – Eridj, Hasan!” – Ráadásul a neve is megváltozott: Hassen lett belőle. „Taal hun ya Hassen” – mondták. Odament hozzájuk. S ha „Ruh ya Hassen”-t hallott, visszahúzódott.

Haifában végre kiszálltak, a gyereket vonatra ültették. Anyanyelve már teljesen elűnt: sehol sem hallotta. Meglapult hát a sarokban; ha szóltak hozzá, hallgatott, égő arccal, kipirultan hallgatott. A narancsligetek nézésébe merült; a mellében valami keménységet, a torkában valami csomót érzett: mintha megakadt volna a falat.

Aztán a virágba borult vagy gyümölcstől roskadó, öntözött, szép kertek is eltűntek. Megritkultak az olajfák. Szikkadt, kopár, naptól égő hegyek között jártak; csupán kecske legelészett. A kecskék koromfeketéi, hihetetlenül feketék voltak: szőrük úgy verte vissza az izzó nap fényét, mint az újonnan festett autó.

Ennek is vége lett; lapos síkságra ereszkedtek, amely a szemhatárig nyúlt. Sem fa, sem patak, sem ház. Csupán óriási állatok tűntek föl időnként. Nagyon hosszú lábú, nagyon hosszú nyakú, domborodó hátú, púpos állatok; még csak egy pillantást sem vetettek a vonatra... Szájukból fehér habot préselve, mélán és ostobán vonultak; súlyos, de puha léptük nem hagyott nyomot és nem vert föl port. A gyereket elhagyta türelme, nem bírta megállni, mutogatva kérdezte a mellette ülő katonát. Az mosolygott: – Gamel, gamel – mondogatta.

A következő állomáson letették Hasant. Fekete lepelbe burkolt, összeérő, fekete szemöldökű, fekete anyajegyess asszony szorította mellére; nyakáról, homlokáról, karjáról és füléről mindenféle arany függött. Az anyjától merőben más, különös illatú, nagyon puha, szinte paplanszerű melle volt: gyorsan elrejtőzhetett benne.

– Ya habibi! Ya ayni! A nagynénjét kísérő asszonyok is ölelték, csókolták; beszélgettek, nevetgéltek. Volt egy csomó gyerek is; a rékljükre ing helyett valami zakófélét húztak, a hajukat befönták, fejükön lapos sapka ült.

Hasan csak állt, lélegzete elszorult, hallgatott, hallgatott. Hetekig tartott szótlansága.

Az arabot – amelyet pedig lassan érteni kezdett – kicsiny fejében megnyilatkozó macacssággal valahogy nem akarta beszélni. Mint aki lemerül a tengerben s a nagyobb veszélytől tartva mindenáron visszafogja lélegzetét: így ő is már fuldoklását érezte, mégis hallgatott.

Öves réklit, zakófélét, lapos sapkát, piros papucsot viselt. Feje búbja simára nyírva: olyan lett, mint a tenyere; homlokába fürtök lógtak. Megszokta már a földben sütött, száraz bőr keménységű kenyeret; az étkezésnél – villa és kanál helyett – ügyesen mártogatott vele.

Egy nap a nagynénje behívott egy vándor susztert, aki az utcán kiáltozott. Zilált

ruházatú férfi lépett be az udvarba; a hátán bőrbevonatú lapos zsák, a kezében apró kis zsámoly és egy hosszú vasdarab. A zsákból furcsa, összetekert karton került elő. Valamit beszéltek, aztán egy csomó tépett, szakadt, szétesett cipőt hordtak a suszter elé. Az ember a zsámolyára ült; Hasan pedig kíváncsian állt meg előtte: hiszen a körbeke-rített, alacsony, döngölt falú házban folyton unatkozott... Most azonban tátott szájjal bámulta: hogyan szeli a suszter a kartonszerű vastag bőrt kétélű, finom, nyeletlen késével; hogyan szorít a szájába egy maréknyi szöget; hogyan szedi ki őket a szájából egyenként – mint az Isztambulban látott majom –, s veri be gyorsan a cipők talpába; hogyan áztatja a bőrdarabokat valami piszkos vízben; hogyan mártogatja az ujját a koszos edényben álló csirizbe, s hogyan keni a csirizt a cipők talpára. Mindezt ámulva nézte; hallgatott és figyelt.

Meg is feledkezett arról, hol és kiknél van, s szórakozottságból az anyanyelvén kér-dezte:

– Nem bökkik a szádat azok a szegek?

A suszter elképedve nézett föl a munkából. Hosszasan bámult Hasan arcába:

– Te török gyerek vagy?

– Isztambulból jöttem.

– Én is odavaló vagyok... Izmitből.

A suszter haja és szakálla kócos volt, csupasz melle kilátszott. Térde foltos, szája foghíjas, az arca pedig sárga, egészen sárga volt: csakúgy, mint a szeme fehérje. Mivel törökül beszélt és Isztambul környékéről származott, Hasan már nem csupán a keze mozgását, de az arcát is figyelni kezdte.

Melle közepén maréknyi, ritkuló szőr volt: őszes szakállához hasonló. Most megint kérdezett. Foghíjas szájából kissé pöszén jött a szó: – Hogyan kerültél ide az Iszten háta mögé? – Hasan ahogy tudta, előadta. Aztán a kanlicai házokról beszélt meg a hal-fogásról a szomszédék fiával, Mahmuttal. Azt is elmesélte, amikor az anyja orvoshoz ment és a földalattin utaztak; meg azt is, amikor a fehér mentőautó megállt a kapu-ban: miféle hordágyak voltak benne. Közben azért maga is kíváncsiskodott: – Te miért vagy itt?

– Rossz fát tettem a tűzre. Szöknöm kellett.

De valójában Hasan beszélt: a féléve hallgató Hasan. Megállás nélkül, pihenés nél-kül, lélegzétvételnymi szünet nélkül... Pofácskái ragyogtak az örömtől. Üde, kristályo-san csengő gyerekhangja betöltötte az udvart. Ami csak az eszébe jutott, mondta.

A suszter – miközben dolgozott – egy-egy közbeszólással – Húha! Tényleg? Nahát! – jelezte figyelmét: beszéltette a gyereket. Mintha elérhetetlen hazájának egy patakját, egy szellőjét, egy dallamát hallgatná: örömmel, mégis érzékenyülten hallgatta. El-múlt napokra, elhagyott helyszínekre gondolt s egész valójában megrendült. Minél tovább akarta hallgatni: visszafogta hát a munkát. Végül mégis elkészült: valamennyi cipő rendben volt már. Kihúzta a földből a támfát, föltekerte a bőrt, becsukta a szöges dobozt, bebogyolálta a csirizes tálkát. Mindezt módszeresen, lassan.

Hasan összeszorult szívvel kérdezte: – Már elmész?

– Megyek. Végeztem. – Most vette csak észre, hogy a beszédes kis jószág – a földije – pityereg. Hangtalanul, reszketve sír. Orcáin csillogva folynak a könnyek, mint a vasúti kocsi ablakán a ritkuló esőcsepp, amely tükrözi ugyan a nyári napot, mégis homályossá, elmosódottá lesz tőle a külvilág.

– Ne sírj! Ne sírj!

A suszter nem tudott mást mondani. Amikor a gyerek ezt meghallotta, fuldokló zokogásban tört ki: megértette, hogy utoljára szóltak hozzá törökül.

– Mondom, hogy ne sírj! Ne sírj már! – ismételte a suszter; de közben saját kérés szíve is mindinkább ellágyult, fölengedett. Uralkodni próbált magán, hiába: nedves lett a szeme. Érezte, hogy szakállán lassan szivárog a könny, s az arab forróságban égő mellére hűvös, borzongató cseppek hullanak.

Somkuti Gabriella versei

KÉTFÉLE DIMENZIÓ

*Te ura vagy az időnek,
én a rabszolgája.
Amit mérnek, hamarább elfogy,
a két mutató életem körbezárja.
A te kezedből nem hullnak ki a percek,
mikor az óra nekem üt,
az neked a kezdet.
Engem szorít az élet fegyelme,
s ámulva nézem,
ahogy téged körülvesz
az áradó idő kegyelme.*

IRIGYELVE A FESTÉSZETET

*Ha a fogalmakkal lehetne festeni,
az értelemtől a megjelenítésig
lerövidítve az utat,
úgy csonkolni a szavakat,
akár a tárgyak képét,
torz való fölött lebegtetve
a valóban létezőt –
ha a jelzés döbbenetét
a vers is föllobbantaná
s az unott jelzőket
lefaragva a főnevek elől
a színek szédületét
átvenné a papír –
ha a szem a fülnek kölcsönadná
a retina csodáját
s ikerszülésben jönne világra*

a látható és a hallható –
ha a tartalmat
csak a forma sugározná
s az idő prése alatt
egyetlen pillanattá szűkülne
ami csak hosszan mondható –
ha úgy lehetne, ahogyan nem lehet,
egyszeri képpé fagyva függnek a falon,
s betűk ketrecéből szabadulva
lehelletemmel közvetíteném,
ami életemen innen, halálon túl,
emberi agyak s szemek tükrében
még nézhető és fogható.

A KERESŐ

Én már rég nem vagyok
a viszonylataimból vagyok
erdők sűrűjében keresem magam
minden fa törzsébe
a nevem vésvé van
itt jártak akik szerettek
jelet hagytak és elfeledtek
akik a semmiből kifaragtak
majd a semminek visszaadtak
most a bibliai öt kenyérként
ötezer darabra szaggatva
kezek-fák sűrűjében
riadt vadként csapást vágva
összegyűjtöm önmagam.

AJÁNDÉK MÉGIS

Egy perc pallója jutott neked is
a szakadékba szédült szerelem fölött,
egy kéz szorítása, mely láncreakcióként
évtizedekre adott erőt,
egy tekintet, mely hüvelyéből kirepült kardként
a világot sebezte föl érted,
egy mozdulat, mely feldúlt életed
párnaként igazította fejed alá.

HAJLÉKTALANOK

*Zegzugos utat vág az alkohol
egyre lomhább agyukban,
elborult szemüket ösztökéli
villódzó reklámok sora,
nylonszatyorban hurcolt otthonukkal,
borostás arccal ténferegnek,
beljük nőtt ez a város,
amelyik őket kivetette –
kérges kezükkel nem babrál öröm
és aszfaltra fagy a lábuk,
villamos vágja el szívverésük
s az infarktus csenget rájuk –
leszállnak az utolsó állomáson,
alakjukat a köd elnyeli,
s itthagyt sorsuk hűlt helyére
a villamoson nem mer ülni senki.*

Két könyv Jézus példázatairól

Mártonffy Marcell: *Az újszövetségi példázatok irodalma.*

Poétika és teológia

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001.)

Kozma Zsolt: *Jézus Krisztus példázatai*

(Iránytű Alapítvány, h. n., 2002.)

Mártonffy Marcell könyvét lapozgatva a példázatkutatás utóbbi évtizedekben végbement fejleményeihez az olvasó óhatatlanul azt a mélyértelmű irányváltást asszociálja, melynek során az Ige befogadásának a Héber Bibliában uralkodó metaforáját, a *beírás, bevésés'* monolit változatlanságra utaló képét az Újszövetségben a *mag > meggyökerez(tet)és > gyümölcs'* képsor váltotta fel a növekedésnek, a megértés dinamikus folyamatának új hangsúlyaival. Jézus példázatainak anyaga igehirdetésének legsajátabb, leghitelesebb része, kutatástörténetének fordulatai a bibliai hermeneutika alakulásának is kitüntetett állomásai. Az értelmezést a 19. század végéig az allegorizmus uralta. Eszerint a példabeszédek sokszínű képi világa „mögött” valami megmagyarázhatatlan okból lényegében folytonfolyvást ugyanazt a néhány invariábilis dolgot, eszmét, fogalmat találjuk: a két vak, két koldus, két testvér etc. a két népet, zsidóságot és pogányságot, a vészhelyzetben lévő ember a bűntől sebzett emberiséget jelentené, és így tovább; ez a felfogás a történetkritikai kutatások nyomán erőteljesen megkérdőjeleződött. Az anyag irodalmi, műfaji, poétikai jellegzetességeinek feltárását először szintén a történetkritikai érdeklődés, majd a jézusi *ipsissima verba* elkülönítésének igénye motiválta. Ám világossá vált, hogy az ún. „eredeti” textus és útja a kanonizált formáig többnyire csak feltételelesen, sok kérdőjellel reprodukálható, miközben a szövegek szétdarabolása, a rendelkezésre álló végső verzió másodlagos gyülekezeti képződménnyé degradálása kevéssé segítette az igehirdetés gyakorlatát. Az esztétikai sajátosságok vizsgálatát a teológiai mondanivaló keresésének szolgálatába állító kutatás azután hamarosan a példázatok „örök érvényű tanulságáról” alkotott hagyományos elgondolás revideálására vezetett. Mártonffy Marcell eredeti célja az volt, hogy az utóbbi évtizedek példázatkutatásában nyomon kövesse azt a folyamatot, amelyben a szöveg nyitottságára fogékony *irodalmi hermeneutika* és az attól dogmatikailag rögzíthető tanulságokat váró *teológiai hermeneutika*, e két látszólag ellenérdekelte disciplina mégis termékeny kapcsolatra lépett, és hogy e „kölcönösség szempontjainak legalább részleges rendszerezésével” járuljon hozzá párbeszédükhöz (12). Ám a szisztematizálást maga az anyag „mindenkor szituatív hermeneutikája” tette feleslegessé, vagyis az a felisme-

rés, hogy a parabolikus kommunikáció lényege a megszólított, egyben kérdező hallgatók, olvasók és a kérdésre történettel visszakérdező megszólító „kölcsonös szabadságának méltánylása”. Másként mondva, az új, poétikai szempontok bevezetésével nem az történt, hogy a korábbiaknál egyre jobb válaszok születtek a jelentés kérdésére, sokkal inkább a kérdésés előzetes feltevései változtak meg. A megértéshez elengedhetetlennek mutatkozott a műfaj dialogikus természetéből fakadó következmények mind mélyebb belátása; eszerint a megértés a párbeszéd közegében, alkalomhoz kötöten történik, s ebbe a közegbe lehetetlen eleve kész igazság birtoklásának tudatával vagy ilyesmit várva belépni. A példázat igazsága nem fixált diszciplináris tézis, hanem esemény-jellegű, és mint ilyen ellenáll annak az igénynek, hogy eszköz gyanánt, egyszer s mindenkorra megkaparintott hatalmi fegyverként újabb szituációkban legyen bevethető. A „tárgy”, Isten Országá, esemény és cselekvés; a példázat nem beszél az igazságról, hanem az igazság érvényre jutásának beszédeseménye, „a valóság újjáírásának érvényes modelljét” felkínáló beszédett (uo.), ezért tartalom és forma, példázó kép és példázott dolog szokásos elkülönítése lehetetlen. Személyesen a magunk számára a kötet kiinduló princípiumát úgy összegeztük, hogy a dialógus-elv érvényesítése a példázatos beszédet a nyelv bűneset előtti, egyszerre hipotetikus és valóságos őss állapotának modelljeként mutatja fel, melyben a szó nem eszköze az igazságnak, hanem – maga az igazság.

Mártonffy Marcell az *Előszó*ban ismerteti az itt érintett megfontolásokat és saját céljait. Az *I. fejezet* az értelmezés alapkérdéseit és a műfajpoétikai kiindulópontokat rögzíti. A példázatok, mivel nem a máskor szokásos módon, emlékezetből idézve hagyományozták át, hanem adott helyzetre aktualizálva újraírták őket, olyan hasonlíthatatlan egyedi alakzatok, amelyeknek a megértést segítő kontextusa körülhatárolhatatlan, organikusán növekszik és lezárhatatlan. Ahogy az értelmezés korról korra, olvasásról olvasásra megújul, az új értelmezések egyre újabb szövegeket vonnak be a textus látens hivatkozási mezőjébe, miközben a példázat (éppen megragadott jelentése) maga is módosítja, felülírja önnön kontextusának értelmét, egyszóval a jelentés végleges rögzítése lehetetlen. A példázatok közös jelentettje, Isten Országá, a *basileia* itt releváns jelentésében nem *nomen rei*, nem dolog, hanem *nomen actionis*, cselekvés: Isten országglása, uralma. Következésképp a befogadó, kép és jelentett, azonosság és különbözős határmezsgyéjén állva, nem kapja meg „a jelentés tömör véglegességét” (41) – jutalmul, amiért megfejtette a „Hasonlít a Mennyek Országá...” kezdetű és egyéb *similék* egyszer s mindenkorra adott *tertium comparationis*át; az olvasónak az elbeszélést nem dekódolnia kell, hanem, olvasási konvencióit félretéve, beleállva folytatnia, s ez mindenekelőtt a megértés töredékességének és a kérdezői státusnak a vállalását jelenti. Aligha lehet másként, hiszen a példázatok nem az Ország mint valami radikálisan „máshol” és „máskor” lévő terrénum rejtjelezett *leírásai*; Isten szavának, cselekvésének szabadságáról és felszabadító erejéről, az Országba kerülés és a benne lét váratlanul sikeres stratégiáiról szóló *történések*. A különféle rendszerező törekvések, *Bultmanné*, *Harnisché* és másoké szintén notóriusan problematikusnak bizonyultak, még akkor is, ha a korábbi formális kritériumok helyett Jézus élettörténetének állomáisait próbálták megtenni vezérfonálnak, mivel kiderült, hogy a parabolaanyag nem

egyszerűen példatár a háttérelbeszéléshez, Jézus tetteihez vagy tanításához, nem beszélve arról, hogy a legtöbb e célra felvett szempont hallgatólagosan feltételezi a szövegek fixált jelentését. Így vagy az a helyzet, hogy a rendszerezés *tout court* alkalmatlan módja e textusok megközelítésének, vagy az, hogy normái nem a témák, a hosszúság, a formák felszíni különbségéből, nem is Jézus életének kronológiájából adódnak, hanem mélyebb rétegben keresendők. Ám az áthagyományozás nem elsősorban megőrző, rögzítő, inkább újraíró módja, ami korábban az eredeti „lerontásának” minősült, mára éppen a példázatok életképességének jelévé lett. Aligha könyvelhető el üres véletlennek, hogy a megértés hagyományos módjához éppen az alapfeltételek *nincsenek* adva. Hiányuk termékeny hiánynak, mondhatni a sugalmazottság megnyilvánulásának bizonyul, a Feladó jelének vehető arra nézve, hogy, ebben az esetben legalábbis, más utat kell keresni. A továbbiakban (50. kk.) Mártonffy Marcell szelektálva ismerteti az ez irányú kezdeményezéseket és kérdésfelvetéseket. A *II. fejezet Jülicher* 19. század végén megjelent, a modern példázatkutatás kezdeteként számon tartott kétkötetes könyvről, majd *Bultmann* elgondolásáról szól, a *III.* pedig az eszkatologikus példázatmodellről, *Dodd* és *Jeremias* elméletéről. Ez után a nyelvteológiai és példázatteológiai megközelítések kerülnek sorra, a középpontban *Funk*, *Crossan* és *Harnisch* olvasatával. Az *V. fejezet* a parabolát műegészként, közelebről metaforikus elbeszélésként elemző irányzat képviselőit (*Wildier*, *Via*, *Güttgemans* és ismét *Crossan*) veszi sorra *Ricoeur* szintéziséig, végül a történeti-kritikai részt záró *VI.* a befogadásesztetikai megközelítés fő kérdéseit tárgyalja *Weder*, illetve *Harnisch* egymással is vitázó gondolatainak értékelésével. Fejezetenként egy-egy példázat elemzését olvashatjuk annak illusztrálására, milyen sokféle irányban szabadítja fel a megértést az a kiinduló tézis, amely az értelmezés lezárhatatlan voltát mondja ki.

Bármint van azonban, az a tény, hogy a végleges, az újraírások nyomán esetleg „ellentmondásossá” is lett kánoni változat a szöveg kitüntetett, éppen-ilyenként kitüntetett állapota, alapjában befolyásolta a kutatás útkeresését. Már régóta nem elég azt mondani, hogy a jelen szöveget azért kell vizsgálni, mert az eredetihez „amúgy sem lehet visszajutni”, sem a változtatások mibenlétét és állomásait rekonstruálni, nem elég hangoztatni, hogy ez a munka a megértéshez „nem döntő fontosságú”; hibás művelet a textus textúrájában, konklúzióiban mutatkozó ellentmondásokat elsimítani, mondván, hogy azok igazából nem is ellentmondások. Ami ellentmondásnak vagy hiánynak látszik, az, bárhogyan jött létre *egykor*, ma a megértés döntő mozzanatának, a továbbírást, az elbeszélés folytatását provokáló erőnek bizonyul. Röviden, a hipotetikus „eredeti” rekonstruálására irányuló törekvéseket a szöveg poétikai természetére vonatkozó kérdés váltotta fel.

Mártonffy Marcell „A cselekvő beszéd jelentése” című *VII. fejezetben* szerteágazó, mégis egységes gondolatmenettel jut el a példázatok eredeti provokatív erejét eltüntető mechanizmusok felsorolásától addig a következtetésig, miszerint a sokszínű példázatananyag közös lényege a jövevény/idegen/más egzisztencia el- és befogadása, e gesztus következményeivel, az idegenség sajátként való megértésének, egyúttal más-léte megőrzésének dialektikájával együtt. A Példázatmondó eredeti intenciójának öntudatlan ártalmatlanná tétele sokféleképp mehet végbe, a jelentés univerzális igaz-

ságokra redukálásával, a filológiai-történeti rekonstrukció melléktermékeként a Biblián belül kimutatható újraírások valamelyikének kitüntetettként kezelésével, a textus öntükröző-önlegitimáló értelmezésével, dogmatikai, ideologikus kihasználásával. Ám a hagyománykritika, miközben levonja az egzegézis efféle történelmi kudarcaiból adódó tanulságokat, egyúttal maga is szerves része ugyanezen hagyománynak, mivel épp annak folyamatos mozgásban-léte termelte ki. *Weder* felismerése, hogy az a terep, amely úgy teszi kezelhetővé a felmerülő paradoxonokat, esztétikum és teologikum, másfelől várakozás és cselekvés, eszkatologikum és etika, illetve szabadság és szabály feszültségét, hogy egyszersem mind meg is őrzi őket: a *játék* (233 kk.). A játék az a kitüntetett „hely”, ahol az irodalmi aspektus, a mássá, jobbá válás lehetőségének katarziszélménye és a megtérés dogmatikai, etikai szempontja találkozhatnak. Egy lehetséges világot kínál fel ingyenes kegyelemből, olyat, amely már be van rendezve szabályokkal, de/és még egyre várakozik az ember szabad elfogadására, ugyanakkor berendező aktivitására; a példázat révén a hallgató egyrészt egy kész egzisztenciába, annak a Házigazda által rögzített szabályrendjébe helyezkedik bele, másrészt maga alkotja is ugyanezt. (Erre utalhat például az egyazon történetből levonható és, mint a szöveg- és értelmezés-történet bizonyítja, különböző korokban le is vont „tanulságok” pluralizmusa.) Elfogadás és szabad alakítás nem mondanak ellent egymásnak, mivel eme *basileia*, a valóságos, fogalmának megfelelő uralom: célja a szabadság. A példabeszéd, Isten Országának a hétköznapi valósághoz „hasonlító”, ugyanakkor azt átformáló játéktere olyan önmegvalósítás alkalmát kínálja, amely nem az eddig élt egzisztencia tovább-növesztése, hanem lehetőség arra, hogy az ember önmaga másikává váljon. A példázatokban és másutt adott isteni magatartásminta azonban ezen individuális érdekű megértésmód mellé eltéveszthetetlen gesztusokkal helyezi oda a közösségi, etikai, szociál-teológiai szempontokat is; teszi ezt az omnipotenciának az önkiüresítésig menő önkorlátozásával, identitásváltásaival (Emberfia > pásztor/király > egy a betegek, éhezők, szomjazók etc. közül: Mt 25,31–46; lásd 247 kk.), az úr–szolga viszony aranykort idéző felforgatásával, vagy amikor a bölcsesség kommunikálását egy lélegzettel mondja egyirányú „átadásnak” és „társalgásnak”, beszédközösségre lépésnek (Bár 3,36–38). Mindezek az azonosuló gesztusok legkevésbé sem szüntetik meg a *Basileus* radikális másságát; például az adósparabolák Isten cselekvési szempontjait illetően ellentmondásosnak, kiismerhetetlennek tűnő „tanulságokat” hordoznak ugyan, ám e „másféle” magatartás mindegyikben közös lényege az emberi dialóguspartnerben meglévő „másféle”, jobb én- és életlehetőség felmutatása és felkínálása, egyben megvalósításának, áldás, benedikció, jóvá-mondás általi megteremtésének „kommunikációs programja”.

A záró, VIII. fejezet számunkra legfontosabb megállapításait az alábbiakban összegezzük. Mártonffy Marcell korábban meggyőzően mutatta be, hogy a poétikai és befogadásesztétikai megközelítés a szellemi lényeket illetően hitelesebben világítja meg a példázatanyag originális történeti középpontját, eredeti és maradandó intencióját, mint azok a kutatások, amelyek közvetlenül irányultak a történeti hitelességre. A „jeltek”, a parabolák apró, köznapi eseményei és a „jelentett” Végtelen viszonya nem adható meg a rejtett értelem / nyilvánvaló értelem, előtérben álló kép / mögöttes (fogalmi) jelentés kettősségekkel; viszonyukat helyesebben írja le az „azonosulás” szó. Az

Ige testté létéből éppoly logikusan, mint amilyen titokzatosan következik az Ország inkarnálódása az egyszerű történetekként megjelenő emberi lét valóságába. E felajánlott kommúnió, ama bizonyos *éngiken*ben adott *már-és-még* következményeinek komolyan vétele a példázatértés kezdete: az Ország elközelgett, és egyre közeleg. E szituáció emberi problematikáját a Mk 4,10–12 versek értelmezése illusztrálja (256 kk.), ahol a fő nehézség Márk „belül lévőket” és „kívül lévőket” szembeállító „teológiai determinizmusa” (259). Az elemzés nyomán azonban kiderül, hogy a szerzőt rehabilitálni igyekvő megoldás görcsös keresésénél termékenyebb az az olvasat, mely ezen egzisztenciális, vallási állapotok változandóságában, véglegességük megkérdőjelezésében látja a lényegét. A *mystérion*, melynek ismerete a belül lévőknak „megadatik”, maga a Messiás személye, akinek felkínált odaadása az el- és befogadó készség révén lesz ténylegesség; a „belül lévőket” éppen ez és csak ez a gesztus teszi belül lévőkké. Az elemzés, melynek röviden ki kellett térnie persze a teljes textusra, igen meggyőző, a kötet tárgya szempontjából rendkívül lényeges 21–25. versek beépítését mégis hiányoljuk itt, javasolva a következő gondolatmenet-vázlatot.

A „belül lévő”, akikről Jézus azt mondja: „nektek megadatott a *mystérion* ismerete” (4,11–12: *a görögben*), másfelől egyáltalán „nem értik” a példázat szavait, jelentését (4,10.13): „a *mystérion* ismerete” tehát nem azonos az éppen elhangzó *szöveg* megértésével. A biztosan utólagosan beillesztett 14–20. magyarázata, melyet Mártonffy joggal tart „a fejezet középpontjának” (258), véleményünk szerint hiányával és többletével egyaránt túllép magán a példázaton. *Hiányával*, mert az azonosítások sorából kihagyja a Magvetőt, aki így lehet Isten, Jézus és a mindenkori igehirdetők; *többletével*, mert az elvetett magok nemcsak az igével azonosak, a nyitó közleménynek megfelelően (14: „a magvető az igét veti”), hanem, merőben váratlanul, embereket is „jelentenek” („ezek azok, akik ... vettek” séma a 15–20-ban többször), ez új perspektívákat nyit az értelmezés számára. Ami biztos: a magyarázat célja *nem* az eredeti kérdés megválaszolása, továbbá a példázat és magyarázata közötti diszkrepancia tudatos, *nem* Márk figyelmetlensége az oka. Inkább *mystérion*, *szöveg* és *interpretáció viszonyára* utal, de csak az utána álló 21–25. ún. „enigmatikus mondásaival” együtt nézve, melyek a könyvben lényegében magyarázatlanul maradnak (lásd 258, 262), holott a lehető legszorosabban kapcsolódnak alapkérdéséhez. 21–22: az, amit *mystérion*nak, rejtett dolognak mondunk, olyan valóság, mely provokálja önnön szemlélését, *per definitionem* önmaga valamilyen mérvű, modusú megvilágosodására, megértésére irányul; azért és arra adatik, hogy az ember feléje forduljon (1. Mózes szavait a csipkebokor előtt: „*Odamegyek és megnézem ezt a különös jelenséget*”, Exod 3,3). Némelyek a lámpás-metaphora e márki zárlatát „egyedülállóan” és „számunkra különösnek” mondják (*Gnilka ad loc.*), pedig nyilvánvaló, hogy másként a *mystérion* vagy a *rejtett dolgok* kifejezés nem paradoxon volna, hanem, *quantum ad nos*, nem létezne jelentettje. Lévéen az odafordulás aktusa *eo ipso* a megértés mozzanata, immár nincs igazi ellentmondás abban, hogy a „belül lévőket” „ismerik a *mystériont*”, jóllehet egyelőre „nem értik” a példázatot. A „belül-lét” mint, mondjuk úgy, *spirituális* feltétel után jöhet a *szöveg* értésének kvázi *technikai* feltétele, bevezetve a 23-ban („akinek van füle a hallásra, az halljon”), majd pontosítva a 24a. versben. Itt az értelmetlen „Vigyázatok, mit hallotok” (?) fordítás helyett a „*Figyeljetek*

oda (mind)arra, amit (csak) *hallotok*” verziót javasoljuk, amely a szó szerinti olvasat elsődlegességének elvét mondja ki (vö. Lk 10,26: „Mi van megírva? *Hogyan* olvasod?”). Logikusan következik erre a 24–25. versekben az *így* olvasottakhoz való helyes viszonyulás, a *metron*-téma. A megértés *metronja*, adekvát zsinórmértéke, szabálya, koordinátarendszere, közege a belül-lét, a megnyílás, a példázattal ingyenes kegyelemként felkínált új életlehetőség megfelelő, azaz szintén ingyenes ti. előzetes elfogadása, belépés közegébe. Ezt a *metront* alkalmazva van esély most már a példázat mint textus megértésére. Sőt aki *így* tesz, többet is talál, mint amit keresett („ráadást is adnak”): ezen ígélet pontosan megfelel példabeszéd és magyarázat itteni viszonyának (utóbbi többet ad, mint amire a kérdezők a szöveg alapján számíthattak), és maximálisan megfelel a mindenkori Biblia-olvasói tapasztalatnak. Végül a 26–32. két további példázat az elsőrendű megértendőről, az Ország növekedésének *automaté* jellegéről. Az Ige magja önmaga eszközlí tartalmának *megértését* is, és önnön *megvalósulását* is; megértés és megvalósulás/megcselekvés reálisan nem választható el, egyik a másikat mozgatva és attól mozgattatva egyfajta önmozgással mozog. A folyamat sematizálva *így* alakul:

Belépés a tágabb közegbe (*mystérión*) > szoros olvasás > belépés a szöveg felkínálta szűkebb közegbe (*metron*) > megértés (válasz az eredeti kérdésre + „ráadás”).

Így – visszatérve a szerző fejtegetéséhez – a példázat csakugyan maga bizonyul önnön „tárgyának”, az elvetett magnak; önmagát teszi a megértés tárgyává, önmagát jelenti, nem valami rajta kívüli, értékeesebb „mást”. „Jel” és „jelentett” – azonos. *Így* (is) értjük a szerzővel, hogy a parabola költészet, amelyet befogadva annak világegészére, ha tetszik, a szavaira, nem „mögöttes” mondanivalójára koncentrálnak.

A fenti kitérőt az a kérdés és igény motiválta, vajon lehetne-e, és miként lehetne Mártonffy Marcell eredményeit az *igehirdetésben* szóhoz juttatni, annál inkább, mivel a tét nem pusztán egy szöveg vagy műfaj jobb megértése, hanem általában a befogadói magatartás nagyon is időszerű átalakulása. Nos, Kozma Zsolt *Jézus Krisztus példázatai* című művének nagy érdeme, hogy a Mártonffy írásában hiányolt gyakorlati szempont-ra teszi a hangsúlyt, célja bevallottan az igehirdetés közvetlen szolgálata (8). A két kötet együttes olvasása mégsem csak örömet okoz, a biblikus hermeneutika elméletének és az igehirdetés gyakorlatának távolságáról is tanúskodik. Az előbbi eredményei nehezen, gyanúnk szerint igen kevés lelkipásztor számára alkalmazhatók a hitelesen szóló igehirdetésben, miközben ennek híján az igehirdetői gyakorlat kevésbé tud egyidejűleg szolgálni két eredendően összetartozó célt, a *hit* erősítését és a vallásos *önhittség* kritikáját, holott e kettős törekvést a magunk részéről Mártonffy könyvében a tárgyilagos hang és az olykor nem könnyen követhető tudományos diskurzus mögött is tisztán kivehető, mély személyes indítéknak érezzük.

Kozma Zsolt munkájának első része elméleti bevezetés (9–135), a második pedig valamennyi, szám szerint 37 parabola egzegézise (136–529). Jelentős érdeme, hogy közérthető, világos leíró összegzést ad a téma megközelítéséhez szükséges alapvető tudnivalókról, a műfaj jellegzetességeiről és ószövetségi előzményeiről (9 kk.), a fontosabb stilisztikai fogalmakról és itteni alkalmazásukról (szókép, metafora, hasonlat, szimbólum: 16 kk.), a példázatok formális csoportjairól (parabola, hiperbola, embola, allegória: 23 kk.). A jelenlegi szövegösszefüggés törvényszerűségei mellett (40 kk.)

bevezet a keletkezéssel és tradálással kapcsolatos fontosabb tudnivalókba (54 kk.), felsorolja az átformálás típusait (bevezető formula, záró mondatok, képanyag stb.: 85 kk.). A második rész példazatelemzéseinek nagy értéke a számszerű teljesség, valamint a *tradicionális* egzegézis egyfajta kulturált, igényes, sok szempontra figyelő képviselése; a kötet, a szerzői intenciónak megfelelően, bizonyára jól szolgálja majd az igehirdetést.

Feltűnő azonban, hogy noha Kozma Zsolt láthatóan ismeri az újabb kutatások eredményeit (bár, érthető okból, nem mindig első kézből), s azokat, mint „A példázatok elmélete” című első részben hangsúlyozza, az „idő, hely [Kolozsvár, D. K.] és nyelvtudás” (8) korlátai között igyekszik figyelembe venni, ez alig befolyásolja saját elvi álláspontját, és kevéssé hasznosul elemzéseiben. Nála is felbukkan *Funk, Fusch, Jungel* és *Weder* és mások neve, továbbá olyan, mára közhellyé lett kijelentések, hogy „a tradálás újraírás, interpretáció”, „a példázat beszédesemény”, utal „a metaforikus megértés” fontosságára stb., az alapkérdésekben mégis a hagyományos nézetekhez kötődik. Ez a helyzet pl., amikor az anyagot „kép és üzenet viszonya” alapján osztja fel „tulajdonképeni” vagy „reális” és különböző mértékben „túlzó” fajokra (27 skk.), ami igencsak problematikus dolog. Nem meglepő, hogy több perikópa, egyebek között a Magvető ezen az alapon nem fér bele a szisztémába (32), hiszen a realitás-kritérium, nem lévén lényegi ismérv, alkalmatlan az anyag csoportosítására. A hagyományos nézetet osztja Kozma Zsolt akkor is, amikor a példázatok önmagukon túl lévő „üzenetét” keresi; a képek szerinte Jézus cselekvését, vagy valamely fogalmi nyelven nem közölhető mondanivalót „magyaráznak”, didaktikus, etikai etc. funkcióval bírnak, ráadásul fő- és „másodhangsúlyos” üzenetekre felosztva (70 kk.).

Így a két szerző azonos perikópákról szóló értelmezései is típusosan eltérő eredményre vezetnek. Példaként ismét a hamis sáfárra hivatkozunk (M. M.: 95 kk.; K. Zs.: 405 kk.). Az egyetlen történetből levont nem kevesebb, mint négy tanulságot természetesen mindketten a hagyományozástörténet különböző periódusaiban élő közösségek eltérő élethelyzetéből eredeztetik; de míg Kozma Zsolt megpróbálja az ellentmondásokat elsímítva összeegyeztetni, Mártonffy Marcell a szöveg egészét a kiválasztott állapot önvészélyes voltának hangsúlyozásával, az éppen kialakult, megszilárdulni törekvő Isten-kép destruálásának szükségessége jegyében értelmezi. Hasonló a helyzet minden összevethető esetben: Kozma Zsolt a biztonságra törekvő vallási igény nevében biztos, megragadható tanulságokat keres, Mártonffy Marcell pedig e tanulságok relativitását, megkérdőjelezését, az ítélezés felfüggesztésére szóló felhívást, a szempontok állandó váltakoztatását, a megszokott, otthonos (számonkérő Isten) és idegen effektusok játékát (oktalanul jóváhagyó Isten) emeli ki (lásd kül. 110). És vajon lehetséges-e radikálisan másfajta intenciót várni attól a Jézustól, aki ismerős mivoltában is épp „eredendő másságával provokálta a róla szóló beszámolók különbségét” (20)?

Újból elismerve és hangsúlyozva az erdélyi szerző óriási teljesítményét és hiánypótló könyve érdemeit – az örökös önlegitimációról lemondó prédikáció igénye nevében, egy olyan igehirdetés reménye nevében, amely nem ítélezik a különféle másságok felett, s ha mégis bírálja azokat, csakis úgy teszi, hogy beszéde vállalható legyen e „mások” jelenlétében is –, megvalljuk, hozzánk Mártonffy írásának szellemisége áll közelebb hitelességével és időszerűségével. A probléma azonban az, ismételjük, hogy a tudós

szerző gondolatai a jelenlegi nehézkes formában, sajátos, beavatottakhoz szóló tolvajnyelvével aligha hasznosítható a prédikációs gyakorlatban. Pedig személyes tapasztalatunk szerint e nehézség áthidalása nem lehetetlen. Kiindulásul sok esetben elég lenne pusztán rámutatni egy egyszerű szövegtényre, a szöveg egy problematikus pontjára, pl. a következőképpen: Ugyan miért ismétli meg a sáfár gyors egymásutánban háromszor is „az én uram” kifejezést, s főleg miért mondja magában (*en heautó*) hangsúlyosan „az ő urának” a gazdát még akkor is, *miután* az már elbocsátotta? Úgy véljük, nem alaptalan optimizmus azt várni, hogy ebből elindulva lépésről lépésre *érthetően* kifejezhető Mártonffy Marcell-féle értelmezésnek legalábbis az egyik lényeges pontja, mely szerint itt nem annyira a sáfár hamissága és a gazda/Isten dicsérete közötti ellentét, nem is a kezdeti számonkérés és záró dicséret közötti ellentmondás mindenáron való feloldásán kell erőlködni; sokkal fontosabb a szövegben az Istenről alkotott ott-honos séma (Isten számon kér) lebontása és egy új megértésmód (Isten jóvá mond) felkínálása. Ezen egyetlen kifejezés, „az én uram” alapján rámutathatunk a másik eredetinek (jézusinak) tűnő intencióra is: a levitézlett sáfár szívében jól tudja, hogy amikor ura vagyonából enged el adósságokat, formálisan ugyan nem „tiszteletesen” jár el, tartalmilag mégis ugyanezen úr „legmélyebb intenciójával megegyezően cselekszik” (110); nem hiába mondja tehát, amit mond, mert az urat paradox módon épp e cselekedete alkalmával nevezheti a szó teljes értelmében valóban „az ő urának”. Amiként a mégoly hősie *emberi* megbocsátás sem a magáéból enged el, hanem a máséval, az *isteni* kegyelemmel sáfárkodik.

Dér Katalin

A kereszt népe

Örményország kincsei – Titkok az Ararátról

(Kiállítás a Károlyi Palota Kulturális Központban, 2002. július-október.)

Rendkívüli érdeklődés előzte meg és fogadta az Állami Örmény Történeti Múzeum vendégiállítását, amelynek rendezői nem kevesebbre vállalkoztak, mint hogy közel kétszáz műtárgy, számos igazán művészi fotográfia, szépen fogalmazott szöveges tábla, valamint rajz segítségével megízleltessék azt a „keserű mézet”, amit úgy hívunk, hogy örmény történelem, kultúra, sors.

A régészeti emlékek és a liturgikus tárgyak a neolitikumtól a 19. századig vezetnek végig a megilletődött látogatót teremről teremre, hogy részese lehessen egy varázslatos időutazásnak, amelynek szuvenirjeit és anzikszait sokáig dédelgetve őrzi az emlékezet. A budapesti bemutató egy 1995-ben megkezdett, a világ kulturális fővárosait felkereső sorozat utolsó állomása, amely egyben az 1700 éves örmény kereszténységről megemlékező események legrangosabbja volt. Egy páratlanul nehéz múltú, egyházszerkezettel megosztott és diaszpórába kényszerített nép kulturális örökségét néhány száz négyzetméteren bemutatni reménytelennek tűnik, azonban a válogatás mégis sikerrel kísérelte meg a lehetetlent: az őskortól a 19. századig tartó roppant időszak legfontosabb tárgyi emlékeinek bemutatását.

A két karakteresen elkülönülő tárgyegyüttes első nagy egysége a kései kőkortól a

Szevan-tó környékének hatalmas régészeti kalandjáig terjedő időintervallumot öleli fel. Valójában a történet az emberi civilizáció bölcsőjében, Mezopotámiában kezdődik – innen származnak a legarchaikusabb tárgyak: obszidián eszközök, agyagból formált férfi és női idolkok. Kiemelkedő csoportot alkotnak a bronzkor valamennyi szakaszát magas színvonalon reprezentáló emlékek, amelyek az Örmény-fennsík gazdag érclelőhelyeinek köszönhetően a kaukázusi fémművesség virtuóz technikai megoldásait és esztétikai értékeit mutatják be. Ezek a bronzemlékek – illetve egy jeles csoportjuk – a Lcsasen közelében feltárt sírok szertartási szekereinek a szerelvényei, díszei voltak. Maga az itt bemutatott kiváló állapotban lévő és rekonstruálásra csak részben szoruló nagy méretű kocsi egyben a mind ez idáig feltárt négykerekű járművek legrégebbike. A viaszveszejtési technikával készült kocsidíszek meglepően modern hangvétellű állatalakokat, vadász- és kocsihajtó jeleneteket formáznak. Ugyanezen kurgánok feltárásakor finoman és leleményesen megmunkált, nemesfémekből készült ékszerek, függők és díszedények nagy tömege került elő, amelyeknél gyakran alkalmaztak nemeskő-applikációkat és -berakásokat. Az urartui korszak legérdekesebb dokumentumai az ékírásos agyag- és kőtáblák, valamint az aranyozott bronzból készült sisakok, vérték és más harci eszközök. A kor szakrális emlékeit öntött bronz istenszobrocskák képviselik.

Az örmény etnogenezis szempontjából meghatározó volt az Urartutól független Hajasza ország kialakulása, amelynek meglétéről a Kr. e. 2. évezredből fennmaradt hettita feliratok tanúskodnak. A folyamatos asszír nyomás elől szövetségbe tömörülő örmény törzsek folyamatosan észak felé vándoroltak, hogy közel hat évszázad egymásrautaltsága okán kölcsönös asszimiláció folyamatában megszülessen a földművelő-állattenyésztő egységes örmény nemzet. Az államiság kialakulásának hosszú folyamatában jelentős szerepet játszottak a perzsák. A perzsák bukása után Nagy Sándor hódításai hagytak nyomot az örmény történelemben, mígnem Kr. e. 55 táján Nagy Tigran egységes birodalmat szervezett. Ebből az időből származik a kiállítás hellenisztikus emlékeinek jelentős része: márvány és terrakotta szobortöredékek, geometrikus díszítményű használati és díszedények, ötvösművű luxustárgyak. Nehéz számba venni mindazokat a kulturális hatásokat, téma- és motívumátvételeket, amelyeket a már örménynek nevezhető tárgyformáló művészet magába olvasztott.

A tárlat második nagy egysége az örmény kereszténység gazdag tárgyi múltjából merít. Világosító Szent Gergely fáradhatatlan térítő tevékenységének köszönhetően megkezdődött az örmények evangelizációja, bár az új hittel már korábban is találkozhattak, elsősorban szír közvetítéssel. Gergely működése idején alapították Ecsmiadzin (Edzsmiacin) városát és nevezetes székesegyházát, amely napjainkban is az örménység lelki központja és a gregorián egyház katolikoszának székhelye. Itt kell megemlétenünk, hogy a tárlat gyönyörű fényképfelvételein sorra megcsodálhatjuk a középkor leg szebb építészeti emlékeit: a csodálatos tömegalakítású, keresztházás, központi tamburral és kupolával ellátott templomokat. Az architektúrájának ez a virágkora a 7–13. századra tehető. A templomok falain gyakran találkozunk gazdag plasztikai díszekkel, amelyek nemegyszer egész bibliai történeteket mesélnek el, vagy megjelenítik az építetők templommakettet tartó ünnepélyes gesztusú alakját. Egy ilyen, az épülettől füg-

getlenné vált, ún. „zvartnoc” típusú templommodell, amely egyébként az 5–7. századból származik, a kiállítás egyik legszebb, arányaiban az építészeti kánonokat hordozó darabja.

A kereszt kultuszának legemblematikusabb hordozói a khacskarok, amelyek a falfe-lülettől fokozatosan elválva önálló votív emlékként jelennek meg a tágabb szakrális miliőben. Külön érdekesség az a 15. századi kőkereszt, amelynek homloklapján nemcsak a bonyolult fonatos, indákból komponált szent jelkép jelenik meg, hanem egy egészalakos korpusz is. A faragványok némelyike a bizánci ikonográfia miniatúrák által közvetített típusait idézi, de a Kaukázus-vidék térben és időben távolabbi motívumkincsét is magán viseli. Csodálatra méltó, hogy az ismert történelmi kataklizmák ellenére a pusztulékony fából készült emlékek is fennmaradtak, mint a két pompásan faragott olvasóállvány vagy az 1176-ból való ajtókeret és -szárny. Az aranykort Ani városából származó bronzedények is reprezentálják.

Időben jelentőset ugorva, javarészt 17–18. századi textíliák és ötvösművek mutatják be az örmény liturgia legfontosabb paramentumait. Filigrán díszű, festett zománc és ékköves berakású oltárkeresztek, ripidionok (legyezők), jellegzetesen magas talapzatú, alacsony cuppájú kelyhek érzékeltetik az oltárékítmények gazdagságát.

Miután az örmény templomokban ikonosztázion nincsen, az övmagasságig megemelt szentélypadlószint fölött díszes függöny takarja el az oltárteret. Ezek a változatos eljárással készült kárpitok gyakran provinciális vagy népi ízűek; az ábrázolt alakokon és jeleneteken az applikált, szövött és hímzett eljárások egyaránt fellelhetők. A függönyök másik csoportja fadúcokról nyomott. Az iszlám művészetből kölcsönzött ornamentális bordúrben jelennek meg újszövetségi és hagiografikus jelenetek, szentek, apostolok medalionjai. Az eljárás közeli rokonságot mutat a perzsiai diaszpóra, elsősorban Iszfahán manufaktúráinak napjainkig divatos, ún. khalamkhar technikájával.

A püspökök, papok és diakónusok szertartási öltözete részben egyezik az orthodox előírásoknak megfelelő darabokkal (szticharion, epitrachilion, öv és kézelő), részben különbözik (palást, gallér /vakas/ és a papok által is viselt mitra, valamint a püspöki infula). Valamennyire jellemző a gyakori, többnyire fémszállal kombinált, reliefszerű magashímzés és a kalligrafikus feliratok sokasága. A 18. századi darabokra jellemző, hogy archaikus, gyakran bizantinizáló stílusjegyek barokkos nyugati elemekkel keverednek. A nyugati befolyást minden bizonnyal erősítette a Velencében és Amszterdamban nyomtatott könyvek illusztrációinak formanyelve. Az egyes darabok származási helyére utalhat a díszítmények hangsúlyozott csoportja, mint pl. az egyik epitrachilion, ahol a szenvedéstörténet teljes eszköztárát és a szentföldi topográfia legfontosabb helyszíneit is felsorakoztatták. Az előbb említett könyvek csoportjából kiemelkedik az 1512-ben Velencében kiadott első nyomtatott örmény könyv, a Parzatomar. A kaukázusi és azon belül örményként számon tartott sárkányos díszítő stílust két 18. századi darab képviseli. Talán teljesebb lenne a kép, ha a kiállítás rendezői akár tárgyokban, akár illusztratív módon utaltak volna a már korábban említett, és a száműzetésbe kényszerített örmények szempontjából fontos helyek értékeire, és az ott fellelhető kultúrkinccs megjelenítésére.

Talán árnyaltabb képet kaptunk volna, ha látjuk a Közel-Kelet és ezen belül Jeruzsálem, Szíria és Irán, akár Lemberg vagy Suceava templomait, kultúrközpontjait, vagy a távoli nyugaton a velencei vagy bécsi mechitaristák monostorát, esetleg a Székelyföld magyar-örmény nyomait.

Dicséret illeti az installáció tervezőit: a pompás műtárgyakat mindvégig igen visszafogott, de elegáns, diszkréten megvilágított tárlókban mutatták be a látogatóknak.

Külön öröm kézbe venni a kiállítás gyönyörűen illusztrált katalógusát, amelynek bevezetőjében Gaál Ernő és Nagy Kornél átfogó és igényes archeológiai, művészeti, kultúr- és egyháztörténeti tanulmányaiból meríthetünk.

Kárpáti László

„A ló lába vágat, a dálnok nyelve pereg”

Dede Korkut Könyve. Török eredetmonda. Fordította: Adorján Imre és Puskás László. (L'Harmattan – Európai Folklór Intézet, Budapest, 2002.)

Az emberi emlékezet, tudjuk, meglehetősen esetleges. Bár sok minden fennakad hálóján, még annál is több kihullik belőle. Leginkább a nevek meg az események ideje szokott feledésbe merülni vagy éppen megváltozni. A megmaradt töredékek azután akár teljesen új rendben állnak össze – fordult egyet a történelmi kaleidoszkóp. Nem kell messzire mennünk, elég kinek-kinek magába néznie. Nincs ez másképp a népi emlékezet esetében sem. S hiába gondoljuk, hogy az írást alig-alig vagy egyáltalán nem használó népek jobban őrzik a múltjukat, náluk is éppúgy ködbe veszik az, ami megeseett. Nincs mit tenni, az emberi elme már csak ilyen.

Márpedig egy-egy nép írásos korszaka előtti múltjából éppen ezek a legendák őriznek meg valamit; sajnos többnyire kibogozhatatlanul összekuszált csomó formájában. Ha a mától közelítünk, ez a múlt Európában vagy Ázsia nagy részén időben igen messze esik, alig valamit foghatunk meg belőle. Az oguz törökségnek – anatóliaiaknak, azeriknek, türkméneknek – e szempontból óriási a szerencséje: a közösségi emlékezet megőrizte eseményeket valaki már régen, valószínűleg a 15. században papírra vetette. Nem azt írta le, amit tudós krónikákból kisilabizált, nem azt, amit mások gondoltak a törökökről, hanem azt, amit a népi emlékezet őrzői, az énekmondók adtak szájról szájra.

Persze a bő ötszáz éve lejegyzett legendafüzér is a múlt jókora szeletét öleli fel, át-meg átgyúrva, egymás mellé törve, koptatva az össze nem illő részeket. A tudományos kutatás mai állása szerint Dede Korkut könyvének is legalább három rétege különböztethető meg. Néhány töredék megőrződött benne a törökök régi, már a 8. században is létező eredetmondáiból, amelyek valahová Belső-Ázsiába kalauzolják az olvasót, hallgatót. A következő eseménysor a 9–10. századi vándorlásokat idézi a Kazak sztyeppén, a Szir-darja alsó folyásánál. A legújabb s egyben legmeghatározóbb réteg pedig már Kelet-Anatóliához, s a 13–14. századi harcokhoz kötődik. Lepereg előttünk az oguz vándorlás, de ezt alig vesszük észre – a felszint csupán egy időszik, a legutolsó uralja.

A 12 történet Kám kán fia Bajindir kánnak és kíséretének kalandjait meséli el. Maga

Bajindir azonban többnyire a háttérben marad, ő a megfellebbezhetetlen, megítélhetetlen, legfőbb hatalom. Isteni méltóság, elérhetetlenség: a régi, égtől született türk kagánok örököse ő. Udvara, birodalma, fénye biztosítja a történet háttérét, de nem ő az, akivel a kalandok megesnek.

A történetek zöme valamiféle portya, rajtaütés, csata elbeszélése, melyek során általában a szomszédos keresztény uralkodókkal – akiket jobbára tekünek neveznek – kerülnek összetűzésbe az oguzok. A harcnak többféle kiváltó oka is lehet, például a saját hírnév öregbítése, a férfiúi tekintély megszerzéséhez elengedhetetlen „fejvágás”, vagyis egy ellenség legyőzése a harcmezőn. Legtöbbször azonban a cél mégis valamilyen rokon – apa, fiú vagy testvér – kiszabadítása a hosszú rabságból. (Uruz bég fogsága, 4.; Kazilik Kodzsa fia Jigenek története, 7.; Begil fia Emren története, 9.; Szegrek története, 10.; Szalur Kazán fogsága, 11.) Néhány esetben a feleség megszerzése a tét, mint például Kán Turali esetében, aki a trapezunti uralkodó lányát szerzi meg hatalmas testi ereje segítségével, egy bika, egy oroszlán és egy teve legyőzése árán. A csata persze itt sem maradhat el, az apa már bánja, hogy férjhez adta lányát, s fegyverrel indul újdonsült veje nyomába. (6.) Bámszi Bejrek történetében is a házasság, Bánicsicsek megszerzése a tét, csakhogy az ifjú vőlegény tizenhat hosszú évre fogságba kerül, s éppen hajdani menyasszonya mással kötendő esküvőjére tér haza. (3.) Másik típust képviselnek a természetfeletti történetek. Ilyen például az Azráillal, a halál angyalával tengelyt akasztó Deli Dumrul meséje. (5.) Az emberevő Egyszemű pedig személyében emberfeletti, hiszen egy pásztor és egy tündér korántsem önkéntes nászából született. Az oguzokat már-már pusztulásba taszító szörnyeteget csak szemének izzó karóval való kitolása révén sikerült megfékezni, amely tettet persze birkabőrbe öltözött menekülés követett az óriás szétterpesztett lábai között. A helyi Odüsszeuszt Bászatnak hívták. (8.) Az utolsó történetben megbomlik az oguzok addigi példás egysége, rokon harcol rokon ellen. A teljes pusztulás csak azért marad el, mert a vezérek egymás között elintézik a nézeteltéréseket. Egy halott árán helyreáll a béke. (12.)

Dede Korkut nem fényes palotákról, tündöklő sahokról és háremhölgyekről mesél. Az ő világa a puszta, a kemény férfiak és kemény asszonyok világa. Olyan életet mutat be, amelynek ízét, valóságát a korabeli krónikákban hiába is keresnénk. Bár Dede Korkut a kötet névadója, nagy valószínűséggel nem ő a könyv szerzője. Még csak főszereplőnek sem nevezhetnénk, bár sokszor részese a történeteknek. Énekmondó ő, mesélő a mesében, bár olykor-olykor maga is tevékenyen alakítja az eseményeket. Személyében sem akárki. Szavára a legfőbb kán is hallgat, tanácsait országos és apró-cseprő dolgokban egyaránt kikérik. Kobzának szavával, torkának énekével varázsolni is tud – jobb vele vigyázni. Afféle törzsi sámánnak nevezhetnénk.

A történeteket az oguz népek hagyományához illően versekkel gyakran megtört prózában olvashatjuk. Igaz, a prózai szöveg ritmikus, gondolati és hangzásbeli rímek teszik gördülékenyebbé. A versek pedig nem ismerik még a szótagszámok és a strofaszerkezetek jármát, szabadon áradnak, csupán a belső ritmus törvényeinek engedelmeskedve. (A közép-ázsiai kazak és kirgiz énekmondók máig is így verselik meg éjszákakon átívelő meséiket.) E stílus fordítása nem könnyű feladat, szerencsére a fordítók, Adorján Imre és Puskás László fáradságot nem sajnálva keresték a megfelelő magyar

formát. Nyugodtan mondhatom, teljes sikerrel. A fordítás éppen olyan szárnyaló ritmusú, ha kell, éppen olyan veretes, ha kell, éppen olyan egyszerű szavú, mint a török eredeti. Nincsen benne felesleges szószaporítás, de túlzott óvatosság sem teszi nehezkessé: a fordítók rábízta magukat anyanyelvük természetes hullámlására, nem vetettek gátat a szavak hőmpölygésének. Ahogy vagy ötszáz évvel ezelőtt török elődeik sem.

Persze az sem árt, ha az eredeti szöveg nem áll ellen a fordításnak. Dede Korkut könyve bizony igencsak támogatta a vele dolgozókat. A török nyelv hangzásvilága nem idegen a magyar fülnek, a ritmikus prózában a magyar népmesék mondatfűzései, a versekben pedig a népszokások, népdalok sorai köszönnek vissza. Nagyon jól érezték meg ezt a fordítók.

Nem érezzük idegennek a témát sem. Mintha legrégebb legendáink, Anonymus igriceinek csácsogó meséi elevenednének meg. Az a kevés, ami régi, még a kereszténység előtti költészetünkéből, legendáinkból megmaradt, azt sejteti, hogy valami Dede Korkut-féle világ veszett el porladó igriceinkkel. Már csak ezért is fontos, hogy Dede Korkut könyve immár teljes egészében napvilágot látott magyarul. Szívet gyönyörködtető tolmácsolásáért köszönet a fordítóknak.

Sudár Balázs

„Szenvedem békével...”

*„Vitetnek ítélőszékre...” Az 1674-es gályaraber jegyzőkönyve Forrásközlés bevezető tanulmányal, közzétette, fordította, a jegyzeteket és mutatókat készítette S. Varga Katalin.
(Kalligram Kiadó, Pozsony, 2002.)*

Az 1671 és 1681 közötti időszakot a magyar protestáns egyháztörténet-írás gyászév-tizednek nevezi. A véres ellenreformáció ekkor hág tetőfokára, s a gályarabságban (vagyis az 1673. és főként az 1674. évi pozsonyi rendkívüli törvényszék tevékenységében, ítéleteiben) csúcsosodik ki. Ez az eseménysorozat egy hosszabb folyamat része. Ez a korszak, folyamat – a különböző oldalról („kuruc”, „labanc” vagy marxista szemzőgből) való megközelítéstől függetlenül – nemcsak a magyar protestantizmus, protestáns egyházak történetének, de az egész magyar történelemnek (talán a legújabb időkig) a leggyászosabb időszaka, amelyet egységben és összefüggéseiben kell látnunk. A gyászév-tized protestáns prédikátorai és tanítói ugyanis egyben a magyarság: hazánk és népünk hitvallói is voltak az 1671–1681 közötti évtizedben, amikor – túl a vallási vonatkozásokon – a Habsburg-vezetés a külön magyar államiság megsemmisítésével próbálkozott. Pozsonyban valójában egy népet ítéltek halálra, s azzal kezdték az ítélet végrehajtását (amint azóta is többször különböző idegen hatalmak tették), hogy megfosztották az akkor még nyolc-kilenc-tized részében protestáns országot szellemi vezetőitől – amint ezt Esze Tamás az 1974. március 12-én, a dunamelléki református egyházkerületi közgyűlésen elhangzott főgondnoki megnyitójában megállapította.

Az 1673-ban Pozsonyban megrendezett kisebb, majd 1674-ben ugyanott tartott nagyobb prédikátorperről, annak előzményeiről, összefüggéseiről, lefolyásáról, áldo-

zatairól – különösen az évfordulók kapcsán – az évszázadok(!) alatt elég sokan, elég sokat írtak. Az 1674-es per anyagát, „jegyzőkönyvét” (amely nem egy mai értelemben felvett jegyzőkönyv!) már 1863-ban egy másolt példányról a Sárospataki Füzetekben Ladányi Gedeon közzétette. Azóta másik, szintén másolati példányról is tudomást szereztek a kutatók (pl. a betléri [Szlovákia] Andrassy-könyvtár is őriz egyet), az eredetinek elfogadható példányra 1973–1975-ben folytatott kutatásaink során sem Pozsonyban, sem Bécsben, de még Esztergomban sem bukkant rá egyikőnk sem. Így az 1976-os ünnepek és kiadványok alkalmára is csak az egyetlen 1863-as nyomtatott példány maradt a leginkább elérhető forrás. S. Varga Katalin kitartó szisztematikus kutatását koronázta a megtalálás öröme és élménye, éspedig Esztergomban, a Primási Levéltárban (ahol pedig korábban többen is kutattunk), ugyanakkor az ő tiszte és feladata lett a latin szöveg gondozása, annak magyar nyelvre fordítása, hozzá jegyzetek, mutatók készítése, s miután mindez együtt volt, a kötet szerkesztése és hozzá bevezető tanulmány készítése. Ezt az összetett, szerteágazó, nagy tudást, roppant energiát igénylő feladatot S. Varga Katalin kitűnően, igen magas szinten teljesítette. Ebben kezdettől fogva korrekt partnere volt a pozsonyi Kalligram Kiadó. Kettőjük együttes munkája nyomán egy ízléses, szép, igen hasznos kötettel gyarapodott a 17. század ezen sokat vitatott, szomorú, gyászos, véres évtizedének irodalma.

A kötet S. Varga Katalin rövid, személyes hangú, mégis objektív bevezetésével indul, amelyben elmondja a mű „születését”, létrejöttét. Ezt követően „*Processus Pozsonyban*” összefoglaló cím alatt, több kisebb alegységre tagoltan a perek történetét, annak irodalmát, a történeti háttérrel röviden, de igen alaposan, tárgyilagosan, gazdagon jegyzetelve és bőséges bibliográfiai adatokkal ellátva mutatja be. Ennek alfejezete *A per és a történelmi emlékezet* címet viseli, amelyben a történeti tényeket, fogalmakat, a körülményeket vizsgálja, megállapítva, hogy a későbbi emlékezet, irodalom főként a gályarabságot szenvedettekre koncentrált. A jegyzetanyagban itt is a teljességre törekszik, ha egyes, kisebb jelentőségű, inkább népszerűsítő munkák felsorolását el is hagyja. A *per jogtörténeti és történeti háttere* alfejezetben tisztázza, hogy „A prédikátorok elleni per(ek)ben a vád tárgyává tett cselekmények fogalmi értelemben súlyosabb büntetettnek, felségárulásnak számítottak, az uralkodó elsődleges joghatósága szerint pedig, a honi szokásjog szabályaitól eltérően ezekben rendszerint a király által delegált bíróságok (delegatum iudicium) jártak el. E bíróságok összetételét a király határozta meg, mégpedig ad hoc jelleggel...” Ebben a részben az eseményeket beleállítja az ország történetének szélesebb folyamatába, összefüggéseibe. Itt is alaposan áttanulmányozott szakirodalomra támaszkodik. Itt azért talán meg kell említenünk, hogy egy idevágó – véleményem szerint nem jelentéktelen – tanulmány: Némethy Sándor: *A Delegatum Iudicium Extraordinaria Posoniense anno 1674 története és jogász kritikája* (Theologiai Szemle 1980., 1981., 1982., 1983., 1984. évfolyamaiban, folyamatosan közzét) elkerülte az egyébként nagyon körültekintő, alapos munkát végző szerző figyelmét (vagy az enyémet az arra való hivatkozása – többszöri átolvasásom ellenére is). (E tanulmány-sornak még az is az érdekessége, hogy szerzőjük, az azóta már elhunyt Némethy Sándor, római katolikus jogász volt, tehát még felekezeti elfogultsággal sem vádolható.) – *A per előtörténete* alfejezet az 1670-es évek elejétől napirenden lévő, a Wesselényi-féle

szervezkedés megtorlására irányuló lépéseket is nagyon helyesen beilleszti e folyamatba. Az egykorú nyomtatott irodalom és a későbbi feldolgozások felhasználása mellett levéltári forrásokra is támaszkodik S. Varga Katalin. Az előzmények egy fontos kérdése, problémája a Vitnyédi-féle, állítólagos levelek többször felbukkanó kérdése. Mivel eredeti példányokat a vád sem tudott felmutatni, az a nézet vált uralkodóvá, hogy hamisítványokról van szó, vagyis az egész véres színjátéknak nagyon is koncepció per „íze” van. – *A per lefolyása* alfejezetet nagy alaposággal, hatalmas forrásismeretre támaszkodva készítette el szerzője. – *A per jegyzőkönyve* részben a „jegyzőkönyv” szerkezetét, vitáit vizsgálja a szerző, kitérve még máig sem tisztázott egyes kérdésekre, összefüggésekre, vagy vélt összefüggésekre, amelyeket perdöntő, hiteles bizonyítékok hiányában – természetesen – nem is zár le. – *A textusokról* cím alatt az eddig közismert másolati példányokon kívül – korábban is meglévő, de szélesebb körben kevésbé ismert – „újabb” példányok meglétét S. Varga Katalin viszi be a köztudatba. – Végül a *Néhány megjegyzés a kötet használatához* hasznos gyakorlati tanácsokat is ad, felhívja a figyelmet a jegyzőkönyv kétnyelvű (latin eredeti és magyar fordítás) szövegét követő, nagyon fontos, hasznos kiegészítésre, így *A perbe fogott prédikátorok névjegyzéke* részre, amely alfabetikus rendben közli a per anyagában fellelhető prédikátorokat, azok szolgálati helyét (ha az megállapítható), a helynevek mai változatát és a megyét, amelyben az illető helység található. – Ezt követően az *Egy peregrinációs emlékkönyv képei* Hodosi Sámuel (1654–1740) református lelkész, dunántúli püspök – aki maga, ha gályarabságot nem is, de 1702-ben Volkra római katolikus püspöktől bő egyéves fogságot szenvedett – 17. századi Album Amicorumát, peregrinációs albumát ismerteti (amelyet az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őriz), illetőleg az abban található, ismeretlen rajzoló tollrajzaiból közöl 15-öt. – A kötetet *Személyi adattár, Névmutató*, áttekintő térkép azokról a településekről, ahonnan a prédikátorokat beidézték, valamint angol, német és holland nyelvű összefoglalás egészíti ki. A *Személyi adattár* eddig a legteljesebb „gályarab-lexikon”, amely az ismert adatokat összefoglalóan adja (az egyes személyeket, akiknek csupán neveiket ismerjük, a már említett, *A perbe fogott prédikátorok névjegyzéke* tartalmazza. A 17. századi névírásoknál igen sok a bizonytalanság, ebből eredően a névelírás-„névvariáció”, névtévesztés is, amelyek korrigálására ez a kiadvány – természetesen – nem vállalkozhatott).

A kötet lapjának belső szélein, valamint a borítólapon facsimilében részletek találhatóak az eredeti dokumentumból, amelyek alapján fogalmat nyerhet a laikus olvasó is a 17. századi írásformáról.

A „Vitetnek ítélőszékre...” Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve című kötettel a 17. század szakirodalmá jelentős mértékben gazdagodott. Köszönet illeti érte mind S. Varga Katalint, mind a pozsonyi Kalligram Kiadót. Szép kivitelű, ízléses formájú, tiszta tükrű, terjedelméhez képest könnyű (de nem könnyű fajsúlyú!) és nem utolsósorban a két nyelv (latin és magyar) egymás melletti közlése mellett szép, érthető, olvasható, élvezhető magyar nyelven fér hozzá most már mind a szakkutató, mind a „csupán” érdeklődő olvasó egy igen jelentős 17. századi dokumentumhoz.

Ladányi Sándor

„Menjetek el...”

Keveházi László: „Tegyetek tanítvánná minden népet.” Egyetemes missziótörténeti vázlat. (Evangélikus Sajtóosztály, Budapest, 2001.)

Keveházi László: Kit küldjek el? Kunos Jenő élete és szolgálata. Külmissziói Kiskönyvtár 3. (Magyarországi Evangélikus Külmissziói Egyesület, Budapest, 2001.)

„Krisztus népe Isten nagy csodája” – így énekelt Ronald Fangen norvég költő (Dóka Zoltán átköltésében Keresztyén Ék. 269,1) a Norvég Missziótársaság 100 éves jubileumára írt kantátájában 1942-ben. A kezdettől eltelt közel 2000 év során Jézus Krisztus egyháza az emberiség egyötödét (szám szerint több mint egymilliárd embert) átfogó közösséggé nőtt. Istennek ezt a nagy csodáját festi meg az Evangélikus Hittudományi Egyetem volt (most már emeritus) egyháztörténet-tanára két könyvében, egy missziótörténetben és, mintegy illusztrációként (azt mondhatnánk, mint *case study*), egy misszionárius életrajzában.

Az elsőt Keveházi László szerényen missziótörténeti vázlatnak nevezi, de jóval többet ad, mint vázlatot. Kompendiumnak vagy kézikönyvnek is nevezhetné, mert átfogó képet ad benne mind földrajzilag, mind időben „a Jézusról szóló hír” terjedéséről a kezdettől a 20. századig.

Már a könyv címéből kiderül, hogy itt arról van szó, amit korábban kül-misszió névvel jelöltek meg. Ismeretes, hogy Jézus Krisztus egyházának ez az életmegnyilvánulása – sok más témával együtt – negyven éven át majdnem tabu volt Magyarországon. Így több mint egy generáció keveset hallhatott vagy olvashatott külmisszióról akár a teológiai fakultásokon, akár az egyházi sajtóban. Annál inkább elismerésre méltó, hogy Keveházi László ez idő alatt is figyelemmel kísérte a külmisszió szolgálatát és irodalmát, és ilyen átfogó anyagot öntött végül könyvbe.

Joggal tette az alcímbe az *egyetemes* szót. Magyar vonatkozású anyag ugyanis aránylag kevés található itt. Viszont elvezet a szerző a világ legtávolabbi zugaiba is, bemutatva a gyakran szerény kezdetet és az erőteljes növekedést. Nem hallgat a kudarcokról sem, e tekintetben is teljességre törekszik. Magyar nyelven jelentek meg külmissziói könyvek, életrajzok, sőt egy hatalmas munka a missziói gondolatról Magyarországon, Anne Marie Kool disszertációja. De ilyen átfogó, széles ölelésű mű még nem jelent meg eddig magyarul. Keveházi könyve úttörő vállalkozás, megjelenése eseményszámba megy. Hézagpótló standardmunka.

A könyv főrésze kronologikus sorrendben ad áttekintést a külmisszióról: kezdet, középkor, újkor. Érthető módon legnagyobb súlyt (45 oldal) a 19. századra helyez („*the Great Century*”, mondta Latourette amerikai missziótörténész). Mikor rátér a 20. századra, akkor földrajzi egységenként halad a Távol-Kelettől Afrikán át Dél-Amerikáig.

A missziótörténész nem hallgatja el, hogy sok esetben inkább karddal, mint jó szóval vettek rá egyes uralkodók egész népcsoportokat, hogy felvegyék a keresztény hitet. Figyelmét azonban elsősorban azokra a tanúkra fordítja, akik készek voltak *elmenni* és így részesei, eszközei, sok esetben formálói is voltak személy szerint ennek a „terjedésnek”. A könyv tömör nyelve kísértés lehetne arra, hogy a nevek, helyek és évszámok

mellett elsikkadjon az összefüggés. De a szerző nem mulasztja el a helyi viszonyok, korabeli gondolkodás, szociális háttér és helyi vallások rövid bemutatását sem.

Keveházi László annyira elfogulatlan, hogy kevés helyen árulja el, van-e vagy volt-e a misszionáriusok és missziói társaságok/egyházak között evangélikus. Néhol ez természetesen lett volna, pl. mikor a neuendettelsai misszióról van szó, már csak azért is, mert Keveházi egyházának testvéregyházi szerződése van a bajor evangélikus egyházzal és szorosan együttműködik a neuendettelsai misszióval. Ezenfelül a neuendettelsai misszió alapítójának, Wilhelm Löhének (akinek csak egy idézet jutott, 169. o., a névjegyzékből is kimaradt) fontos teológiai munkái is foglalkoztak a külmisszióval. Valamivel bővebb bemutatást érdemelt volna az etiópiai Mekane Jesus („Jézus lakhelye”) egyház (156. o.), nem azért, mert evangélikus, hanem mert hihetetlen növekedést ért el, a marxista-leninista diktatúra alatt több mint egy évtizedig tartó kemény üldöztetés ellenére is: alapításakor, 1959-ben húszezer tagja volt, negyven évvel később (2002) több mint hárommillió. De amit Keveházi itt elmulaszt, azt pótolhatja még az egyházi sajtóban.

A szerző nem tekinti feladatának, hogy teológiai kérdéseket tárgyaljon, missziológiát adjon (88. o.). De több helyen kitér az alapvető kérdésekre. Érdekes például az a megállapítása, hogy a herrnhuti testvérgyülekezet missziója kezdetét jelenti egy krisztocentrikus missziói korszaknak (87–88. o.). Miután pedig magát a történetet a 20. század közepéig viszi el, idekapcsol egy figyelemreméltó fejezetet *Merre halad a misszió?* címmel (161–169. o.). Ebben a külmisszió néhány aktuális kérdését boncolja, tekintetbe véve az utóbbi évtizedek nagy missziói világkonferenciáinak témáit is, és ezekben maga is állást foglal.

Bevezetőjében Keveházi „megvallja”, hogy sokat tanult Kenneth Scott Latourette és Stephen Neill missziótörténészekről. Ez inkább hasznára, mint kárára vált ennek a munkának. E sorok írója nem tud arról, hogy lenne valaki, aki részletesebben, pontosabban és megbízhatóbban mutatta volna be a külmisszió történetét, mint ez a két történész. Latourette-től és Neilltől tanulni nem bűn, hanem erény.

Sajtóhibát csak egyet találtam: a neuendettelsai misszió első küldöttjének neve nem Flierd volt (115. o.), hanem Flierl. De nem hallgathatom el a szerző egy megbotcsátható tévedését: Bengt G. M. Sundkler (sz. 1909) nem dél-afrikai bantu próféta volt (158. o.), hanem svéd teológiatanár (és közben dél-afrikai misszionárius, tanzániai püspök, Söderblom életrajzírója stb. stb. is), a múlt század második harmadában a skandináv missziótudomány nesztora. De *írt egy fontos könyvet a bantu prófétákról* (Bantu Prophets in South Africa, 1948, németül 1964) és ebben *idéz egy afrikai szerző* könyvéből, ennek címe *I am black* (Fekete vagyok).

Keveházi másik könyve érdekes és szellemes kombinációja a missziói beszámolóknak, a misszió körüli teológiai reflexiónak és az aktuális riportnak. Az első rész kivonat Kunos Jenő magyar evangélikus misszionárius (1914–1994) angolul megjelent önéletrajzából. (That I May Tell Of Your Marvelous Works. Our Life And Missionary Activity in War-Torn China 1939–1947. Related by: Rev. J. Eugene Kunos. Fairway Press, 1995.) A közel 400 oldalas önéletrajzból biztos kézzel vonta össze Keveházi 80 oldalra a magára a Kínában végzett missziói munkára vonatkozó részeket és egészítet-

te ki emlékekkel Kunos Jenőnek az 1980-as és 90-es években tett magyarországi látogatásairól. A könyv második része Kunos Jenő önéletrajzából és egyéb cikkeiből vett idézetekkel világít meg népszerű módon néhány lényeges kérdést a külmisszióval kapcsolatban, mint pl. „a misszió: Isten munkája” (visszatükrözve a nemzetközi misz-sziológiai vitában *missio Dei* néven ismeretes alapelveket); vagy a misszió krisztocentricitása; vagy „a másik ember megismerése” (a dialógus szükségességéről); vagy „a misszió: közösségi munka” stb. Végül a harmadik részben a Finn Evangélikus Missziótársaság egyik munkatársa számol be az 1980-as és 90-es években tett látoga-tásairól éppen abban a Hunan tartományban, ahol ötven évvel korábban a finn társa-ság és Kunos Jenő is végzett missziói munkát, s ahol akkor (1995-ben) kétszázezer kereszténnyel számoltak. Ez is része *Isten nagy csodájának*.

Terray László

Túróczy Zoltán életműve

Isten embere. Túróczy Zoltán evangélikus püspök (1893–1971). I–II.

Szerk.: Cserhádi Péter, id. Fabiny Tibor, ifj. Fabiny Tibor etc.

(MEVISZ, Budapest, 2002.)

Több megemlékezés és két alapos tanulmány után lehet-e még erről a szép és tartalmas könyvről újat írni – kérdeztem a felkérés után. Isó Dorottya (Ker. Ig. 2002. 55. sz.) azt írta, hogy a könyv a közelmúlt őszinte feltárásának jelzése. Dr. Hafenscher Károly (LP. 77. évf. 2002/10. sz.) szerint pedig a „távoli” (Helsinki-ben a díszdoktorrá avatásán nem lehetett jelen) Túróczy Zoltán most újra közel került hozzánk. A két fogalmazás minden recenzió alaphangját adta meg, hiszen annak a célja éppen ez a kettő: feltárás és közelhozás. Áttanulmányozva a két hatalmas kötetet, rájöttem, hogy kimeríthetetlen „kincsesbányát” kaptunk, amelyből még sokat lehet előhozni. Így született meg ez a – talán szokatlan – hosszabb recenzió.

A könyv módszeréről kell elsősorban szót ejteni. A történelem kutatásának eredeti módját vélem abban felfedezni. Beszéljenek a dokumentumok. Sőt: szólaljon meg a kutatott személy. A történelemtanítás: találkozatni a hallgatót, olvasót a kutatott személlyel. Ezenfelül a könyv írói még az értékelést is az olvasóra bízák: „A tisztázó beszélgetések nyomán alakult ki az elv, hogy tartózkodunk Túróczy Zoltán egyes lépéseinek értékelésétől, az olvasóra bízva a véleményalkotást.” Ez azért is fontos, mert a vélemények eltérhetnek, de még inkább azért, hogy a kutató maradjon a kutatott szemé-ly „mögött”.

Ez persze nem jelenti, hogy az életút leírása nem szükséges, hozzátehetjük, hogy abban is fontos dokumentumok táru-lynak fel. Ezután az olvasó már nincs légüres térben. A könyv végén pedig: szólaljanak meg azok – egyre kevesebben! –, akiknek Tú-róczy Zoltánnal kapcsolatban még személyes emlékeik vannak. Így az életút leírása és az emlékezések „keretbe foglalják” a lényegét.

A könyv tartalmát a cím adja: *Isten embere*. „Mint pap legyek Isten embere, s mint Isten embere legyek pap.” (I./538. kk.) Ezt nyomatékosítja a köztársasági elnökhöz írt ke-gyelmi kérvénye részlete: „Mindig is az volt az elvi álláspontom, hogy az egyház marad-

jon mindig egyház, és merjen csak egyház maradni. Azok az idők, amelyek egyrészt alkalmat adtak, másrészt rákényszerítettek arra, hogy életemet mérlegre helyezzem, megmutatták azt, hogy életemnek mennyi nehézsége származott abból, hogy ezt az elvi meggyőződésemet szolgálatomban nem érvényesítettem még határozottabban, s elkötelező indítást adtak arra, hogy az egyház szolgája maradjon mindig teljes határozottsággal csak Isten embere.” (I./198. kk.)

De hogyan lett azzá? „Én rajongásig szeretem evangélikus egyházamat. És mégis azt kell mondanom, hogy amivé lelkileg lettem, azzá nem egyházam által lettem. Pedig olyan családban nevelkedtem, mely emberemlékezet óta mindig papi generációkat adott. Pedig olyan iskolába jártam, mely az egyház emlőjén tartott bennünket. Pedig olyan teológiát végeztem, amelyből áldott, nagy emberek kerültek ki – és én mégis betöltöttem a huszadik évemet, de még nem olvastam a Bibliát. Emlékszem jól, hogy huszonegy éves, teológus koromban nem tudtam sehogysem megérteni, hogy mi a megtérés és mi a keresztyén tapasztalat. És ha akkor a Diákszövetség felekezeti közti egyesületének képviselője meg nem találja az utat a pozsonyi teológiához és ott egy tejfeles arcú gyerekhez, és el nem csalogatja azt konferenciákra, honnan elszökik, megint visszatér, s ha aztán falusi csendes magányomban rám nem talál a Bethánia, s evangélizáló lendületével magával nem sodor, akkor aligha leszek az, ami vagyok. Nem könnyű ezt nekem elmondani, de el kell mondanom, ha igaz akarok lenni.” (I./15. és II./958. (!) kk.)

Így lett Isten embere az ébredés embere is. Lehetetlen felsorolni mindazt az egyesületet, szövetséget, ahol dolgozott vagy amelyeknek tagja is volt. Az egyesületek akkori tüzét szerette volna egyházába átvinni. Érdekesen ír erről: „Az egyház lényegéhez tartozó missziói szolgálatot... évtizedeken keresztül a különböző egyesületek végezték. Lét-rejöttük és munkájuk egy ideig ítélet volt az egyház fölött... ma az egyesületek nem úgy néznek az egyházra, mint a hitetlen világ Sodomájára... és az egyház sem úgy tekint az egyesületekre, mint szektás megmozdulásokra.” (I./434.) Aztán a mozgalmi ébredésből egyházi ébredés támadt: „Felsorolom az ébredésnek egypár nyilvánvaló jelét. Itt vannak a gyülekezeti evangélizációk. Valamikor elképzelhetetlennek gondolták, hogy gyülekezeteinkben egy héten keresztül... jóformán... reggeltől estig az Isten igéjével foglalkozzanak... S az ébredés másik nyilvánvaló jelei a konferenciák, konferencia konferenciát követ, a konferenciázó helyeket pedig mind bővíteni kell... a magyarországi evangélikus ébredés elsősorban papi ébredés... magával sodorja a laikusokat is... a lelkészek mellett az ifjúságot gyújtotta fel leginkább Istennek Szentlelke...” (I./551. kk.)

Isten embere az ige és annak hirdetése emberévé lett. Életre szóló élményem, amikor megmutatta nekem Győrben, hogyan olvassa a Bibliát évente végig (II./1108.). Az igében egyre mélyebbre ásva tudta azt áldással közvetíteni is. Külön adottsága volt talán annak lelkészek közötti megszólaltatására. De konferenciákon, gyülekezetekben, szomorú és örömteli alkalmakon mindig volt üzenet. Néha bizony igen merész. Egy gyenesi konferencián voltunk 1948-ban. Egy héten át minden este az ézsaiási ígéről hallottunk: „No jertek, törvénykezzünk, ha bűneitek skarlátpirosak is, fehérek lesznek, mint a hó.” Első este ebből a „textus” ennyi volt: „No.” Egy másik igehirdetést már

teológusként hallgattam 1Tim 4,16. alapján. Ennek témája ennyi volt: „És.” Arról szólt, hogy a teológusok élete össze van kötve „és”-sel, mind a tudománnyal, mind a hallgatókkal (II./753. kk.).

Igaza van ifj. Fabiny Tibornak, aki ezt írja róla: „Túróczy Zoltán a klasszikus (és nem a mai!) értelemben volt karizmatikus igehirdető” (II./627.). Igen, az igehirdetés kegyelmi ajándékát kapta attól, akinek embere volt. – Ehhez csak egy mozzanat. Ismerjük lediktált vagy mások által leírt prédikációit is. Ezek is hatnak máig. Mégis egyszer, amikor írásra kérik, ezt írja: „készséget adott nekem az Isten beszédre, de nem rendelkezem íráskészséggel”. (I./230.) A „viva vox” embere volt valóban.

Isten embereként az egyház emberévé is lett. Az egyház ügye, kérdése mindig témája volt. Talán még inkább az egyház szolgálata. Ezért beszélt sokszor – az akkor vitatott, feszültségteljes kérdéstről – a „megnyílt” és „becsukódott” ajtókról. Szolgálata is olykor végzetesen leszűkülni látszott, máskor távlatosan kinyílt. Szinte sodródott a szolgálatokba akár mint lelkész, akár mint evangélizátor, akár mint püspök. Ezen a téren nem, vagy alig tudott nemet mondani. Mindig és mindent az egyházért – ez volt vezetőelve. Igen, még az Egyezmény aláírásánál is. „...aláírtuk az Egyezményt. Zoltán bácsi meglehetősen elégedett volt, hogy sikerült engedményeket kicsikarnia az államtól. Megkérdeztem (Kovács Géza), megtartja-e ez a rendszer ígéreteit, tiszteletben tartja-e őket? Akkor felfortyant, ami nem volt jellemző rá. Szeme szikrát szórt és ingerülten ezt mondta: Ma meg kellett tenni! – általában nem beszélt indulatosan, de akkor öklével az asztalra csapott. A Rákossal való tárgyalásról ezt mondta: Tudom, hogy bele kell egyeznünk, de nem adtam ingyen. Az egyháznak valamit kapnia kell cserébe. A szolgálat a legfontosabb.” (II./1111.)

Isten embere mégis az útját vállaló ember volt. „Isten nekem olyan természetet adott, amely mindig könnyebben mond igent, mint nemet” (I./205.). De ezt is olvashatjuk – még nyíregyházi korából: „Az utóbbi idők eseményei még nyilvánvalóbbá tették előttem azt, hogy nemigen lehet számítanom arra, hogy az államhatalommal való érintkezésem az egyház érdekeinek megfelelően alakulhasson.” Ezért akart „távolabb”, helyben maradni. Később mégis átkerült Dunántúlra, aztán az Északi Egyházkerületbe. S amikor itt is gyülekeztek a viharfelhők, akkor nagyon világosan ezt is ki tudta mondani: „A Népköztársaság Elnöki Tanácsának határozatát nem tekintem személyi sérelemnek... egyházi sérelemnek tekintem. Erőszakos beavatkozás ez az egyház önkormányzatába. Épp ezért bármennyire tisztelettel is hajlok meg a törvény előtt, kénytelen vagyok kijelenteni, hogy én magamat továbbra is az Északi Egyházkerületnek az állam előzetes jóváhagyásával, az egyház törvényei szerint szabadon megválasztott s állami asszisztenciával beiktatott püspökének tekintem” (I./391.).

Isten embere így lett megfigyelt ember. Ide tartozik egy már 1947-ben (!) megírt „jelentés”: „...nem nagy képességű ember, de törekvő, a volt rendszer hű kiszolgálója” (I./185.). S ilyen jelentésekre épült bizalom vagy bizalmatlanság! S indult a sor: „Túróczy Zoltán evangélikus püspök mellé sürgősen épüljön be” – olvasható a BM felszólítása, s a válaszok: „Túróczy intézkedéseit figyelemmel kísérjük” – „személyes dossziét nyitottunk” (I./282.). S talán a legszomorúbb mondat: „Közvetlenül vagyok beépülve”

(I./289.). Érdekes az állami gyanú: „tömegmozgalmat szervez”, sőt talán egy „Hitvalló Egyház” van születőben a „hivatalos” mellett?

Végül: *Isten embere puritán ember volt.* Ezt a szót a legmélyebb és legnemesebb értelmében kell érteni. A mélységeket és magasságokat megjáró ember nem szédült azokba bele. Életmódján mindez semmit nem változtatott. Egy újabb személyes emlék. Többször meglátogatta a nagytarcsai Missziói Intézetet, annak néhány növendékét. A Keleti pályaudvartól HÉV-vel utazott, ott pedig egy lovas stráfkocsival vártam, hogy Kistarcsáról Nagytarcsára ne gyalog kelljen jönnie. Más volt a világ! De puritánságához tartozott, hogy jó darabig nem vette fel tiszteletdíját, és nem engedte nyugdíját sem felemeltetni. Mennyire jellemző egy Kapi Bélához írt levélrészlete: „...kérlek, hívd össze sürgősen a püspöki konferenciát... Van egy félárú jegy váltására jogosító igazolványom, amely január 24-én lejár. Ha eddig meg lehetne tartani a püspöki konferenciát, az nekem 60 Ft megtakarítást jelentene...” – írja 1948-ban Nyíregyházáról. S ezt nem egyszerűen az anyagi nehézségekkel küzdő, hanem a jelleméből fakadó puritán ember írta.

Isten embere lassan elcsendesedő emberré lett. „Fokozatos szótalanabbá válása élete utolsó három évében feltehetően az előbbiekből következő tudatos elcsendesedés. Közvetlen környezetébe tartozók emlékezése szerint gyakran imádkozott azért, hogy öreg korára ne legyen »mindent kifecsegő« vénember” – írja Tekus Ottó az utószóban (II./1138.). Míg végül is még egyszer imádságra nyílt ajka.

Keveset írtam a kutatókról, írókról, emlékezőkről. Mentségem, hogy ők sem magukról akartak írni. A két kötet erről győzött meg.

Engem az „Isten embere” cím és tartalom ragadott meg. S örülök, hogy mások is így látták őt. „...Túróczy Zoltán püspököt az egész magyar protestáns, de továbbmenőleg az egész magyar közvélemény elsősorban és kizárólag apostoli lelkületű igehirdetőnek, *Isten emberének tartja*, függetlenül minden politikától vagy a politikai élet bármilyen változásától...” – írta 1945-ben az egyházkerület elnöksége (I./165.). Azt hiszem, ez a vélemény azóta sem változott.

Ezen túl pedig a könyv ösztönzést is adhat: egyházunknak, de a világnak ma is és mindig „Isten embereire” van szüksége.

Keveházi László

Egy nagy ember portréjához

Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikája*
(Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2002.)

Vigh Károlyt könyvének megjelentetésében több cél is vezérelte: amint arra a szerző is utal, 1971-es kandidátusi disszertációjának közzétételét nemcsak az indokolta, hogy 1979-ben az eredeti munka harmada láthatott napvilágot, hanem mindenekelőtt az a tény is, hogy az 1990 óta megjelent kiadványok egyike sem foglalkozott a Horthy-rendszer külpolitikájának alternatíváival, így a mű Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikai nézeteinek bemutatásával hiánypótló szerepet is be kíván tölteni.

Vigh arra a kérdésre keresi elsősorban a választ, voltak-e külpolitikai alternatívái a Horthy-korszaknak, ennek kapcsán foglalkozik Bajcsy-Zsilinszkyvel. Külpolitikai nézeteinek bemutatását a Horthy-rendszer uralomra kerülésétől a politikus 1944. évi kivégzéséig ismerteti. Bajcsy-Zsilinszky – aki egyébként evangélikus vallású volt és a békéscsabai evangélikus gimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait – politikailag nagy utat járt be, a szegedi gondolattól fokozatosan eltávolodva, a fajvédőkkel szakítva végül a szélsőjobboldali eszmék visszaszorításáért is sikrasszállt. Külpolitikai koncepciójának középpontjában a trianoni békeszerződés teremtette helyzet orvoslása áll. Bajcsy-Zsilinszky az integrális revízió, azaz a történelmi Magyarország visszaállítása mellett foglalt állást, de tisztában volt azzal, hogy ez csak akkor lehetséges, ha az érintett nemzeteket is érdekeltté teszik ebben. A siker kulcsa az itt élő népek összefogása, mert csak ez biztosítja a pángermán és a szovjet részről propagált pánszláv törekvésekkel szembeni küzdelem sikerességét. Ebben a Duna-völgyi összefogásban (amelynek létrehozását korábban már Kossuth is felvetette) Magyarországnak szánta a vezető szerepet, a Szent István-i eszmén nyugvó alapokon. Ez távlati célként szerepelt nála, eleinte kompromisszumos megoldásként kisebb és etnikai alapokon nyugvó határmódosítást is javasolt, a stratégiai jelentőségű lengyel–magyar közös határt azonban elengedhetetlennek tartotta. Tisztában volt azzal is, hogy tartós revízió csak a nyugati hatalmak beleegyezésével lehetséges, és óva intette a magyar külpolitikát, ne kösse magát teljesen Németországhoz, mert annak bukása Magyarország vesztét is fogja okozni, amint hogy ezek a váteszi szavak sajnos valóra is váltak. Ehelyett csehszlovák–osztrák–magyar közeledést javasolt, majd felvetette egy Varsó–Budapest–Belgrád–Róma vertikális tengely létrehozását is, a háború kitörése után pedig magyar–délsláv konföderációt szorgalmazott. Franciaország, majd Anglia felé is erőteljesebb nyitást javasolt, és úgy vélte, a térségbeli német befolyás növekedésének leginkább Olaszország vethet gátat. Próbált hatni a magyar külpolitika irányítóira, hogy addig térjenek le a német útról, amíg nem lesz túl késő: ellenezte a Háromhatalmi Egyezményhez való csatlakozást, a Szovjetunió elleni magyar hadbalépést és követelte a magyar csapatok visszavonását. 4 évvel a háború vége előtt Bárdossyhoz írott egyik memorandumában közölte, Magyarország el fogja veszíteni a háborút. Bajcsy-Zsilinszky képes volt nemzeti önvizsgálatra is, ezt bizonyítja, hogy azonnal éles beszédben követelte a délvidéki „hideg napok” felelőseinek megbüntetését. Lankadatlanul próbálta meggyőzni Horthyékot, szánják rá végre magukat a háborúból való kilépésre, így tett 1943 nyarán, az olasz kiugrás kapcsán is.

Bajcsy-Zsilinszky a külpolitikát összekapcsolja egy belpolitikai fordulat szükségességével és rámutat arra, nem lehet minden problémát Trianonra fogva a szőnyeg alá söpörni. A Horthy-rendszert szerinte súlyos felelősség terheli a szociális reformok, a földosztás elmaradásáért. Elmarasztalja a keresztény középosztályt is, mert megítélése szerint szociálisan érzéketlen, ezért ezen a téren is azonnali változtatást sürget.

Bajcsy-Zsilinszky elképzelései jószándékúak voltak: lehetőség szerint az eredeti terület visszaállításával, baráti kezét nyújtva, tartós megbékélést szeretett volna a szomszédos országokkal angol, francia, olasz és német támogatással megerősítve. Ennek azonban semmilyen reális alapja nem volt. A kisantant tagjai még egy minimá-

lis területi kompenzációt is elutasítottak, amíg pozíciójukat erősnek érezték, a magyar kisebbséggel szembeni politikájuk pedig súlyosan diszkriminatív volt. Bajcsy-Zsilinszky szerint Magyarország érdekelt ugyan a status quo megváltoztatásában, de abban nem, hogy azt Németország borítsa fel. Csakhogy vállalható-e az, hogy az 1938-as felvidéki revízió lehetőségét az ország kihasználatlanul hagyja? Tragikus alternatíva, és az ezt megelőző müncheni konferenciáról ezért vélekedik úgy Vigh, hogy az „a fasizmus és a háború erőinek felülkerekedését jelentette Európában a haladás erőivel szemben” (163. o.). Vigh értékelésével szemben erős kétségek merülnek fel: a nyugati hatalmakat a „haladás erőinek” legfeljebb a Hitler-féle berendezkedéssel szemben nevezhetjük, hiszen ők azok, mindenekelőtt Franciaország, akik a status quo fenntartása mellett végsőkéig kardoskodtak, s nem támogatták a magyar revíziós igényeket. München nem ok volt, hanem következmény: ha erre, mondjuk jó egy évtizeddel korábban kerül sor, talán sok minden másképp is alakulhatott volna, de az eleve diktátum jellegű Párizs-környéki békék szinte lehetetlen életfeltételeket teremtettek a veszteseknek és ezeket a győztesek később sem voltak hajlandók korrigálni. Azt se felejtjük el, hogy az abszolút német többségű Szudéta-vidék visszaadása teljesen megfelelt az etnikai elvnek, de addigra már olyan erők kerültek Németországban hatalomra, amelyek már nem elégedtek meg ilyen jóvátétellel, amire egyébként sem a nyugati hatalmak jóindulata révén került sor, hanem az alaposan megerősödött Németország nyomására. Magyarországnak tehát nem volt, nem lehetett jó választása, csak rossz és kevésbé rossz megoldások között választhatott, azaz a közöny és elutasítás, ill. a német segítség között. Az utóbbi azonban önző volt és korlátozott: Hitler csak a Csehszlovákiával szembeni revíziós követeléseket támogatta (azt is csak úgy, ha Magyarország eljátszotta volna az „agent provocateur” szerepét), az erdélyi és a kárpátaljai revíziót nem. Ezt a kettős harapófogót Teleki is felismerte és a „fegyveres semlegesség” politikáját tartotta célravezetőnek, azaz Magyarország semlegességének és a honvédség erőinek megőrzését a háború végére, ill. az elcsatolt magyar területek lehetőség szerint önerőből történő visszaszerzését. A miniszterelnök elképzelései azonban nem válhattak valóra. Bajcsy-Zsilinszky tehát hiába hangoztatta, hogy a magyar revíziót el kell választani a némettől, mert ez lehetetlen volt. Magyarország 1941 elejéig jelentős revíziós sikereket ért el, a játéktér azonban már nagyon kezdett beszűkülni. Bajcsy-Zsilinszky kénytelen megállapítani, hogy Teleki ugyan lelkiismeretes politikus volt, de a feladathoz már nem tudott felnőni. Ekkor lett volna szükség egy Mátyás király formátumú politikusra.

Vigh Károly munkája igen részletes betekintést nyújt Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikai nézeteinek alakulásába. A források feltárása alapos, az egyes részek jól tagoltak, a gondolatmenet is világosan követhető. Ugyanakkor felróható Vighnek, hogy a nyugati hatalmak iránt túlságosan elnéző, magatartásukat kritikusabban kellett volna szemlélennie. Bajcsy-Zsilinszkyt tekintve olyan ember képe tárul fel előttünk, aki, ha kellett, korábbi nézeteit is hajlandó volt kritikusan kezelni, felülvizsgálni, és bátor, önálló magyar külpolitikát kívánt minden külső nyomás ellenére. Nem csak szavakban volt ilyen, tetteiben is megmutatkozott elszántsága: Kállay emlékirataiban megemlíti, hogy a megkérdozett politikusok közül a német megszállás kapcsán egyedül Bajcsy-

Zsilinszky volt a fegyveres ellenállás mellett. S valóban, fegyverrel a kézben fogadta a megszálló német csapatokat.

Bajcsy-Zsilinszky gondolatainak, kérdésfeltevéseinek nagy része ma is aktuális: a magyarság és a szomszédos népek összefogása még most sem valósult meg, pedig egy Duna-völgyi őszinte együttműködés igen kívánatos volna. Más kérdés, hogy erre jelenleg a környező államok nagy részében kevéssé van a hajlandóság. Ideálisnak tűnik egy 1943-as tervezete: az 1920-ban Romániához csatolt terület (a tág értelemben vett Erdély) nagy részét a svájci modellhez hasonlóan négy bánságra osztotta, amely a nagyfokú autonómia által garantálta volna az akkor még három meghatározó etnikum (magyar, román, német) békés együttélését és fejlődését. Mivel megítélése szerint „Erdély nélkül nincs magyar hatalom és hivatás”, ezért azt csak Magyarország részeként vagy legrosszabb esetben annak társországaként tudta elképzelni. Megszívlelendő még a '48-as magyarokról szóló példázata, amely a magában és a jövőjében bízni tudó embert állítja elének példaképpül.

Sullay Gergely

Szűkösségeink és távlataink

Balla Bálint: *Szűkösség. Kultúrszociológiai tanulmányok*
(Osiris Kiadó, Budapest, 2001.)

*Sírja üres akár a
megváltóé
de késik a húsvét*

*hiába esdi minden
áldott délben
a harangszó*

Kányádi Sándor: *Hunyadi*

Ez a vers – ajánlása szerint – Balla Bálintéknak íródott 1974-ben. Kolozsvári üzenet egy olyan korban, amelyben a vasfüggönyön keresztül még alig lehet üzenetet váltani. Sőt, hajtás egy olyan korban, amikor még a hívők se nagyon hittek a magyar feltámadásban.

Ekkoriban Balla Bálint barátaival, a magyar emigráció tagjaival már évek óta összejár, hogy egy megtartó közösségben (Szépfalusi István, Cs. Szabó László, Tóth János és mások társaságában) magyar sorskérdésekről gondolkozzanak. Ekkor két éve annak, hogy életre hívták a berni bejegyzésű Európai Protestáns Magyar Szabadegyetemet. „A társaság célja a magyar kultúra és a magyarság szellemi kincseinek ápolása Európa különböző országaiban élő magyar vagy magyar származású értelmiségiek körében, a magyarságot érintő kérdések tanulmányozása, különös tekintettel a magyar protestantizmus szellemi értékeire és az ökumenikus gondolat fejlesztésére.”¹ A hetvenes évek elején alig tudtak vendégeket hívni az anyaországból, ezért keresték a kapcsolatokat a Magyarország trianoni határain túli magyar közösségekkel. Az akkor magát még szabadelvűnek hirdető román nemzetiségi kirakatpolitika jóvoltából így kereshette fel a

Protestáns Szabadegyetemet például Kányádi Sándor és Sütő András. Egy ilyen találkozás eredménye lett az a barátság Kányádi Sándorékkal, amelyről az Osiris Kiadónál megjelent tanulmánykötet egyik írásának ajánlása tanúskodik.

Balla Bálintot nemcsak az emigrációs közösség egyik szervezőjeként foglalkoztatták a magyarság kihívásai. 1965-ben éppen azért döntött a külföldre utazás mellett, mert társadalomtudománnyal akart foglalkozni. Úgy gondolta, hogy két év múlva szociológus diplomával a kezében tér majd haza, hogy a magyar társadalom kutatásával foglalkozhasson. Az élet azonban fordulatot hozott. Münsterben Helmut Schelsky professzor tanítványa lett, de a diploma megszerzése után hazatérni már nem tudott. Berlinbe kerül, megházasodik, és olyan szociológiai témák foglalkoztatják, mint a szovjet rendszerű bürokráciák, a káderrendszer monografikus elemzése, a gazdasági reform összefüggései. Amikor 1974-ben itthon éppen betiltják a szociológiát, Németországban négy kötetben összegzi a kortárs magyar szociológia eredményeit. Ezzel a háttérrel lett évekkel később a magyar emigráció egyik meghatározó szellemi alakjává.

Ott, a szabad világban tudatosult benne, hogy milyen életre szóló élménnyel a tarsolyában indult útnak: az 1956-os forradalom sugárzása, közösségteremtő ereje, erkölcsi tisztasága már-már transzcendens élményt jelent számára. „A forradalom felkavart, Isten az életemet, majd egzisztenciámat mentette meg, s én elkezdtem azon gondolkodni, hogy mi az életem célja, értelme. Ez vezetett a hatalom, a társadalmi rend bírálatának kísérleteihez, majd a szociológia műveléséhez”² – hangzik a társadalomtudóstól szokatlan személyes vallomás. Balla úgy érzi, hogy az utólag százszor elemzett események láncolatába valami megmagyarázhatatlan, valami isteni beavatkozás történt: egy társadalom lerázta a totalitáriánus hatalom kényszereit, a félelem láncait és leszámolt a kommunista diktatúra „talmi, áltranszcendens” ideológiájával és gyakorlatával, mert a valóban transzcendens távlatról az ember „egészen sohasem tud lemondani”. Ez az istenkeresés végigkísérte a forradalom eseményeit. Ahogyan az Evangélikus Élet 1956. november 4-i számában Keken András írta: „Budapest népe ezekben a napokban úgy viselkedett, ahogyan egy Istenben hívő és az ő akarát tiszteletben tartó közösségnek viselkednie kell”³.

Elemzésében Balla logikusan számba vette a forradalom hosszú távú hatásait: az erkölcsi helytállással oldódik a magyarság kulturális és politikai elszigeteltsége, az emigrációval pedig olyan szellemi tényező jöhet létre, amely nélkül a magyarság identitásának megtartása sokkal nehezebb volna, „új értékeket teremthet egy új, nemes hagyományokra támaszkodó, toleráns, világra nyitott magyar nemzeteszme kimunkálásával”. Úgy vélte, hogy „kialakulhat a nemzeti értékeihez és nemzetközi kultúrájához egyaránt hű, Keleten és Nyugaton egyaránt elismert, művelt magyar típusa”. A remény, hogy „a kivándorlásban elhulló erők és életek, a vándorlások és a hontalanság nyomában járó gyötrelmek nem egészen hiábavalók” adott erőt a jövőbe vetett hithez.

Küldetésüknek érezte, hogy a Kádár-korszak évtizedeiben se engedjék feledni a Magyar Október üzenetét. „Az idekinti magyarság legfőbb feladata most – írja 1982-ben – az utánunk jövő nemzedék bevezetése a munkába, hogy az tovább folyhasson addig, amíg arra szükség van, azaz egy szabadabb otthoni magyar élet intézményes biztosításáig.”⁴ Október szabadságairól szóló bizakodó elmélkedésében azt fejtegeti, hogy bár

a szabadság átmenetileg elveszett, az elnyomó hatalom „korábbi totalitását már nem volt képes és bátor visszaállítani”. A kis „nyitások”, a korábbi elszigeteltség oldása, a gazdasági reformok óvatos kísérlete, a szabadabb alkotóművészet élhetőbbé tette Magyarországot a szovjet blokk más országainál. Ötvenhat világtávlatai azonban ennél is jelentősebbek: egy nép fellázadt a jaltai békediktátummal szemben és egyértelműen tiltakozott „az országra kényszerített egyoldalú, kizárólagos és totális keleti meghatározottság ellen”.

Nemzetünk számára, ahogyan akkor, úgy most is, a „Kelet” és a „Nyugat” nem csupán földrajzi fogalmak, hanem „világ-tájak, azaz a világban tájékozódás és helykeresés jelölői”⁵. Az 56-os forradalom egy elkeseredett tiltakozás volt a „világtáji kényszeráttelepítésünk ellen”. Akkor a Nyugathoz tartozás akarattnyilvánítását kibontani nem lehetett, de a szovjet megszállás elutasítása egyöntetű volt. „Hosszú idő után az első olyan esemény volt, amely a társadalom többsége számára jogos és igazságos ügyet képviselt és ezzel alkalmas volt – és az lesz a jövőben is – arra, hogy erőt merítsünk belőle a jövőhöz, iránytűnek tekintsük útkeresésünkben.”⁶

A 20. század második felének magyar társadalma persze bizonytalan jövőjű, kiegyensúlyozatlan fejlődésű, súlyos válságokkal küzdő társadalom. A családok bomlása, az öngyilkosság, a társadalmi depresszió, a népességfogyás mind-mind jelei ennek a válságnak. Honnan meríthetünk erőt, hogy – mint Münchhausen báró – hajunknál fogva kiemeljük magunkat ebből a helyzetből? Balla értelmezése szerint a kultúra a társadalomnak az a jelensége, amely „hiányok és szűkösségek leküzdésének létszférája”. Az ember ugyanis antropológiailag – Gehlen fogalmával élve – a „hiányok lényé” (Mängelwesen), olyan lény, akinek céljai, vágyai mindig ellentmondásban vannak lehetőségeivel és készleteivel. A társas lény segítséget kap ugyan a társadalomtól, a kultúrától, amelynek születésétől fogva ő maga is része: a munka, a szocializáció, a társadalmi intézmények támogatják a „szűkösségeivel” szembeni szüntelen küzdelmeiben. A „szűkösség” (Knappheit) fogalmának társadalomelméleti értelmezése és elemzése Balla Bálint munkásságának egyik legeredetibb, legérdekesebb területe.

A szűkösségnek számos formája van. A társadalomfejlődés egyik legkézenfekvőbb mozgatórugója az anyagi értelemben vett hiány, az élelemért, hajlékért való folyamatos küzdelem. Ez a tradicionális társadalmak stagnáló szűkössége. A jóléti társadalmakban sikerült ugyan leküzdeni a nyomort és az éhezést, látványosan javul az életszínvonal, de itt az expanzív dinamikájú szűkösséggel kell szembenézni: az energiaszűkösséggel, az élhető környezet, a víz, a levegő rohamos pusztításával vagy a ma használt nyersanyagok és energiahordozók kimerülésével. Az egész emberiség kérdése a természet kizsárolásának megszüntetése és a jövőbeli élet lehetősége.

Vannak olyan szűkösségek is, amelyek nem anyagi jellegűek, hanem a tudás, a műveltség, a kultúra hiányát jelentik. A társulásszűkösség a társas érintkezés hiányait, az elidegenedést, az elmagányosodást, érzelmi elszegényedést jelenséget írja le. De beszélhetünk antropológiai szűkösségről is, amely az emberi létezés fizikai világát, a tér-idő koordinátarendszer átléphetetlen korlátait jelenti. Végül van egy egzisztenciális vagy transzcendens szűkösség, amely a Teremtőtől való eltávolodás örök élménye. Az ember tehát sokféle szűkösség szorongattatása között élhet. Mit lehet szembeál-

lítani a létszűkösséggel? – teszi fel a kérdést újra és újra Balla. Hogyan küzdhetünk „fogyatékoságaink” ellen?

Az anyagi létfeltételek megteremtésének folyamata a kultiválás, az életkörülmények megművelése, az anyagi bőség megteremtése. Ebben az értelemben az elért eredmények a kultúra, a technika és a tudomány világából fakadnak. Ennek mitológiai archetípusa Prométheusz, aki elhozta az embereknek a tüzet, a technikai fejlődés lehetőségét. De hiába tökéletesedik a technika, ha megmaradnak az emberi hiányok, ha állandóan szomjúhozzuk a szeretetet, sóvárgunk a tökéletesség iránt, meg kell küzdenünk halálfélelmünkkel. „Hiába ad Prométheusz tüzet, ha Orpheusz és Euridiké elvesztik egymást, létük értelmét, üdvösségüket.”⁷ Az anyagi bőségről való lemondás lehet etikai alapja a szűkösségek elleni küzdelemnek. Ez alapozza meg a segítségnyújtást, a társadalmi szolidaritást. „A segítő fél a *bírás elégtelenségeit a lét értékeinek bőségével* ellensúlyozza.”⁸ A dematerializálódás, az anyag uralma alóli felszabadulás nyit teret a magasabb rendű teljességélménynek, a művészet teremtő erejének, az ész által létrehozott szellemi alkotásnak és a hit létteljességének.

Itt érünk el Balla Bálint szűkösségre adott válaszához. Noha kultúrszociológiai tanulmányokat olvasunk, mégis egyre gyakrabban tűnnek fel a transzcendens hit fogalmi. A szerző – szándéka szerint – a pozitivistá szociológia meghaladásával birkózik. Az egzaktásra törekvő tudományos szemlélet elutasít minden bizonytalan és meghatározhatatlan fogalmat, magyarázatot. „Ez bizony nem kis feszültséget jelent annak, aki egyszerre hívő és szociológus”⁹ – vallja. Elméleti magyarázatai széles szellemtörténeti perspektívából keresik az egyetemességet, a távlatosság és a teljesség igényével lépnek fel. Mint keresztény társadalomtudós teszi fel a kérdést: „ad-e, s ha igen, milyen útmutatást ad a keresztény hit a modern világ emberének, aki a szűkösség okozta szorongattatások között él?”¹⁰ A kérdés annál is jogosabb, hiszen a felvilágosodás, az ész mindenhatóságába és a tudományos fejlődésbe vetett hit vezetett a társadalom mai válságához. Amikor az ember megpróbálja megszerezni a természet feletti uralmat, a korlátlan fejlődésbe vetett hit vezet. Mára azonban kiderült, hogy ez az elképzelés egyre tarthatatlanabb.

A modern kor válságjelenségeit elemezve sokan kongatnak vészharangot, az elemzők általában pesszimisták. Balla azonban bizakodással tekint a jövőbe. „A mai válság nem más, mint az ember állandó létformájából fakadó akut helyzet. A szűkösség elleni mai küzdelemből nem pesszimista, inkább optimista filozófiának kellene következnie – feltéve, ha ehhez a korlátok fogalmát is mindig hozzágondoljuk. ... Minden krízisnek van megoldása... Az ilyen megoldásokhoz ad – miként mindig, úgy most is – bizodalmat és reményt a keresztény hit.”¹¹

„Az ezredvégi szűkösségválság” egyre lehetetlenebbé teszi az expanzív, a terjeszkedő életeszmény szerinti életvitel folytatását. Egyetlen esély, ha önkorlátozásokat alkalmazunk, társadalmi méretekben is felismerjük a „jobb adni, mint kapni” elvét. Az alt-ruisztikus cselekedetekben az ember képes magát a másik féllel azonosítani, képes el-lenszolgáltatás nélkül adni. Az embertársainkkal való azonosulás kiindulópontja a szűkösség, ez „érteti meg velünk, hogy mit is jelent a felebaráti szeretet parancsa, a versengés előnyeinek ötvözése a szolidaritásból fakadó jótéteményekkel”, „mert egy-

másnak tagjai vagyunk”. (Ef 4,25)¹² Ezzel a felismeréssel érhető el, hogy a társadalom megneemesedjen, hogy az egyének egyre több felelősséget és szolgálatot vállaljanak. Ez a korántsem könnyű feladat a „hatalom és a felelősség igazságos gyakorlásának és az odaadó szolgálatvállalásnak egybeötvözését kívánja”¹³. Az elkerülhetetlen szűkösség belátásán nyugodhat az az egyetemes szolidaritás, amelyre az új világ épülhet.

Egyik példája a Szentlélek társadalomban betöltött szerepe. Az átlagember, de még a hívők is, keveset tudnak a Szentlélekről, talán annyit, hogy „Jézus fogantatása a Szentlélek műve, keresztelése a Szentlélek jegyében történik, s egyházát az Isten Szentlelke alapozza meg”¹⁴. De mit kezd ezzel a tudással egy, a mai kort magyarázni akaró szociológus? A társadalomtudományban talán „nem merülnek föl a Szentlélek működéséhez hasonlítható tézisek”, amelyeket racionális érveléssel és tényanyaggal lehet bizonyítani – érvel a szerző.

A példa mélyén két egyetemes emberi kérdés bontakozik ki. Hogyan válnak az eszmék emberi-társadalmi mozgatóerőkké? Miképpen hoznak létre, mozgatnak és tartanak össze eszmék közösségeket?¹⁵ Társadalomtudományi áttekintéssel bizonyítja, hogy a gondolkodókat mindig is foglalkoztatta az eszmeképződés folyamata, amely azonban többnyire homályban maradt. Nem kisebb homályban, mint a Szentlélek misztériuma. Valójában tehát ezzel a megközelítéssel hidat lehet létesíteni a kereszténység és a társadalomtudomány között.

A gyöngé és esendő ember közösségeket hoz létre gyengeségének ellensúlyozására. E közösségek válnak a társadalomszerveződés alapjává, a közös leszármazás, a nemzeti keretek formájában. Ebbe a világba lép be a békítő és egyesítő keresztény evangélium Istene, aki Jézusban megtestesülve hirdeti mindenkinek a bűntől való megváltás ígését. Így jön létre a korlátokat nem ismerő egyetemes, emberi közösség, amely „nem ismer »diszkriminációt« származás, foglalkozás, vagyon és társadalmi státus szerint... , egyaránt szól ifjúhoz és öreghez, férfihoz és nőhöz”.¹⁶

A modern euro-amerikai társadalomszervezési korszak világnézete ezzel ellentétes: az ember nem bűnnel terhelt fogyatékos teremtmény, hanem önmagát megvalósítani képes autonóm személyiség, akinek szűkösségállapota megszüntethető. Kétféle társadalomszervező ideológiát dolgoz ki, a nemzeti-faji együvé tartozást és az anyagi helyzet hasonlóságából fakadó osztályközösséget. Végcélja egy materiális alapokon álló világgközösség, „de az út ehhez a boldogságállapothoz, az eleve kiválasztott jók és az eleve elkárhozott gonoszak közti szakadatlan, ádáz harc útja. E fejlődésvonulatot nem az a szeretet hatja át és vezérli, amellyel Isten Szentlelke minden embert megkülönböztetés nélkül magához ölel, mert gyarlóságunkban mindnyájan egyek vagyunk, hanem a modern tudomány és technika vívmányai vezérlik. Korunk mindent tudni akaró Faustjának ... az emberiség szüntelenül növekvő anyagi jólétét és végül is minden anyagi szűkösség végleges megszüntetését akarják garantálni.”¹⁷

A két történelmi fejlődéskoncepció párhuzamba állítása megvilágítja, hogy amíg társadalmi konfliktusok a „fejlődés” mozgatórugói, sem az egyének, sem a közösségek nem érhetik el a vágyott teljességet. Ennek alapja egy „az eddig uralkodottól gyökeresen eltérő – keresztény ihletésű ember- és társadalomkép” lehet, amely a tudományos-technikai civilizáció erejét az új etika szolgálatába állítja. Ebben kell ellensúlyozni a

mindent legyűrni akaró egoizmust és materializmust. „Nem annyira új felismerésekre, inkább környezeti és antropológiai korlátaink újra felismerésére ... kell törekednünk. ... A lélek és a test harmóniájának, a szolidaritás és az (ön)mérséklet, a felelősségi szeretet, a másokért érzett felelősség értékének helyreállítására.”¹⁸

Balla Bálint felfogásában az ember – teremtettségénél fogva – vallásos lény, *homo religiosus*, „amennyiben gyarló és véges mivoltában is képes a végtelent elgondolni, keresni a korlátozott létezési módjának túlhaladását, transzcendálását a tökéletesben, mindenhatóban és örökkévalóban”.¹⁹ Ez ad alapot a bizakodásra és a reményre. A 20. század katasztrófái és kijózanító kudarcai után most „megnyílik a lehetőség, hogy a bőség önáltatásából a maradandó szűkösség világába visszatért ember figyelmesebben hallgat a hit, a transzcendencia világából érkező üzenetekre és a keresztény életgyakorlatra...”²⁰ Íme a távlat, amely értelmet ad a szűkösségnek, és amely „a határtalan bőség és teljesség, az egész és a tökéletesség megvalósítására”²¹ indítja az embert.

Ahhoz, hogy ne csak az *üres sírt* lássuk magunk előtt, olyan állandó értékre van szükségünk, amelyre bizton alapozhatjuk életünket. Olyan értékre, amely nem „*rész szerint* igaz, /*Olyan* kell, mi egészben s mindig az.”²²

Nagy Gábor Tamás

Jegyzetek

¹ Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. 388. o.

² Ezerkilencszázötvenhat transzcendens távlata. 60. o.

³ Uo. 52. o.

⁴ Uo. 63. o.

⁵ A kelet–nyugat dilemma – Ötvenhat világtávlatai. 92. o.

⁶ Uo. 95. o.

⁷ Mikroelektronika: Technika a kultúra ellen? 177. o.

⁸ A kelet–nyugat dilemma – Ötvenhat világtávlatai. 106. o.

⁹ Társadalmunk jövője és a Szentlélek. 201. o.

¹⁰ A megújulás bősége. 152. o.

¹¹ Uo.

¹² Uo. 161. o.

¹³ Jézus a „Krisztus utáni” harmadik évezred társadalmában. 194. o.

¹⁴ Társadalmunk jövője és a Szentlélek. 204. o.

¹⁵ Uo. 203–204. o.

¹⁶ Uo. 211. o.

¹⁷ Uo. 213. o.

¹⁸ Saád József: Három haza vonzásában. 29. o.

¹⁹ Könyvkiadásunk és Hamvas Béla. 395. o.

²⁰ A lutheri kihívás – Értékeink megújítása a növekedés határán. 234. o.

²¹ Saád József: Három haza vonzásában. 30. o.

²² Arany János: Vojtina ars poetikája – idézi Balla: Kultúra és kereszténység. 243. o.

„Boldogság-bohózat” az ezredfordulón

Határ Győző: *Hamu a mamumondó*

(*Sírónevető II. k., Aurora Könyvek, München, 1972.*)

A *hatvanas évek végén írt Hamu a mamumondó* című „fekete” bohózatában Határ Győző – negatív utópiaként – az ezredforduló viszonyait idézi meg tragikus-megrendítően, ugyanakkor meglepően hitelesen. „Jós-látomása” a kialakuló viszonyokról már-már valósággá vált. Az állam fokozatos elhalásának korszakában vagyunk egy ötvenmilliós óriásvárosban (se Nyugaton, se Keleten, hiszen képzeletében a két szuperhatalom el-lentéte már feloldódott!). Az öregeket a rokonság Aggfevgyházban tárolja: a nagy-, déd-, ük- és szépszülők hosszú, polcszerű galériákon üldögélnek egy nagy pinchedodályban, ahova az eleven napfény csak egy kis rácsos levilágítón szűrődik be. Három egyenruhás társalkodónő ren-dezi-fegyelmezi őket: Linda kezében tánciskolai ütemverő, Tündinél korbács, Gundinál riasztópisztoly, ha netán valamelyik öregbaba elbóbiskolna, avagy vétene a szabályok ellen. Az óriás terem közepén éjjel-nappal üzemelő hamvasztóke-mence: ha egyik-másik öreg megszédül, alázuhan – el is ég rögtön, hamvait egy közös gyűjtőtartályba engedik. Mikor aztán a család érdeklődik, kis papírstanicliban viheti is a „mamát-papát”. A kegyeletnek itt már, természetesen, nyoma sincs: nemcsak a halál, maga az élet is személytelen, a sok-sok szereplő közül csupán egy-kettőnek van önálló arculata. A többiek „babák”.

A háromfelvonásos színművet a szerző könyvdramának szánta (*Utószó II. k. 608. o.*), mégis olyan pontos, részletes színpadi utasításokkal látja el, hogy bármely nagy-színházunk sikerrel előadhatná (felfigyelvén aktualitására).

A darab középpontjában a Gonda család áll, a város egyik „nagymenő” családja. A málvölgyi kormánynegyed csodapalotájában csak kivételes „szeretet-ünnepeken” jut hely a nagyszülőknek. Gonda Frigyes, az Államrovincsoló Főtanács helyi főnöke az édesanyját, Zsóka mamát, felesége, a „pazarszép” Mici (a „Parádéskurva”-mozgalom elindítója egy reklámcégnél) pedig édesapját, Boldi papát adta be egykoron az Agg-menházba, s ott a két öreg egymásra talált. Azóta is meghitt békességben üldögélnek a „szeretetüzem” boldogság-paradicsomában, s várják a ritka alkalmakat, mikor – há-rom-négy havonta! – gyermekeik s két szeleburdi unokájuk (Lidi, Ödi) megjelennek „boldogság-osztásra”, netán hazaviszik őket „könyörlátogatásra”. Persze a szülők ezt sem teljesen önzetlenül teszik: Frici sejtése szerint Boldi papa a szalmazsákjában egész vagyont őriz, így minden igyekezete arra irányul, hogy a szalmazsákot megsze-rezze. Ha kell, akár apósa megmérgezése árán. Mici látszólag felháborodik ezen: „Meg-mérgezni? Az Apámat? Mi rendes család vagyunk! Amiben ilyesmi nem fordul elő!” Valójában azonban ő is a milliókra spekulál.

Természetesen ez „örökzöld” vígjátéki téma Shakespeare, Molière óta, de míg koráb-ban jókedvűen kacagtunk az ilyen darabokon, most inkább sírásra görbül a szánk. Ugyanis a klasszikus komédiákban szinte mindig „felsül” a cselszövő, s helyreáll az erkölcsi értékrend, a Határ-dramá/k/ban viszont már nem ilyen egyszerűen működik az „isteni igazságszolgáltatás”! Itt a félreszorított-kifosztott öregek legalább olyan keservesen megbúnhódnak, mint kisemmizőik. Minden a látszat kedvéért történik: az

„örömlátogatás” színjátéka, de még a karácsonyesti „szeretetvacsora” is, ahol a pompás ételek-italok után „boldogság-pirulákat” osztanak mindenkinek, a két öregnek is. Gál Illés „boldogság-ellenőr” és Tündi, a gondozónő szintén hivatalos a nagy bulira; épp az utóbbi hozza el a hön áhított szalmzásákat. Mikor a hangulat felforrósodik, s rózsaeső hull alá a mennyezetről, a két öreg is tánkra perdül, amúgy öregesen (bemutatván, hogyan járták egykoron a pálca-táncot!).

De annál keservesebb a „kijózanodásuk”: éjfél után, hálókamrácskájukba visszahúzódva, egyszerre kilátástalannak érzik sorsukat („Visszatérni az Aggfevgyházba? /.../ Arra várjunk, hogy beleszédülünk a lyukba?”) Elszánják hát magukat a „szökésre”: a „szeretetüzemben” gyógyszer címén kapott és összegyűjtött (placebo)tablettákat porrá törik, vízben feloldják, megölelkezve megisszák: „mondjunk istenhozádót úgy, mint akik azért nem válnak el...” Megrendítően szép lírai jelenetben búcsúznak egymástól és az Élettől.

Határ Győző kitűnő drámai arányérzékére vall, hogy ezt rögtön ellenpontozza is a „józsanság” kiábrándító képével. Frici–Mici, rátalálván reggel a két (tetsz)halottra, azonnal értesíti a rendőrséget. Eközben Frici mohón feltépi a szalmzásákat, de csak egy pár katonacsizmát és egy hegedűt talál benne. Az utóbbit dühödten összetöri („hátha a hegedűtestben őrizte az öreg a pénzt?”). A sietve érkező mentő-rendőrök elviszik a tetemeket (mérgezéses tünetek – „de a méregpoharak hiánya és az üvegek eltűnése gyanússá teszi az ügyet”). Gál Illés, aki most halottkémi minőségben jelent meg, a hegedűroncsot veszi szemügyre: „Stradivarius – 500 éves –, milliókat ér!”

Ez aztán a sorscsapás Friciék számára! A Papa után csak ennyi maradt? S ez is kámforrá vált?

Az események ezután kettős síkon folynak. Kettéosztott színpadon zajlik egyrészt a „bűntárgyalás”, másrészt a Kísérleti Kórház halottas műtőjében a boncolás, illetve később a „teljes zsigeri átültetés”. A tárgyalást időközönként félbeszakítja a Halottkémi Hivatal szakvéleményt adó referense. Határ Győző tárgyilagosan, minden drámai hevület nélkül, inkább ironikus távolságtartással jeleníti meg a párhuzamos történéseket.

A kihallgatáson egyértelműen nyilvánvalóvá válik: a Gonda család közvetlenül nem vétkes: az öregeket nem gyilkolták meg – a szeretet hiánya űzte őket a halálba. A Fősebész megállapítása szerint „májukban-lépükben a boldogság ingertükör-szintje süllyedt mélyre”. Mintha a pantomim-műtét az Alvilágban játszódna (minden fekete!), így az újraélesztés mítoszi hátteret kap, s mintegy rájátszik a pokolraszállás-feltámadás képzetkörére. A Gonda szülők pedig mindazért megkapják büntetésüket, amit „gondolatban, szóban és cselekedetben” vétettek. Ugyanis a tárgyalás végén Gál Illés bejelenti: „a nyomozók az egyik szalmzásák tüzetes átkutatásakor két összekötött újságpapírban nagy mennyiségű bankjegyet találtak”. Egyelőre zárolták. „Annyira még nem halt el az állam, hogy engedélyezze az örökösödést.” Majd megkéri Lidi kezét – aki így elnyeri „jutalmát” azért, mert kritikusan távol tartotta magát a szülők szerepjátszó életformájától.

A quasi-happy enddel azonban nem ér véget a darab.

Egy bő fél év múltán a Gonda család ismét az Aggmenházba megy a „megifjított”,

zsigerileg kicserélt, „életre ítélt” Boldi papa–Zsóka mama látogatására. A Múlt elmosódott, az öregek már nem emlékeznek a történetekre, viszont a két fiatal – Lidit és Illést – azonnal szívükbe fogadják.

Frici–Mici „bűnhődése” most válik teljessé. Egész életformájuk kudarcával kell szembenézniök. Egy rikkancs újságot hoz: „Az állam elhalása!... Rendkívüli kiadás!...” Ők egymásnak esnek: a vagyon immáron végleg kicsúszott a kezük közül! Oda a jólét, a málvölgyi villa! – elúszik alóluk jól megtervezett életük (megszűnik a hivatal; Boldi papa milliói pedig „állami zár alatt”; a zárlatot feloldani „államelhalás után”? – reménytelen!). Ők a vizsály szellemében éltek; hétköznapi érdekeik foglyai voltak, testük-lelkük az enyészeté.

Boldi–Zsóka, Illés–Lidi kapcsolata viszont az egymást segítő-áldó szeretetre épül, így ők glóriával lépik át a mélység csapdáit. Boldi papa „hagyatéka” a fiatalok fejére adott áldás: „Ha így összefogódzva maradtok, viharokat téptek ki tövestől, mert szeretitek egymást, ahogy a szeretni-mulasztók elmulasztják”. Ők négyen hisznek a szeretet erejében, szívük tiszta „az érdekek mocskától” – ezért valóban diadalt vesznek a halálon!...

Hát mégis működik „az isteni igazságszolgáltatás” a modern drámában is?

Az abszurd eszközeivel megjelenített világból is van kiút? Az „életre ítélt” öregek prolongált szenvedése árán az unokák nemzedéke „élet-elixírhez” jut: a megtartó szeretet fontosságának felismeréséhez.

G. Komoróczy Emőke

„Mi haszna is, mi haszna?”

Heinz Zahrnt: *Mire jó a kereszténység?*

(Luther Kiadó, Budapest, 2002.)

Alapmű, szokták mondani. Ha olvastuk, egyetértően bólogatunk. Ha nem, fogadalmat teszünk magunkban a szóban forgó mű mielőbbi elolvasására. Úgy gondolom, Zahrnt könyve méltán érdemli az említett jelzőt. Több szempontból is. Alapmű azért, mert közérthető nyelven, szemléletesen teologizál. Lehozza a teológiát az égből a földre, nemcsak nyelvezetében, de tartalmában is. A teológia részesévé teszi az olvasót, méghozzá nagy tapintattal, finoman, szinte észrevétlenül. A dogmatika gyakran elvontnak, száraznak, élettelennek bélyegzett tételei Istenről, Jézusról, a Bibliáról, egy izgalmas regény cselekményévé válnak a szerző kezében. Zahrnt számára – és az olvasó számára is, ha kész azonosulni – úgy hullámszik, lüktet, mozog és él Isten nemzedékeket és évszázadokat átfogó ügye, története az emberrel, mint egy soha véget nem érő családragény. Ami Isten ügyét az emberrel az ember számára ilyen elevenné, regényessé teszi, az Zahrntot idézve talán így fogalmazható meg: Isten nem változik, de változik a róla alkotott kép.

Alapmű az előttünk fekvő könyv azért is, mert bár számtalan hivatkozással él és komoly gondolkodók egész sorát vonultatja fel, a személyeket és témába vágó gondolataikat nem tekinti mindenki által ismertnek. Nemcsak idéz – például a kereszténység nagy bírálóitól vagy az ateista teológusoktól –, hanem megmutatja nekünk az adott

idézet vagy gondolatmenet háttérét, kiváltó okát is. Szellemi ellenfeleinek szinte a bőrébe bújjik, velük szinte maradéktalanul azonosulni látszik, olyannyira, hogy az olvasó már-már a behódolás szélén áll, mikor a magára vett bőrből hirtelen előugrik Zahrnt, és nemes egyszerűséggel – ugyanakkor az éppen szóban forgó gondolkodó iránt tanúsított maximális tisztelettel – a gondolatmenet hibájára bök. Amilyen szeretettel bánik az olvasóval, olyan szeretettel bánik szellemi ellenfeivel. Megérti őket. Megérti amit gondoltak, és megérti – és megérteti! – miért gondolták úgy. Zahrnt szereti és szeretni tanítja az ellenfelet, a másként gondolkodót. Nem ellenfeivel vívott párbajban látjuk őt, hanem séta közben beléjük karolva, beszélgetve. Zahrnt tolmácsolásában még Marx mogorva ateizmusa is mosolyogni látszik, de legalábbis barátságosabb arcot ölt, igaz, számunkra talán már az azóta eltelt idő is lágyítja zord vonásait.

Alapmű azért is, mert a mai ember gondolkodásmódját, kérdésfeltevését alapul véve ismerteti a keresztyén hit tartalmát. Ugyanakkor amit és ahogyan ír, az messze több és mélyebb egyszerű ismertetésnél. Könyvének azon lapjai, ahol saját hitvallása szólal meg, egyenesen felmelegítik az olvasó lelkét. Nemcsak ismerteti a hitet, de ébreszti is. A könyv a nem keresztyén, nem hívő vagy egyenesen istentagadó felé nem a direkt misszió szándékával közelít, hanem azt igyekszik feltárni előtte, mi is az valójában, amiről a keresztyén hit tartalmát elutasító ember lemond. Aki nemet mond a keresztyénségre, az a legkevesebb, hogy tisztában legyen – tisztában lehessen – azzal, mitől is búcsúzik. Valóban, ennyivel mindenképpen tartozik a teológia Istennek, embernek egyaránt. Egy ilyen végső, mondhatni utolsó szembesítés még rádöbbszetheti az embert: olyasmiről készül lemondani, amiről annak érdekében, hogy az ember valóban ember lehessen, lemondani nem szabad. Zahrnt vallja, hogy ha Isten megszűnik Istennek lenni, ha Isten nincs többé az ember számára, akkor az ember is megszűnik embernek lenni, mert ember voltát, emberségének karakterét teremtőjével és gondviselőjével való viszonylatából nyeri. Ahogy a mai fiatal lelkésznevezdek szolgálata leginkább abból fog állni az elkövetkező évtizedekben, hogy eltemesse gyülekezeteinket, úgy a teológia is egyfajta hospice-teológia kell, hogy legyen, amely a keresztyén hit tartalmával kíséri az Istentől és önmagától egyre távolodó embert, ameddig csak az a teológia számára még kísérhető és megszólítható. Más magatartás nem lenne méltó a teológiához, nem lenne tisztességes az emberrel szemben, de – leginkább – nem lenne összhangban az emberhez a Biblia tanúsága alapján végsőkéig ragaszkodó Isten szeretetével. Nagy kísértése van most a hisztériának, a pánikba esésnek, a vészharangok kongatásának, a misszióknak nevezett látványos pótcselekvéseknek, ítélettel és kárhozattal való fenyegetőzésnek. Lehet, hogy a teológia, az egyház és egyáltalán a keresztyénség legnagyobb feladata most az, hogy a jelen körülmények között a szó legmélyebb és legnemesebb értelmében megőrizze a nyugalmát, azt a nyugalmat, amelyből hitelesen szólalhat meg egy egyre hisztérikusabbá váló világban a „jőjjetek énhozzám mindnyájan, és én megnyugvást adok néktek” jézusi üzenete. Ebben az önmaga, az ember és a teremtett világ számára őrzött nyugalomban azonban a teológiának, egyháznak, keresztyénségnek tudnia kell, hogy a tékozló fiát hazaváró és a hazatérőnek elébe szaladó apai szeretet vélhetően kevés lesz a 21. században. Ha belső görcseitől szabadult nyugalommal is, az ügy komolyságához illő méltósággal is, de az apának fia, a

teológiának az ember keresésére kell indulnia, és még akkor is súlyos kérdés marad, hogy mit tud kezdeni vele, ha megtalálta.

Zahrnt könyvének azonban korántsem csak a keresztyénséget tagadók vagy annak hátat fordítók számára van megfontolásra méltó üzenete a keresztyén hitről, hanem maguknak a keresztyéneknek is. Mert keresztyénnek lenni, pontosabban fogalmazva Istennek azt a mondanivalóját, amit Jézusban és Jézus által mondott el nekünk, helyesen érteni, egyáltalán nem könnyű és nem magától értetődő. A keresztyén teológia története során térben és időben szerteágazó tévutak nyíltak. Zahrnt bejárja velünk ezeket az utakat, és ezáltal segíti a keresztyén olvasót, hogy saját hitét, Istenről, Jézusról alkotott képét korigálhassa, amennyiben az korrekcióra szorul. Ha az olvasó a szerzőnek köszönhetően kész szembesülni önmagával, kész levonni saját hitére nézve is a konzekvenciákat, akkor egyszerre lesz számára Zahrnt könyve megrázó és felemelő. Megrázó felismerés, hogy Jézus tanítása és személye sokkal inkább képezhetné korunk – és talán minden korok – keresztyénségével szemben egy elképzelt perben a vád alapját, mintsem az ártatlanságát bizonyító védőbeszéd érveit. Felemelő érzés ugyanakkor felfedezni, hogy az ehhez hasonló felismerésekből született mindig újjá, kapott új lendületet a hit, a keresztyénség, a teológia, az egyház.

E sorok írójának gondolatai és érzései sajnos szétválaszthatatlanul és megkülönböztethetetlenül összefonódtak Zahrnt könyvének gondolataival, ráadásul könnyen meglehet, hogy tévesen. Hogy ez kiderüljön, illetve, hogy Zahrnt könyve hamisítatlanul szóljon hozzánk, természetesen magát a könyvet kell kézbe venni. Az érvek sorában azonban ez a legutolsó és legcsekélyebb érv, ami Zahrnt könyvének elolvasása mellett szól.

Németh Zoltán

Contents

Gábor Viktor Orosz: Matthew

27,39-43 (Sermon)

Károly Tóth: The analysis of the present religious situation in Hungary

Corpus evangelicorum

Eva-Sofi Erntell: Gábor Bethlen's gift in Stockholm

Viktória Lázár: The mysticism of a scientist: Emanuel Swedenborg

János Mányoki: Lutherans in the area of Kalinjingrad

Seminarium Ecclesiae

Mercédesz Dubsy: From the history of the secondary school of Aszód (1863-1912)

Progress of thought

László Végh: Our heritage and the 21st century

Our relatives

Estonian poems (translated by *Sándor Kányádi*)

Two short stories of Refik Halid Karay (translated by *János Mányoki*)

Poems of *Gabriella Somkuti*

Observer

Two books on the parables of Jesus (*Katalin Dér*)

Exhibition of the Armanian culture in Budapest (*László Kárpáti*)

Dede Korkut's book in Hungarian (*Balázs Sudár*)

The minutes of the case of galley slaves (*Sándor Ladányi*)

László Keveházi's two books on the history of mission (*László Terray*)

Monography of Zoltán Túróczy (*László Keveházi*)

Károly Vígh's book on Endre Bajcsy-Zsilinszky (*Gergely Sullay*)

A drama of Győző Határ (*Emőke G. Komoróczy*)

Bálint Balla and the sociology of deprivation (*Gábor Tamás Nagy*)

Heinz Zahrnt on the benefits of christianity (*Zoltán Németh*)

Inhalt

Gábor Viktor Orosz: Christus medicus.

Andacht (Matthäus 27,39-43)

Károly Tóth: Analyse der Religiosität in Ungarn

Corpus evangelicorum

Eva-Sofi Ernstell: Ein Geschenk von Gábor Bethlen in Stockholm

Viktória Lázár: Die Mystik eines Wissenschaftlers: Emanuel Swedenborg

János Mányoki: Lutherische Menschen im Umkreis von Kaliningrad

Seminarium Ecclesiae

Mercédesz Dubszy: Aus der Vergangenheit des Gymnasiums in Aszód: Die Jahre zwischen 1863 und 1912

Auf dem Wanderwege des Gedankens

László Végh: Unser Erbe und das 21. Jahrhundert

Aus der Literatur verwandter Völker

Dichter aus Estland (Übersetzt von *Sándor Kányádi*)

Zwei Erzählungen von Refik Halid Karay (Übersetzt von *János Mányoki*)

Gedichte von *Gabriella Somkuti*

Bücherschau

Zwei Bücher über die Gleichnisse Jesu (*Katalin Dér*)

Armenische Ausstellung in Budapest (*László Kárpáti*)

Das Buch von Dede Korkut in ungarischer Übersetzung (*Balázs Sudár*)

Das Protokoll des Prozessen der Galleren-Sträflinge (*Sándor Ladányi*)

Zwei Werke von László Keveházi über Missionsgeschichte (*László Terray*)

Monographie über Zoltán Túróczy (*László Keveházi*)

Károly Vigh über Bajcsy-Zsilinszky Endre (*Gergely Sullay*)

Eines Drama von Győző Határ (*Emőke G. Komoróczy*)

Bálint Balla und die Soziologie des Not-Leidens (*Gábor Tamás Nagy*)

Heinz Zahrnt über den Nutzen des Christentums (*Zoltán Németh*)

